

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

Çap için değil

*Rafiq İsmayılov
Solmaz Abdullayeva
Dilrüba Cəfərova
Xanım Qasımova*

AZƏRBAYCAN DİLİ

4

Ümumtəhsil məktəblərinin
4-cü sinfi üçün Azərbaycan dili
(tədris dili) fənni üzrə dərslik

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi altunkitab2004@gmail.com və derslik@edu.gov.az elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığa görə əvvəlcədən təşəkkür edirik!

Bakı – 2017

MÜNDƏRİCAT

MƏTNLƏR	səhifə
1-ci BÖLMƏ. AİLƏ VƏ MƏKTƏB	9-36
● Futbol topu	10-13
● Baba və nəvə	14-15
● “Beş” qiyməti	16
● Kitab daha maraqlıdır	17-19
● Ruminin məsləhəti	20-21
● Birinci addım	22-27
● Ən qiymətli	28-30
● Tom özünü fəda edir	31-35
● Ümumiləşdirici təkrar	36
2-ci BÖLMƏ. NİYƏ BELƏ DEYİRİK	37-62
● Natiqlik məharəti haqqında	38
● Az danışmağın gözəlliyi	39
● Sözüün qüdrəti	40-41
● Hikmət xəzinəsi	42
● Heydər Əliyevin kəlamları	43-44
● Azərbaycan – Türkiyə	45
● Bayrağım	46
● Əsgər marşı	47
● İtə ataram, yada satmamam!	48-50
● Çünki oldun dəyirmançı...	51-56
● Qədim yunan sözləri	57-58
● Niyə “Siz” deyirik	59
● Öz arşınınla ölçmə	60-61
● Ümumiləşdirici təkrar	62

MƏTNLƏR	səhifə
3-cü BÖLMƏ. ƏMƏKSEVƏRLİK	63-90
● Halal pul	64-66
● Qurucu	67-69
● Təndir tikə bilməyən ev tikə bilməz	70-71
● Bir boşqab sıyıq	72-75
● Ən böyük xəzinə	76-77
● İlk dərs	78-79
● Hədiyyə	80-81
● İki qardaş	82-83
● Hökmdar qardaşlar	84-86
● Kirpinin düz sözü	87
● Hazır yuva	88-89
● Ümumiləşdirici təkrar	90
4-cü BÖLMƏ. YÜZ MİN NİYƏ	91-116
● Niyə	92
● Qazların uçuşu	93-94
● Meynə niyə ağlayır	95-96
● Üşümürmü, görəsən	97
● Niyə məhz sual işarəsi	98
● Lampa niyə söndü	99-100
● Tülkü niyə suya girir	101-102
● Yarasa nə üçün gecə ova çıxır	103-104
● Yarasa	105
● İlanlar niyə rəqs edir	106-107
● Dünyagörmüş baba	108-109
● Möcüzələr niyə yoxdur	110-111
● Zənzəm suyu	112-113
● Bağban sincab	114-115
● Ümumiləşdirici təkrar	116

MƏTNLƏR	səhifə
5-ci BÖLMƏ. DOSTLUQ	117-144
● Üç mirvari	118-119
● Yoldaşlıq köməyi	120
● Qaraca qız və Ağca xanım	121-125
● İki nar	126
● Mauqlinin dostları	127-131
● Unudulmuş dost	132-134
● Şah Abbas və vəzirləri	135
● Yol söhbəti	136-137
● Fikrətin dostu	138-139
● Səxavətli ağac	140-142
● İki qonşu	143
● Ümumiləşdirici təkrar	144
6-cı BÖLMƏ. ANA TƏBİƏT	145-170
● Təbiətin dostları	146-147
● Meşələrin dostluğu	148-149
● Suallar, cavablar	150
● Çil toyuq	151-152
● Gülgəz	153-157
● Heyvanlar	158-159
● Buğda üşüyürmü	160-161
● Novruz bayramı	162
● Qızıl balıq	163-165
● Sağsağan nə axtarırdı	166
● Yaz	167
● Alma ağacı	168-169
● Ümumiləşdirici təkrar	170

MƏTNLƏR	səhifə
7-ci BÖLMƏ. ƏXLAQİ DƏYƏRLƏR	171-198
● Məni itirməyin	172-173
● Ən böyük dövlət	174
● Buz	175-176
● Çinar ağacı. Xan çinar	177-178
● Çiçək – yeddi rəng ləçək	179-183
● Yaxşılığa əvəz	184
● Dəvə ilə ver	185
● Körpə nəğmənin nağılı	186-188
● Lalə və Məryəm	189-190
● Məftunun bağa getməsi	191
● Zəhmət və Zinət	192-196
● Xor	197
● Ümumiləşdirici təkrar	198
8-ci BÖLMƏ. KAINATIN SİRLƏRİ	199-223
● Qəza	200-202
● Aysel və Kənan	203-205
● Kainatın sirləri	206-209
● Məktəbdə	210-212
● Üzgüçülük hovuzunda	213-215
● Virtual əlaqə	216-217
● Həftəsonu	218-219
● Vida	220-222
● Ümumiləşdirici təkrar	223

MÜNDƏRİCAT

DİL QAYDALARI	səhifə
● Sözüün yazılışı və tələffüzü	13
● Ahəng qanunu	16
● Kök və şəkilçi	21
● Şəkilçilərin deyilişi və yazılışı	27
● Sözüün fonetik təhlili	30
● Nitq hissələri	39
● Zərf	44
● Zərfin mənacə növləri	56
● Sözüün leksik və qrammatik mənalari	69
● Köməkçi nitq hissələri	75
● Köməkçi və əsas nitq hissələrinin omonimliyi	81
● Yaxınmənalı köməkçi nitq hissələri	83
● Cümlə üzvlərinin ifadə vasitələri	94
● Cümlədə söz sırası	97
● Bərpa edilən mübtəda	113
● Miqdar sayları ilə işlənən isimlər	125
● Mübtəda ilə xəbərin uzlaşması	134
● Mübtəda ilə xəbər arasında uzlaşmanın pozulması	139
● Toplu isimlər	142
● Sıra sayları	147
● Sadə və mürəkkəb cümlələr	157
● Mürəkkəb cümlədə bağlayıcı vasitələr	165
● Xüsusi isimlər	190
● Sözlərin böyük hərflə yazılması	202

AİLƏ VƏ MƏKTƏB

1-ci
bölümə

FUTBOL TOPU

1-ci hissə

Dərs ilinin birinci günü idi. Yay tətili dövründə Adilgilin məktəbi tam təmir olunmuşdu. Ağappaq divarlar, tünd-yaşıl yazı lövhəsi, rəngli plakatlar, təzə rahat partalar – hər şey adamda oxumaq, çalışmaq həvəsi oyadırdı.

Lakin 4-cü sinifdə oxuyan oğlanları daha çox başqa şey maraqlandırırdı. Onlar gözlərini pəncərədən çəkmirdilər. Sinfin pəncərələri futbol meydançasına açılırdı. Meydança isə gəl-gəl deyirdi. İndi onun yamyaşıl ot örtüyü vardı. Qapıların dirəkləri rənglənmiş, yeni tor çəkilmişdi. Meydançanın kənarları, hətta cərimə meydançası da ağ rənglə xətlənmişdi.

Sinfin başqa oğlanları kimi, Adilin də bir gözü pəncərədə idi. Hamı bu gözəl meydançada futbol oynayacağı anı böyük səbirsizliklə gözləyirdi.

Tənəffüs zamanı uşaqlar pəncərənin qarşısına yığışdılar.

– Gördünüz, əsl futbol meydançasıdır.

– Xətləri görürsən, necə aydındır?! Daha *aut* olanda heç kim mübahisə etməyəcək.

– Hətta *penaltinin* yeri də işarə olunub. Daha ayaqla on bir metr ölçməyəcəyik.

Uşaqlar qərara aldılar ki, dərstdən sonra gedib evdə nahar etsinlər, futbol oynamaq üçün valideynlərindən icazə alıb meydançaya yığışsınlar. Bu vaxt Ramiz dilləndi:

– Amma belə meydançada köhnə topa oynamaq düzgün olmaz. Bəlkə, pul yığaq, təzə top alaq?

Hamı razılaşdı. Doğrudur, bəziləri pirojki, buterbrod pulundan imtina etməli oldu. Amma nə etmək olar, belə bir meydançada futbol oynamaq həvəsi çox güclü idi. Xırda pulu olsa da, düz on manat yığıldı. Bu isə yaxşı top almaq üçün kifayət idi. Pulu Adilə verib top almağı ona etibar etdilər. Qərara gəldilər ki, axşam saat beşdə meydançanın yanında yığışsınlar.

- 1 “Aut” və “penalti” sözlərinin mənalarını izah et.
- 2 Futbol oyunu ilə bağlı başqa terminləri xatırla və mənasını müəyyənləşdir.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 3 Səncə, bu əsərin baş qəhrəmanı kimdir: Ramiz, yoxsa Adil? Cavabını əsaslandırmaq üçün mətndən parçalar seç və oxu.
- 4 Uyğunluğu müəyyən et.

1	tünd-yaşıl
2	yamyaşıl
3	rahat
4	ağappaq
5	rəngli

A	divarlar
B	yazı lövhəsi
C	meydança
Ç	plakatlər
D	partalar

- 5 Əsərin davamı ilə bağlı öz variantını təqdim et.

2-ci hissə

Adil evə gəlib nahar etdi. Sonra müəllimin verdiyi ev tapşırıqlarını yerinə yetirdi. O, tez-tez atasının dünən bağışladığı saata baxırdı. Atası bu saati Adilə verəndə demişdi:

– Sən artıq böyük oğlansan. Vaxtını planlaşdırmağı, rejimlə yaşamağı bacarmalısan. Ona görə də bu saati sənə hədiyyə edirəm.

Saat beşin yarısında Adil idman paltarını geyinib evdən çıxdı. O, yolboyu necə futbol oynayacağını düşünürdü: “Görəsən, hücumçu olsam, yaxşıdır, yoxsa müdafiəçi? Əş, nə fərqi var, təkı qapıçı olmayım”.

İdman malları mağazası Adilğin evinin yanında, beşmərtəbəli binanın altında yerləşirdi. Mağazaya bitişik böyük bir aptek də var idi. Adil mağazaya girməmişdən əvvəl vitrindəki futbol toplarına nəzər saldı. Sarı-mavi rəngli top daha çox xoşuna gəldi. Fikirleşdi ki, pul çatsa, elə bu topu alsın. Bu

vaxt o, aptekin qabağında bir oğlanın divara söykərib ağladığını gördü. Oğlan çox balaca idi. Birinci sinif şagirdinə oxşayırdı.

Adil oğlana yaxınlaşıb soruşdu:

– Sənə nə olub, niyə ağlayırsan?

Oğlan hönkürtü ilə ağlamağa başladı. Adil onun göz yaşlarını sildi.

– Ağlama. Azmısan, ya səni incidiblər?

Oğlan burnunu çəkib başını buladı:

– Yox, azmamışam, məni heç kim incitməyib. Mən... mən... anamın dərmanını salıb sındırmışam.

Uşaq yerdəki şüşə qırıntılarını göstərib bərkdən hönkürdü:

– Mən şüşəni bərk-bərk tutmuşdum, ancaq o, əlimdən sürüşüb düşdü.

Adil uşağı sakitləşdirməyə çalışdı. Soruşdu:

– Deməli, anan xəstədir?

– Hə. Həkim gəldi, bir kağızın üstünə nə isə yazdı. Anam həmin kağızı, bir də on manat pul verdi ki, aptekdən dərman alım. İndi mən anama nə deyəcəyəm?!

Adil ovcundakı pullara, bir də vitrindəki sarı-mavi topa baxdı. Uşağın əlindən tutub onunla birlikdə aptekə daxil oldu. Satıcıya yaxınlaşıb əlindəki pulları piştaxtanın üstünə qoydu və dedi:

– Xahiş edirəm, bu uşağa verdiyiniz dərmandan birini də verin.

Adil dərmanı alıb uşağa verdi. Onu yola salanda bərk-bərk tapşırdı:

– Bax əlindən salma ha!

Uşaq uzaqlaşdıqdan sonra Adil atasının bağışladığı saata baxdı. Saat beş tamam idi...

*İlham Ağayevin
“Dərman” hekayəsi əsasında*

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 6 Hekayənin hansı hissəsi səni daha çox təsirləndirdi? Cavabını əsaslandır.
- 7 Adilin hərəkətinə öz münasibətini bildir. Sən onun yerində olsaydın, nə edərdin?
- 8 Adil haqqında bunlardan hansını demək olmaz?
A) Xeyirxahdır. B) Mərhəmətlidir. C) Məsuliyyətsizdir.
- 9 Sənə, nəyə görə müəllif mətnin sonunda saatın beş olduğunu vurğulayıb?

SÖZ EHTİYATI

10 Göy rənglə verilmiş cümlələri diqqətlə oxu. “Həkimin yazdığı kağız” necə adlanır?

- A) məktub B) resept C) açıqca

11 Hansı cümlələrdə feil məcazi mənada işlənib?

1. Adil onun göz yaşlarını sildi.
2. Oğlan burnunu çəkdi.
3. Adil uşağı sakitləşdirdi.
4. O, vitrinə nəzər saldı.
5. Uşağı yola saldı.
6. Həkim kağızın üstünə nə isə yazdı.

DİL QAYDALARI

12 Mətnin 1-ci hissəsində altından xətt çəkilmiş cümlədə hansı sözlərin deyilişi ilə yazılışı fərqlidir? Hansı sözdə:

- 1) hərflərin sayı səslərin sayından çoxdur?
- 2) səslərin sayı hərflərin sayından çoxdur?
- 3) tələffüz zamanı kar samit cingiltili samitlə əvəz olunur?
- 4) tələffüz zamanı [q] samiti [x] samiti ilə əvəz olunur?

YADDA SAXLA!

Sözün səs tərkibi haqqında danışarkən onun yazılışı deyil, tələffüzü əsas götürülür. Məsələn, “ailə” [ayilə] sözündə dörd deyil, beş səs var: üçü sait, ikisi samit səsidir.

13 Verilmiş sözlərin səs tərkibini nümunəyə əsasən təhlil et.

palıd, otaq, müdafiə, məskən, şücaət

Nümunə: palıd – [palıt] sözündə beş hərf, beş səs var. Bunlardan ikisi sait, üçü samit səsidir.

14 Sözləri cədvəl üzrə qruplaşdır.

xoşbəxt, şəkər, düşmən, rütubət, heyva, müqəddəs, addım, teatr, təbiət, müəllim, neftçi, təəccüb

Söz	Sözdəki hərflərin sayı	Sözdəki səslərin sayı

BABA VƏ NƏVƏ

Baba nəvəsi ilə şəhərə gedirdi. Babanın ağılı iti idi, nəvənin isə gözləri və qulaqları. Yolun kənarındakı ağacın yanından ötəndə nəvə səs eşidib ayaq saxladı. Yuvasından düşmüş ətcəbala bir quşcuğaz otluqda çırpınır, civ-civ civildəyirdi...

Nəvə quş balasını ehtiyatla əlinə götürüb babasına göstərdi. Baba bir quş balasına baxdı, bir ağacdakı yuvaya, başını buladı:

– Yaman yerdə axşamladıq, bala. İndi biz nə edək?..

– Necə nə edək, ay baba? – nəvə heç nə başa düşmədi.

– Bu saat anası xəbər tutub özünü ora-bura çırpacaq. Balanı tez qaldırıb yuvasına qoymaq lazımdır. Mən də ki qoca kişi, ora necə dırmaşım?..

Nəvə məsələni anladı.

– Bəs mən burada nəyəm, ay baba?.. – dedi.

Nəvə bir göz qırpımında ağaca dırmaşdı. Quş balasını yuvasına qoydu. Sürüşüb aşağı düşdü.

Baba fəxrlə nəvəsinə baxıb dərinlən köks oturdü və yola düzəldi. Nəvə arxadan ona çatıb soruşdu:

– Niyə köksünü ötürdün, ay baba?..

– Ötən günlərim, cavanlığım yadıma düşdü, bala. Bir vaxtlar mən də sən kimi budaqdan-budağa atlanardım. Heyif o günlərdən!..

Bir azdan onlar kəndin kənarındakı avtobus dayanacağına çatdılar. Burada xeyli adam vardı. Onlar babanı gören kimi hörmətlə ayağa qalxdılar. Ehtiramla baş eyüdlər. Hətta neçə nəfər yaxınlaşıb qoca ilə əl tutdu, əhvalını xəbər aldı.

Avtobus gəldi. Babanı **irəli** buraxdılar. Sürücü də onu gülər üzlə qarşıladı...

Şəhərə çatanda cavanlar avtobusdan düşməkdə babaya **kömək** etdilər...

Avtobus təzəcə uzaqlaşmışdı. Nəvə babasını həsədlə **süzüb** dərinə köks ötürdü. Bu, babanın nəzərindən yayınmadı.

– Niyə köksünü ötürdün, oğul bala?..

– Mən də sən kimi qoca olmaq istərdim, baba...

Baba bıqaltı **qımışdı**:

– Qocalıq nə olan şeydir ki, ondan ötrü ürəyin atlanır, bala?..

– İstəyirəm mənə də hamı hörmət etsin, baba...

– Həə, məsələ aydındır, – baba saqqalını **sığalladı**. – Amma sən bir şeyə yaxşı fikir verməmişən, bala. O avtobusda məndən də qocaları vardı. Mənə yalnız qocalığıma görə hörmət etmirlər. Xətir-hörməti insana qocalıq gətirmir. Onu illər uzununu xeyirxah əməllərinlə özün qazanmalısən. Odur ki qocalmağa tələsmə. İstəsən də, istəməsən də, vaxtı çatanda o özü gəlib səni tapacaq...

Eyvaz Zeynalov

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Mətnəki hansı cümlələr əsərin ideyasını ifadə edir?
- 2 Mətnin sonundakı nöqtələrin yerinə daha hansı fikirləri əlavə edərdin?

SÖZ EHTİYATI

- 3 Mətnin ikinci cümləsində hansı söz məcazi mənada işlənib?
- 4 Mavi rəngli sözləri hansı sözlərlə əvəz etmək olar?

DİL QAYDALARI

- 5 Sözləri tərkibindəki saitlərin növünə görə cədvəl üzrə qruplaşdır.
sahil, səməni, qağayı, nağara, ulduz, üzüm, yoxuş, tərəzi, meşəbəyi, quşbası, səbət, toyuq, rabitə, divan, övlad, torpaq, bitki, incəsənət, günəbaxan, qəhrəman, öküz

Qalın saitli sözlər	İncə saitli sözlər	Həm qalın, həm də incə saitli sözlər	Dodaqlanan saitli sözlər	Dodaqlanmayan saitli sözlər

“BEŞ” QIYMƏTİ

Qiymət cədvəlinə baxıram sənin,
A qızım, nə yaxşı qiymətlərin var.
Hər “beş”in, hər “dörd”ün üstündə, yəqin,
Nə qədər zəhmətin, alın tərin var.

“Bar verən ağacı, – söylədi bağban, –
Kənardan seyr etmək necə şirindir”.
Sənin cədvəlində düzülüb yatan
“Beş”lərin yuxusuz gecələridir.

Onların hər biri dönüb çırağa
Həyat yollarına işıq tutacaq.
Dönsə də ürəyin bu gün bir dağa,
Öz qiyməti vardır həyatın ancaq.

Qoy axıb işdə də alınının təri
Bəzəsin yurdunda səhranı, düzü.
Bax bu gün aldığın “beş” qiymətləri
Sabah təsdiq etsin həyatın özü.

Bəxtiyar Vahabzadə

DİL QAYDALARI

- 1 Şeirdən tərkibində yalnız incə saitlər olan beş söz seç.

YADDA SAXLA!

Azərbaycan dilinin əsas qanunlarından biri **ahəng qanunudur**. Bu qanuna görə, sözdəki saitlər yalnız qalın və ya yalnız incə olur; məsələn: *gecə, alın*. Həm incə, həm də qalın saitləri olan sözlər ahəng qanununa tabe deyil; məsələn: *səhra, həyat*.

- 2 Əvvəlcə yalnız qalın saitli, sonra yalnız incə saitli sözləri seç və oxu.

Dumanlar gizlincə süründü yenə,
Yamaclar çiçəyə buründü yenə,
Marallar bulaqda göründü yenə,
Ceyranın, cüyürün izi danışdı.

(Tofiq Mütəllibov)

KİTAB DAHA MARAQLIDIR

Kompüter oyunları içərisində Fəridin ən çox sevdiyi oyun “Hörümçək adam” idi. Bu oyunu o qədər oynamışdı ki, Hörümçək adamı istədiyi kimi hərəkət etdirirdi. *Klaviaturanın* düymələrini basdıqca Hörümçək adam düz divara dırmaşır, bir binadan o birinə tullanır, düşmənləri ilə döyüşə girirdi. Fərid özünü Hörümçək adamın yerində təsəvvür edir, gecə yatanda da yuxuda onu görürdü.

Validələri Fəridi bu **aludəçilikdən** çəkəndirməyə çalışırdılar. “Bəsdir oynadın, gözün xarab olar”, – deyirdilər. Amma çox dərinə getmirdilər. Çünki Fərid dərslərini hazırladıqdan sonra oynayırdı. Həm də axı o, əlaçı idi. Bildiyiniz kimi, əlaçılara çox şeyi icazə verirlər. Odur ki Fərid fürsət tapan kimi kompüter masasının arxasına keçib sevdiyi oyuna başlayırdı.

Günlərin bir günü kompüterin *proqram təminatı* sıradan çıxdı. Heç bir proqram açılmırdı. Fəridin atası kompüteri götürüb ustaya apardı. Axşam işdən qayıdanda dedi ki, kompüterə *virus* düşüb. Usta proqram təminatını təzələyib bir həftəyə kompüteri qaytaracaq.

Fəridin qanı qaraldı. O, sevimli əyləncəsindən məhrum olmuşdu. Bir həftə Hörümçək adamsız necə yaşayacaq?

Ertəsi gün Fərid ev tapşırıqlarını yerinə yetirdikdən sonra otaqda var-gəl edirdi. Hörümçək adam onun beynindən çıxmırdı. O, sevimli qəhrəmanı üçün çox darıxırdı. Fərid rəfdəki kitablara nəzər saldı. Anası ona çoxlu uşaq kitabı almışdı. Lakin Fərid onlara maraq göstərmirdi. Hərflər, sözlər, cümlələr... Məktəbdə oxu, evdə oxu... Nə qədər olar?! Heyif deyil kompüterdə oynamaq! Birdən Fəridin gözü bir kitaba sataşdı. Kitabın üzündə Hörümçək adamın şəkli var idi. Özüdür ki var! Bu, “Hörümçək adam” kitabı idi. Fərid əvvəlcə müəllifin adını oxudu: Sten Li. Sonra isə divanda əyləşib kitabı oxumağa başladı.

Necə də maraqlı idi! Fərid “Hörümçək adam” oyununu, bəlkə də, yüz dəfə oynamışdı. Amma, sən demə, sevimli qəhrəmanı haqqında heç nə bilmirmiş. Bu adam Piter Parker adında bir **yeniyetmə** imiş. Təsədüfən bir

hörümçək onu sancır və Piterdə hörümçəyə xas olan bacarıqlar yaranır. O, tor qurmağı bacarır, qaranlıqda görür, düz divarla yuxarı dırmaşa, torun köməyi ilə uzaq məsafəyə tullana bilir. Fəridə ən çox maraqlı görünən isə Piterin xarakteri idi. Öz bacarıqlarından istifadə edib Hörümçək adam insanlar üzərində hökmranlıq qazana bilərdi. Lakin o, köməksizləri pis adamlardan müdafiə edir, çətinliyə düşmüş insanlara kömək əlini uzadırdı. Hörümçək adamın doktor Oktopusla mübarizəsi isə kitabın ən maraqlı yeri idi.

Nəhayət, o, kitabı oxuyub qurtardı. İndi elə bil içində bir boşluq yaranmışdı. Bu hisləri yenidən yaşamaq istəyirdi.

Fərid yenə də kitab rəfinə nəzər saldı. “Aha, bu nədir? Aleksandr Belyayevin “Amfibiya adam”ı ... Deyəsən, bu haqda nə isə eşitmişəm. Baxaq görək bu necə kitabdır”. İki gündən sonra suyun altında yaşamağı bacaran İxtiandr adlı gənc haqqında kitab da sona çatdı...

Beləcə, bir həftə keçdi. Fəridin atası kompüteri gətirib masanın üstünə qoydu və dedi:

– Proqramçıdan xahiş etdim ki, “Hörümçək adam”ı da yazsın.

Fərid oxuduğu kitabdan gözünü çəkmədən dilləndi:

– Lap yaxşı.

– Oynamayacaqsan? – deyə ata təəc-cüblə soruşdu.

– Yox, kitab oxuyuram.

– Nə kitabdır ki?

Fərid oxuduğu kitabın üzünü atasına göstərdi:

– Herbert Uelsin “Görün-məz adam”ı.

Rəfiq Ələkbəroğlu

SÖZ EHTİYATI

- 1 Əvvəlcə mətnə çıxış edərək, sonra lüğətin köməyi ilə “aludənlik” və “yeniyetmə” sözlərinin mənalarını araşdır.

2 Doğru, yoxsa yanlış?

1. Fərid kompüter oyunlarına aludə olduğundan dərslərini yaxşı oxumurdu.
2. Fərid müəllimin tapşırığı ilə bədii əsərlər oxumağa başladı.
3. Fərid Hörümçək adam haqqında kitabdan daha çox məlumat əldə etdi.
4. Fərid bir həftədə dörd kitab oxudu.
5. Atası kompüteri gətirəndə Fərid artıq üçüncü kitabı oxuyurdu.

3 Cümlələri tamamla.

1. Fərid "Hörümçək adam" kitabını oxumağa başladı, çünki ...
2. Fərid kitabdan ayrılma bilmirdi, çünki ...
3. Piterdə hörümçəyə xas olan bacarıqlar yaranmışdı, çünki ...
4. Hörümçək adam köməksizləri müdafiə edirdi, çünki ...

ŞİFAHİ NİTQ

4 Oxuduğun ilk kitabı xatırla. Necə oldu ki, həmin kitabı oxumağa başladın?

5 Səncə, "Görünməz adam" əsərində söhbət nədən gedə bilər? Aşağıdakı plan əsasında öz təxəyyülünə uyğun qısa mətn tərtib et.

1. Əsərin baş qəhrəmanı görünməz oldu.
2. Görünməz olduqdan sonra qəhrəmanın başına gələn hadisələr.
3. Görünməz adamın taleyi.

DİL QAYDALARI

6 "Müayinə" sözünün səs tərkibi haqqında deyilənlərdən doğru və ya yanlış olanları müəyyənəldir.

- 7 səsdən ibarətdir, 4-ü sait, 3-ü samitdir.
- Dördhecalı sözdür.
- Ahəng qanununa tabe deyil.
- Tərkibindəki samitlər cingiltilidir.
- Tərkibindəki saitlər dodaqlanandır.

RUMİNİN MƏSLƏHƏTİ

(rəvayət)

Böyük şair və alim Mövlana Cəlaəddin Rumi Şərq dünyasının ən məşhur müdrik şəxsiyyətlərindən biri olmuşdur. Hamı ona hörmət edər, faydalı məsləhətlərindən xeyir tapardı.

Bir gün qonşu qadın öz oğlu ilə Ruminin yanına gəlib dedi:

– Şair, mənim oğlum həddən artıq şəkər yeyir. Nə qədər deyirəm, xeyri olmur. Xahiş edirəm, siz də ona deyin ki, çox şəkər yemək ziyandır. Siz desəniz, qulaq asar. Sizə böyük hörməti var.

Mövlana bir qadına baxdı, bir uşağa. Başını aşağı salıb dedi:

– Gedin, üç həftədən sonra gələrsiniz.

Qadın Ruminin bu sözlərinə xeyli təəccübləndi, bir az da incidi. Axı bir kəlmə demək nə böyük işdir ki... Uzaq ölkələrdən gələn qərib adamların problemlərini yerində həll edib yola salır, yaxın qonşusunu isə üç həftə gözlədir. Amma qadın böyük alimin sözünə qulaq asıb üç həftədən sonra bir də onun yanına gəldi.

Rumi yenə də uşağın üzünə baxıb sakitcə dedi:

– Üç həftə də gözləyin.

Bu yerdə qadın dözmədi:

– Şair, axı sizdən böyük şey tələb olunmur...

– Gedin, gedin. Mən hələ məsləhət verməyə hazır deyiləm.

Qonşu qadın üçüncü dəfə oğlu ilə Ruminin yanına gələndə şair üzünü uşağa tutub dedi:

– Oğlum, məsləhətimə qulaq as, çox şəkər yemə. Bunun sağlamlığa ziyarı var.

Uşaq cavabında dedi:

– Baş üstə, müəllim. Belə məsləhət bilirsinizsə, daha yemərəm.

Bunu deyib uşaq otaqdan çıxdı. Qadın Mövlanaya təşəkkür edib soruşdu:

– Siz Allah, deyin görüm, iki kəlməyə görə nə üçün bizi bu qədər gözlətdiniz?

Rumi gülümsünüb dedi:

– Xanım, mən də uşaqlıqdan şəkərə aludəydim. Uşağa məsləhət vermək üçün mən özüm gərək bu vərdişdən əl çəkəydim.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

1 Hansı fikir mətnin ideyasına daha çox uyğun gəlir?

- A) Müdrik insanların sözünə əməl etmək lazımdır.
- B) Başqalarına verdiyin məsləhətə əvvəlcə özün əməl etməlisən.
- C) Yaxın qonşu uzaq qohumdan yaxşıdır.

DİL QAYDALARI

2 Nümunəyə uyğun olaraq izahı verilmiş sözləri tap.

məktəb	→	məktəbdə təhsil alan şagird	→	məktəbli
bağ	→	ağaclara qulluq edən adam	→	
zəhmət	→	əməyi sevən insan	→	
yalan	→	başqalarını aldadan adam	→	

Sol sütundakı sözlərdən sağ sütundakı sözlərin necə alındığını izah et.

YADDA SAXLA!

Bir çox sözlər şəkilçi qəbul edərək dəyişir; məsələn: *yaxşı* (sözün kökü) + *lıq* (şəkilçi) = *yaxşı^{liq}*. Söz kökünün mənası var və ayrıca işlənə bilər. Şəkilçi isə sözün kökündən ayrı işlənmir. Ayrılıqda onun mənası olmur.

Dilimizdəki bir çox şəkilçilər ahəng qanununa tabe olaraq dəyişir. Qoşulduğu sözün son hecasından asılı olaraq şəkilçilər müxtəlif cür yazılır; məsələn:

-dan²: dağdan, şəhərdən; *-dı⁴*: qaçdı, gəldi, qondu, gördü

3 Altından xətt çəkilmiş şəkilçiləri müvafiq sözlərə artır. Şəkilçidə baş verən dəyişikliyin səbəbini izah etməyə çalış.

qadının → şair...
→ oyun...
→ göz...

meydanda → məktəb...

BİRİNCİ ADDIM

1-ci hissə

Vaqiflə bir məhəllədə oluruq. Bir məktəbdə, bir sinifdə oxuyuruq. Çox vaxt dərsə də birlikdə gedib-gəlirik. Ya o mənə çağırır, ya mən onu.

Bu, kimin tez durmasından asılı olur.

Cümə günü səhər mən onu çağırdım:

– Vaqif! Ay Vaqif!

– Gəldim, Arif... Bu saat...

O özünü yetirdi:

– Gecikməmişik ki?

– Yox, hələ iyirmi dəqiqə var.

– Nə yaxşı! Onda tələsməyə dəyməz. Asta-asta gedək. Çatarıq.

Birlikdə məktəbə tərəf yönəldik. Yolda ondan soruşdum:

– Dərslərini öyrənmisən, Vaqif?

– Eh, haradan? Azərbaycan dilindən tapşırığa baxmağa heç vaxtım olmayıb. Sən, yəqin, həmişəki kimi, hamısını bilirsən.

Vaqifin səsinə kinayə duysam da, özümü o yerə qoymadım.

– Həmişəki kimi, – deyə cavab verdim.

– Sənə nə var ki! Sınıfimizin gözüsən. Bütün qiymətlərin “5”-dir.

– İstəsən, sən də ola bilərsən.

– Eh, məndə o səbir hanı, oturma sənə kimi, gecə-gündüz kitab oxuyum. Oxu, oxu... Axı nə qədər olar?!

Vaqif bunu elə dedi ki, guya səbirli olmaq, zəhmət çəkib dərs oxumaq böyük iş deyil. Sadəcə, onun oxumağa həvəsi, oturmağa səbri yoxdur.

2-ci hissə

Sinifdə məlum oldu ki, uşaqların da bir neçəsi Azərbaycan dilindən tapşırılan mətni öyrənməyib. Qorxu canlarını almışdı.

İş elə gətirdi ki, Azərbaycan dilindən əvvəlki dərsimiz boş keçdi. İngilis dili müəlliminiz gəlməmişdi. Bir də onu gördüm ki, uşaqlar ətrafıma yığışıblar. Məndən dərsi danışmağımı xahiş edirlər. Mətni danışmağa

başlayanda Vaqifi də çağırdım. O, pəncərə qabağında durmuşdu, küçədən keçənlərə tamaşa eləyirdi. Mənim səsimə lovğalıqla əlini havada yellədi:

– Onlara danış, onlara. Mən... mən... – mənə elə gəldi ki, o, “bilirəm” demək istəyirdi, ancaq sözünü tez uddu. Yadına düşdü ki, səhər dərəcə gələndə mənə “bilmirəm” deyib. – Mən, necə olsa, çulumu sudan çıxara bilərəm.

Uşaqlardan hansısa onu sancdı:

– Birdən çulun ağır oldu, səni batırdı?!

– Öz dərini çək, ey! Nə yaxşı Arif varmış, yoxsa nə edərdiniz?!

Uşaqlar da onun sözünü cavabsız qoymadılar:

– Küçədən keçənlərə tamaşa edərdik. Sənin kimi.

Mən mətni danışdım, sual və tapşırıqları izah elədim.

Artıq sinifdə hamı dərəcə hazır idi. Bircə mənim məhəllə yoldaşım, dostum Vaqifdən savayı.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1) Altından xətt çəkilmiş sözlərin həqiqi və məcazi mənalarını izah et.
- 2) Hekayənin 2-ci hissəsinin məzmununa hansı atalar sözü uyğun gəlir?

A) Yaxşılıq eləyib bir şey umursansa, eləməsən yaxşıdır.

B) Bilməmək eyib deyil, bilməyib soruşmamaq eyibdir.

C) Ağıl yəsdə deyil, başdadır.

3 Aşağıdakı insani keyfiyyətlər arasındakı fərqi həyatdan misallar gətirməklə izah et:

– məğrurluq;

– özündənrazılıq;

– lovğalıq.

Bu keyfiyyətlərdən hansını Vaqifin xarakterinə aid etmək olar? Cavabını əsaslandır.

3-cü hissə

İşin tərsliyinə bax! Müəllim dərəcəyə başlar-başlamaz birinci Vaqifi çağırdı.

O, inamsız addımlarla yazı taxtasına tərəf yönəldi. Gedərkən söylədiyi “yaman ilişdim...” sözləri aydınca eşidildi. Ancaq bilmədim bunu müəllim də eşitdi, ya yox?

Mən ön sırada oturmuşdum. Vaqif qabağımda durub mənə göz-qaş eləməyə başladı. Bu jestin mənasını başa düşmək çətin deyildi: “Arif, kömək elə, məni vəziyyətdən çıxart”. Bir sözlə, o istəyirdi ki, mən ona *suflyor* edim.

Mən utanıb başımı aşağı saldım.

Həm Vaqifə, həm də özümə görə utanırdım.

Müəllim başını qaldırıb:

– Hə, Vaqif, danış, səni eşidirəm, – dedi.

Vaqif düşdüyü vəziyyətdən çıxma bilmirdi. Mən Vaqifi indiyədək belə aciz, yazıq vəziyyətdə görməmişdim.

Müəllim məsələni başa düşmüşdü:

– Keç otur, “2” alırsan.

Müəllim bu dəfə məni çağırdı. Mən dərsi danışdıqdan sonra dedi:

– Yaxşı cavab verdin. Bəs dostuna niyə kömək eləmirsən?! Vaqifi deyirəm. Görürsən, heç nə bilmir. Belə getsə, sinifdə qala bilər. Onunla bir məşğul olsana... Yaxşı, keç otur, “5”.

Mən müəllimə deyə bilmədim. Deyə bilmədim ki, dostuma kömək eləməyə hazıram, ancaq özüm bundan boyun qaçırıram. Yox, deyə bilmədim.

SÖZ EHTİYATI

4 Lüğətin köməyi ilə “suflyor” sözünün mənasını izah et.

- 5 Sən Arifin yerində olsa idin, Vaqifə kömək edərdinmi? Cavabını əsaslandır.
- 6 Səncə, bu hadisə Ariflə Vaqifin münasibətlərinə necə təsir edəcək? Hekayənin davamı ilə bağlı öz variantını hazırla.

4-cü hissə

Tənəffüsdə ona yaxınlaşdım. Məni acıladı:

– Adamı tanımaq olmazmış. Hələ bir utanmır, “dost” da deyir.
 – Mən elə indi də sənə dost deyirəm.
 – Dosta bax! Bərk ayaqda adamı qoyub qaçandan da dost olar?!
 – Sən nə danışdığını heç bilirsən?!
 – Səninlə danışmaq istəmirəm.
 Sən də məni danışdırma, bildin?!
 Bundan sonra mənim Arif adında dostum yoxdur, vəssalam!

O gün ilk dəfə olaraq məktəbdən evə bir yerdə qayıtmadıq. Yolboyu hərəkətlərimizi götür-qoy edirdim. Niyə Vaqif məndən küsdü? Təqsirim nə idi ki? “Bərk ayaqda adamı qoyub qaçan”. O nə üçün mənə belə dedi? Ona suflyorluq eləmədiyimə görə, hə? Bəs o özü yoldaşlarına lağ eləyib “onlara danış, onlara” deyəndə yaxşı idi?!

Müəllimin gözü qabağında mən ona necə kömək edə bilərdim?! Lovğalanmasaydı, bəlkə də, edərdim. Bəli, bəli, müəllimin acığına gəlsəydi də, kömək edərdim. Bircə lovğalanmayaydı...

5-ci hissə

İki həftə idi ki, Vaqiflə küssülü idik. Məktəbə ayrı gedir, ayrı qayıdırdıq. Nə mən onlara gedirdim, nə də o bizə gəlirdi.

Dünən çörək almaq üçün mağazaya girəndə Vaqifin anasını gördüm. Səadət xala Vaqifdən şikayət elədi. Dedi ki, dərslərini oxumur. Məndən xahiş etdi ki, ona dərslərində kömək edim. Mən isə heç nə deyə bilmədim.

Fikir mənı götürmüşdü. Deyəsən, atam bunu hiss edirdi. Axşam otaqda ikimiz tək qalanda dedi:

- Sən məndən nə isə gizlədirsən. Bir şey olmayıb?
- Yox, ata, – mızıldandım.

– Yenə də. Sən ki məndən heç nə gizlətməzdin! Bəlkə, dostlarınla sözləşmisən? Vəqif neçə gündür gözümə dəymir. De görüm, kəsüb eləməmisən ki?

Atam yaman yerdə yaxalamışdı mənı. Əslində, elə mənım özümün də ürəyim dolu idi. Danışmağa adam axtarırdım. Atamdan yaxşı məsləhətçi kimi tapacaqdım ki?! Odur ki olanların hamısını danışdım.

Atam bir qədər fikrə gedib dedi:

– İki həftə kəsülü qalmaq... Bu heç yaxşı hərəkət deyil. Oğul, yəqin ki, Vəqif də indi peşman olub. Deyirsən, o, lovğadır, qürurludur. Elə buna görə də sənın yanına gəlməyəcək. Yaxşı olar ki, birinci addımı sən atasan. Gedib onu evimizə çağırasan. Oturub bir yerdə dərş öyrənərsiniz.

– Bəs mənım qürurum yoxdur? Mən uşaqlara dərş başa salanda onlara da, mənə də lağ edirdi. İndi mən onun ayağına getməliyəm?!

Atam mat-mat üzümə baxdı. Deyəsən, məndən belə cavab gözləmirdi. Başını bulayıb dedi:

– Zəif adam yıxılıbsa, ona kömək edib ayağa qaldıran adamın mənliyinə xələl gəlməz. Bu gün Vəqiflə müqayisədə sən güclüsən. Onun sənə ehtiyacı var. Sən ona kömək etməsən, sinifdə qala bilər, bəlkə də, taleyi puç olar. Mənə elə gəlir ki, indi səni narahat edən də elə budur. Bircə onu başa düşməlisən ki, birinci addımı atmağın səni daha da güclü edir. Mənımlə razısan?

- Razıyam.
- Onda vur bura.

Atam, həmişəki kimi, sağ əlini yuxarı qaldırdı. Mən də sağ əlimlə onun əlinə vurdum.

- Dostum, güclənmişən haa! – o, həmişə belə deyir.

Bu söhbətdən sonra xeyli yüngülləşdim. Sabah Vəqifə yaxınlaşıb onu danışdıracağam. O mənımlə danışacaq. Mütləq danışacaq...

*Gülhüseyn Hüseynoğlunun
“Bərk ayaqda” hekayəsi əsasında*

7 Bunlardan biri mətnin məzmununa uyğun deyil:

- A) Azərbaycan dili birinci dərəcə idi.
- B) Azərbaycan dili ikinci dərəcə idi.
- C) Azərbaycan dili üçüncü dərəcə idi.

8 Cümlələri tamamla.

1. İngilis dili müəllimi dərəcə gəlməmişdi, odur ki ...
2. ... ona görə də Vaqifdən başqa hamı dərəcə hazır idi.
3. ... çünki dostu ona suflorluq etmədi.

9 Arifin atası haqqında nə deyə bilərsiniz? Onun hansı cəhətləri xoşuna gəldi? Bəs sən çətin anlarda kiminlə məsləhətləşirsən?

DİL QAYDALARI

10 "O, inamsız addımlarla yazı taxtasına yaxınlaşdı" cümləsində hansı sözlərin deyilişi ilə yazılışı fərqlidir? Bu fərqi izah et.

YADDA SAXLA!

Bəzi sözlərdə şəkilçilərin deyilişi ilə yazılışı fərqlənir:

- la² → vicdanla [vicdannan]
- laş² → ağırlaşdı [ağırraşdı]
- dan² → qadından [qadinnan]

11 Dörd sözdən birində şəkilçinin deyilişi fərqlidir.

A. üzümçü	B. üzümdən	C. üzümde	Ç. üzümü
A. birləş	B. birdən	C. biri	Ç. birinci
A. işsiz	B. işdə	C. işçi	Ç. işlə

12 Buraxılmış şəkilçiləri əlavə etməklə cümlələri dəftərinə köçür.

1. Əkbər güc... və ədalət... oğlandır.
2. Harada bir..., orada diri... .
3. Yaz gəldi, hər tərəf can...dı.

13 Mətdən deyilişi və yazılışı fərqli olan beş söz seçib dəftərinə yaz. Həmin sözləri cümlədə işlət.

ƏN QİYMƏTLİ

Ermənilərin kəndə atdığı ilk mərmə
Əhmədgilin tövləsinin bir tərəfini və onun
yanındakı toyuq hinini uçurtdu. Ətrafa
səpələnən qəlpələr tut ağacının altında
kölgələnən ulağı yaraladı, *taxtapuşa*
dəyib şaqqıldadı, pəncərələrin şüşələrini
çilik-çilik elədi.

İkinci, üçüncü mərmə kəndin ayağında
partladı. Bircə anda aləm bir-birinə
dəydi. Arvad-uşağın çığirtısından, mal-qaranın böyürtüsündən, itlərin hü-
rüşməsindən, toyuq-cücənin qaqqıltısından qulaq tutulurdu...

Əhməd tələm-tələsik geyindi. Qızının qolundan yapışdı. Qorxudan
özünü itirmiş arvadını, karıxıb qalmış oğlunu tələsdirdi:

– Qaçın, minin maşına!

Elə bu vaxt qonşu Arif kişi çəpərin o tərəfindən harayladı:

– Nədir, Əhməd, yenə nə vurhavurdur? Yoxsa ermənilər müdafiəmizi
yarıblar?

– Hə, – deyə Əhməd təsdiqlədi.

– Ayə, bizim uşaqları qoyub getmə! – Arif dedi.

– Tez tərpənin, küçədə gözləyirəm! – Əhməd qonşusunu arxayın saldı.

Neçə gün idi ki, kəndin yaxınlığında qanlı döyüşlər gedirdi. **Şəhər
xəbər gətirmişdilər ki, düşmən döyüş meydanına yeni qüvvələr, ağır
texnika gətirib, daha qabağında dayanmaq olmur.** Cəmaat səksəkə
içində idi...

Əhmədin arvadı bəd xəbəri eşidən kimi çəkide yüngül, qiymətdə ağır
ev əşyalarının hamısını maşına yükləmişdi. Əslində, daha çox şey
götürmək istəyirdi, amma insafı yox vermirdi. Axı qohum-qonşunun arvad-
uşağı da gözünü ərinin yük maşınına dikmişdi...

Əhməd darvazanı taybatay açıb maşını genişliyə sürdü ki, camaat
gəlib minsin. Arvadların hərəsinin qoltuğunda neçə bağlaması vardı. Həç
kimi qınamaq olmazdı. İllər boyu əzab-əziyyətlə qazandığını bir göz
qırpımında alıb getmək asan məsələ deyildi...

Nəhayət, hamı yerbəyer oldu. Bir neçə ailə əşyaları ilə birlikdə maşının kuzovuna minmişdi. Əhməd mühərriki işə salmazdan əvvəl geri dönüb qapısını belə örtmədiyi ev-əşiyinə, həyət-bacasına həsrətlə baxdı. Yaşla dolan gözlərini yanında oturmuş arvad-uşağından gizlətdi...

Maşını təzəcə yerindən tərpətməmişdi ki, qızı birdən qolundan yapışıb bərk-bərk silkələdi:

– Saxla, ata, saxla!

Əhməd tez əyləci basıb soruşdu:

– Nə olub, qızım?

Qızcıgöz heç nə demədən qapını açıb özünü yerə atdı. Bir göz qırpımında qaçıb evə girdi. Hamı özünü itirmişdi. Əhməd maşından düşüb uşağın dalınca götürüldü. Hamı qorxu və həyəcanla gözləyirdi. Atışma səsi isə yaxınlaşmaqdaydı.

Bir azdan Əhməd qaça-qaça geri qayıtdı. Qızı da qucağında idi.

Maşın təzədən tərpənəndə anası hirsini qızının üstünə tökdü:

– Ay qız, bu nə oyundur çıxarırsan?!

Yerini rahatlayan qızcıgöz evdən götürdüyü çantasını, kitab-dəftərini göstərib dedi:

– Axı mən bunlarsız sabah məktəbə necə gedəcəkdim, ana?

Ananın gözləri doldu. Demə, qızı üçün ən qiymətli şeyi götürmək yaddan çıxıbmış...

Eyvaz Zeynalov

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Səncə, əsərdəki hadisələr harada və neçənci illərdə baş verir?
- 2 Hansı fikir mətnin məzmununa uyğun deyil?
 - A) Əhmədin qızı üçün ən qiymətli şey kitab-dəftəri idi.
 - B) Anası qızının dalınca evə qaçdı.
 - C) Ermenilər kəndi atəşə tutmuşdular.

- 3 Əhmədin gözləri niyə dolmuşdu?
- 4 Sən əsəri necə adlandırırdın? Fikrini əsaslandır.

ŞİFAHİ NİTQ

- 5 Qarabağ müharibəsi haqqında daha hansı mətnlər oxumusan?

DİL QAYDALARI

- 6 Mavi rənglə verilmiş cümlədən ahəng qanunu pozulmuş sözləri seç və onları ayrılıqda cümlədə işlət.
- 7 Sözlərin düzgün deyiliş qaydasını müəyyənləşdir və dəftərində yaz.

müalicə, saat, müəllif

YADDA SAXLA!

Sözün fonetik təhlili zamanı aşağıdakıları müəyyənləşdirmək lazımdır:

- sözün səs tərkibi;
- səs tərkibinə görə sait və samitlərin növləri;
- sözün ahəng qanununa tabe olub-olmamağı;
- sözdəki hecaların sayı.

Sözdəki hecaların sayı yazılışa görə müəyyənləşdirilir.

- 8 Yazılış və tələffüzündə saitlərin sayı fərqli olan sözlər fikirləş və onları fonetik təhlil et.
- 9 “Tüfəng”, “müdafiə”, “səkkiz”, “təyyarə” sözlərini səs tərkibinə görə təhlil et.
- 10 Hansı sözlərdə hecaların sayı yazılışına və deyilişinə görə fərqlidir?

rəhmli, müalicə, camaat, təəssüf, radio

TOM ÖZÜNÜ FƏDA EDİR

1-ci hissə

Bekki sinifdə təzə qız idi. Onların ailəsi bir neçə ay əvvəl bu şəhərə köçmüşdü. İndi sinifdə Alfredlə Tom arasında Bekkinin rəğbətini qazanmaq uğrunda rəqabət gedirdi. Hiss olunurdu ki, Alfred bu mübarizədə Toma udurur. Tom dəcəlliylə məşhur olsa da, onunla söhbət etmək Bekki üçün daha maraqlı idi.

Lakin günlərin bir günü Bekki ilə Tomun boş bir şey üstündə mübahisəsi düşdü. Onlar birbirindən küsdülər. Artıq neçə gün idi ki, danışmırdılar. Ancaq barışmaq üçün ikisinin də ürəyi gedirdi.

Alfred kefdə idi. Bütün günü Bekkinin ətrafına dolanırdı. Böyük tənəffüsdə onlar məktəbin həyətinəki skamyada yanaşı əyləşib kitabdakı şəkillərə baxırdılar. Tom başqa uşaqlarla oynasa da, bir gözü Bekkidə idi. Qızın ona tərəf gözücü belə baxmaması Tomu lap özündən çıxarırdı. Ancaq Bekki hər şeyi görürdü. Tomun ona görə əzab çəkməsindən ləzzət alırdı.

Bir azdan Tom harasa yoxa çıxdı. Vaxt keçir, o isə gəlib çıxmırdı. Ona görə də Alfredlə oturmaq Bekkini darıxdırırdı. Oğlan qızın darıxdığını görüb hey şəkilləri göstərirdi. Axırda Bekki dözə bilməyib qışqırdı:

– Eh, sən də! Əl çək görək! Sənin şəkillərin mənə lazım deyil! – deyərək yerindən sıçrayıb oradan uzaqlaşdı.

SÖZ EHTİYATI

1 Mavi bəsluğun yerinə hansı ifadə uyğun gəlir?

- A) pişik kimi B) qarışqa kimi C) pərvanə kimi

2-ci hissə

Alfred, nəhayət, başa düşdü ki, Bekki Tom Soyərə acıq vermək üçün oturub onunla danışmış. Həmin an onun Tomdan daha çox zəhləsi getdi. O durub sinfə yollandı. Sınıf otağında heç kim yox idi. Birdən Alfredin gözüne Tomun dəftər-kitabı sataşdı. Yaxşı fürsət idi. O, Tomun kitabını götürdü, müəllimin dərs tapşırdığı səhifəni açıb üstünə mürəkkəb tökdü.

Bu an Bekki pəncərədən Alfredin nə elədiyini gördü. Amma bir söz demədən oradan uzaqlaşdı. O istəyirdi Tomu tapıb əhvalatı ona danışsın. Əlbəttə, Tom razı qalıb təşəkkür edəcəkdi, onlar barışacaqdılar. Ancaq Bekki yarı yolda fikrini dəyişdi. Qərara aldı ki, Toma heç nə deməsin. Axı nə işinə qalıb?! Qoy Tomla Alfred özləri münasibətlərini aydınlaşdırsınlar.

Birdən dəhlizdə Tomla Bekki üz-üzə gəldilər. Bir anlığa onların nəzərləri bir-birinə sataşdı.

Tom özünü toparlayıb qıza dedi:

– Bekki, mən o gün çox pis hərəkət elədim. İndi özüm də peşman olmuşam. Bir də belə iş tutmayacağam. Gəl barışaq, yaxşımı?

Lakin bu üzrxahlıq qızı qane etmədi:

– Siz məni rahat buraxsanız, mən sizə çox minnətdar olaram, cənab Tomas Soyər. Mən daha sizinlə danışmıram.

O, başını dik tutub uzaqlaşdı. Başqa vaxt olsaydı, Tom deyərdi: “Xoş gəldin, çox ələ lazımdır!” Ancaq indi özünü o qədər itirdi ki, ağzını açıb bir kəlmə də deyə bilmədi.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

2 Tomun kitabına Alfred niyə mürəkkəb tökdü?

3 Bekkinin aşağıdakı hərəkətlərinə görə onun xarakteri haqqında nə demək olar?

- Alfredin Toma qarşı pis hərəkətini görüb heç nə etməməsi;
- Tomun üzrxahlığını qəbul etməməsi.

3-cü hissə

Müəllim Dobbinsin bir adəti vardı. Uşaqlar onun verdiyi tapşırığı həzırlayanda o da bir kitab çıxarıb oxuyardı. Kitab qoyulan siyirməni o, həmişə bağlı saxlayırdı. Müəllimin oxuduğu kitab uşaqların hamısını maraqlandırırıdı.

Bekki **sinfe** birinci gəlmişdi. O gördü ki, açar siyirmənin üstündədir. Belə bir fürsəti əlindən buraxmağa heyfi gəldi. Yan-yörədə də heç kəs yox idi. Bekki kitabı götürdü. Birinci səhifədəki “Anatomiya” sözlərindən heç bir şey başa düşmədi. Kitabı vərəqləməyə başladı. Açdığı səhifədə rəngli şəkil gördü; bu, insan orqanlarının **şekli** idi.

Həmin dəqiqə kiminsə kölgəsi səhifənin üstünə düşdü: Tom Soyer qızın **ciyni** üzərindən kitaba tamaşa eləyirdi. Bekki kitabı tələsik örtmək istəyəndə ehtiyatsız tərپənib səhifəni yarıyadək cırdı. Qız tez kitabı yeşiyə atdı. Acı-ğindən və xəcalətindən ağlamağa başladı.

– Eyib olsun, Tom! Məni güdürdün?! Yəqin ki, indi hər şeyi müəllimə xəbər verəcəksən. İlahi, mən nə edim?! Müəllim mənə cəza verəcək. Məni birçə dəfə də sinfin qarşısında cəzalandırmayıblar! – Bekki daha da bərkdən ağlamağa başladı.

Tom qızın hücumundan özünü itirdi. Öz-özünə dedi: “Bu qız lap axmaqdır! Onu **ömründə** cəzalandırmayıblar! Nə böyük iş imiş, döyəcəklər, qoy döysünlər! Qızların elə hamısı belə olur – qorxaqlar! Mən Dobbinsə heç bir söz deməyəcəyəm. Amma o, onsuz da kitabı kimin cırdığını tapacaq”.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

Səncə, anatomiya elmi nədən bəhs edir?

4-cü hissə

Dərs başlandı. Bir azdan məlum oldu ki, Tomun dərsliyi mürəkkəbə batıb. Tom bu işdə günahı olmadığını desə də, ona inanan olmadı. Bekki oğlanı cəzadan qurtarmaq üçün həqiqəti demək istədi, amma dillənməyə cəsarəti çatmadı. Həm də o elə bilirdi ki, Tom kitabı onun cırdığını müəllimə söyləyəcək.

Tom cəzalandıqdan sonra heç bir şey olmamış kimi yerinə qayıtdı. O fikirləşirdi ki, bəlkə də, elə özü nadinclik edəndə mürəkkəbi aşırıb.

Beləliklə, bir saat keçdi. Uşaqlar dərs əzbərləyirdilər. Müəllim stolun siyirməsini açıb əlini kitaba uzatdı. O, kitabı götürüb vərəqlədi. Birdən Dobbinsin qəzəbli səsi eşidildi:

– Kitabı kim cırıb?

Cavab verən olmadı. Sınıfə milçək uçsaydı, səsi eşidilərdi. Sükut davam edirdi. Müəllim bir-bir uşaqların üzünə baxıb günahkarı axtarırdı. O, bir-bir hamını qaldırıb soruşmağa başladı. Növbə Bekkiyə çatırdı. Tomu həyacan bürümüşdü. Birdən Tomun ağlına pənaq bir fikir gəldi. O, yerindən sıçrayıb qışqırdı:

– Mən cırmışam!

Belə ağlasığmaz axmaqlıqdan heyrətə gəlmiş bütün uşaqların ağzı açıla qaldı. Tom bir dəqiqəyədək dayanıb cəsarətini topladı. Sonra cəzasını çəkmək üçün qabağa çıxdı. Bekkinin gözlərində parlayan heyrət və təşəkkür qığılcımları isə ona yüzqat mükafat oldu! Tom cıqırını belə çıxarmadan mister Dobbinsin indiyə qədər heç kəsə vurmadığı dəhşətli çubuq zərbələrinə davam gətirdi. Üstəlik, dərsdən sonra iki saat sinifdə qalmaq əmrinə də tabe oldu. O bu müddətdə qapıda kimin onu gözləyəcəyini bilirdi. Ona görə də bu cansıxıcı saatları itmiş hesab eləməirdi.

Həmin axşam Tom soyunub yatağına girəndə Alfreddən necə qisas alacağını düşünürdü. Bekki ona hər şeyi danışmışdı.

(Mark Tvenin "Tom Soyerin macəraları" əsərindən)

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 5 Mətnə deyilir ki, "Tomun ağlına parlaq bir fikir gəldi". Bundan sonra o etməyi bir günahı öz boynuna götürdü. Səncə, Tomun ağlına gələn parlaq fikir nədən ibarət idi?

ŞİFAHİ NİTQ

- 6 Səncə, bu hadisədən sonra Tomla Bekki rastlaşanda barışığa doğru ilk addımı kim atacaq? Kiçik bir mətn quraraq bu görüşü təsvir et.
- 7 Tomun Alfredə necə "dərs" verəcəyi haqqında bir epizod düşün və təqdim et.

DİL QAYDALARI

- 8 Altından xətt çəkilmiş cümlədə *o, bu və kim* əvəzlilikləri hansı sözləri əvəz edir?
- 9 3-cü hissədə mavi rənglə verilmiş sözlərin kökündə ayrılıqda yaz. Şəkilçi qəbul edərkən bu sözlərin kökündə hansı dəyişiklik baş verir?
- 10 Mavi rənglə verilmiş abzasda hansı sözlər ahəng qanununa tabe deyil? Bu sözlərdən hansı səhv yazılıb?
- 11 Hansı sözlərdə şəkilçinin deyilişi yazılışından fərqlidir? *fikirləşdi, kötəkləndi, əzbərlədi, şəhərdən, oğlanla, qadından*
- 12 "Müəllim" sözünün fonetik tərkibi ilə bağlı hansı fikir səhvdir?
A) 6 səsdən ibarətdir, ikisi sait, dördü samitdir.
B) Tərkibindəki cingiltili samitlərdən heç birinin kar qarşılığı yoxdur.
C) Ahəng qanununa tabe deyil.

1 Müdrik fikirlərin bölmədəki hansı mətnlərə aid olduğunu söylə. Seçimini izah et.

- İnsan hörməti öz əməlləri ilə qazanmalıdır.
- İnsanın sözü ilə əməli bir olmalıdır.
- İnsan özünə lazım olanı ona daha çox ehtiyac duyana verməyi bacarmalıdır.
- Biliyin ağası olmaq üçün zəhmətin köləsi olmaq gərəkdir.

(Onore de Balzak)

- İnsanın mənəvi inkişafı mütaliə verdişinə bağlıdır.
- Dost arası pak gərək.
- Dost dar gündə tanınar.
- Dost yolunda duman olar, qar olar.

2 Məktəb həyatı təsvir olunan mətnlərin qəhrəmanlarını müqayisə et. Hər birinin xarakterində hansı xüsusiyyəti bəyəndiyini söylə.

3 Hansı mətn səndə həm kədər, həm də nifrət hissi oyatdı? Fikrini əsaslandır.

4 Eyni incə saitli sözləri seçib yaz.

üzümçülük, tərəvəz, səməni, yaşıllıq, qaramal,
üzgüçü, qurucu, Qəbələ, iyirmi, qırıntı, meşəbəyi,
sürücü, tumurcuq, mənzərə, süpürgə

5 Verilmiş söz köklərinə şəkilçilər əlavə et və nümunəyə uyğun olaraq cədvəli dəftərində tamamla.

sirr, nəğmə, səbəb, əzm, tələb, xəstə,
təmiz, məsləhət, ev, hökm

Söz	Ahəng qanununa təbə olan söz	Ahəng qanununa təbə olmayan söz
qayğı	qayğılı	qayğıkeş

6 Bölmədəki mətnlərdən əlamət bildirən beş söz seç və səs tərkibinə görə təhlil et. Bu sözlərdən ikisini cümlədə işlət.

NİYƏ BELƏ DEYİRİK

2-ci
bölmə

SÖZ DƏYİR...
ODLAR YURDU
SƏMİ ÇALDIN
SÖZ DƏYİR...
GƏLDİM, GÖRDÜM, QƏLƏBƏ ÇALDIM

NATIQLIK MƏHARƏTİ HAQQINDA (“Qabusnamə”dən)

Böyük hökmdar Harun ər-Rəşid bir gün yuxuda gördü ki, bütün dişləri tökülüb. Səhər tezdən **yuxu-yozanı** yanına çağırıb yuxusunu ona danışdı və soruşdu:

– Bu yuxunun mənası nədir?

Yuxuyozan dedi:

– Padşahın ömrü uzun olsun. Bu yuxu göstərir ki, bütün **qohum-əqrəban** səndən əvvəl öləcək.

Harun ər-Rəşid keşikçilərinə üzünü tutub dedi:

– **Aparın, bu yuxuyozana yüz çubuq vurun. O belə bir ağır xəbəri nə üçün üzümə dedi?! Qohum-qardaşın ölümünü görməkdən pis nə ola bilər?!**

Xəlifə əmr etdi, başqa yuxuyozanı çağırıdılar. Ona da yuxusunu danışib yozmasını tələb etdi. Yuxuyozan belə cavab verdi:

– Hökmdar sağ olsun. Bu yuxudan görünür ki, sən bütün qohum-əqrəbandan çox yaşayacaqsan.

Harun ər-Rəşid fikrə getdi. “Məna həmin mənadır, amma ifadələrdə böyük fərq vardır”, – deyə düşündü və əmr etdi ki, həmin yuxuyozana yüz dinar versinlər.

SÖZ EHTİYATI

- 1 Qırmızı rəngli abzasda hansı söz məcazi mənada işlədilmişdir? Həmin sözü həqiqi mənada cümlədə işlət.

A) yüz

B) ağır

C) pis

DİL QAYDALARI

- 2 Mavi rənglə verilmiş sözlərin hansında defis işarəsi sözün sətirdən-sətirə keçirilməsinə xidmət edir, hansında mürəkkəb söz yaradır?

AZ DANIŞMAĞIN GÖZƏLLİYİ

Sözün də su kimi lətafəti var,
Hər sözü az demək daha xoş olar.
Bir inci saflığı varsa da suda,
Artıq içiləndə dərd verir o da.
İncitək sözlər seç, az danış, az din,
Qoy az sözlərinlə dünya bəzənsin.
Az sözün incitək mənası solmaz,
Çox sözün kərpictək qiyməti olmaz.
Əsli təmiz olan saf mirvarilər
Suya və torpağa min bəzək vurar.
Ürəyi oxşayan bir dəstə çiçək
Yüz xırman otundan yaxşıdır gerçək.
Yüz ulduz yansa da göylərdə, inan,
Bir Günə baş əymək xoşdur onlardan.
Göydə parlarsa da nə qədər ulduz,
Günəşdir nur verən aləmə yalnız.

Nizami Gəncəvi

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 “Danışmaq gümüşdürsə, danışmamaq qızıldır” atalar sözüne münasibətini bildir. Doğrudanmı, həmişə az danışmaq lazımdır?

DİL QAYDALARI

- 2 Mavi rənglə verilmiş misralarda ad, say və hərəkət bildirən sözləri müəyyən et.

YADDA SAXLA!

Hər bir söz müəyyən nitq hissəsinə aid olur. Nitq hissələri iki yerə ayrılır: **əsas** və **köməkçi**. Altı əsas nitq hissəsi var: **isim, sifət, say, əvəzlilik, feil, zərf**.

Əsas nitq hissələri müəyyən suala cavab verir və cümlə üzvü ola bilər.

- 3 Sözlərə sual ver, hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyən et.
çəkəcək, günəbaxan, ucaboy, onlar, az-çox, insan, yazır,
yüzlərlə, xeyli, hamı, ağıllı, qızmar, xəyal, gördü, bu

SÖZÜN QÜDRƏTİ (rəvayət)

Bir padşahın sevimli iti varmış. Səhərdən axşama kimi onu əzizləyər, gözündən uzaq qoymazmış.

Bir gün padşah uzaq səfərə çıxmalı olur. Vəzir-vəkili çağırır deyir:

– Bax mən qayıdana kimi itimdən muğayat olun. Ona yaxşı baxın, əgər itə bir şey olsa, özünüzdən kūsün. Mən qayıdanda onun haqqında “ölüb” sözünü işlədənin boynunu vurduracağam.

Bunu deyib padşah səfərə yollanır.

Aradan bir müddət keçir. Bir gün it xəstələnib ölür. Saray əyanları başlarına vura-vura qalırlar ki, nə etsinlər, padşah qayıdanda bu xəbəri ona necə desinlər. Elə bu vaxt xəbər gəlir ki, padşah səferdən qayıdır. Bir-iki günə şəhərə çatacaq.

Bu şəhərdə hamının hörmət etdiyi bir müdrik ağsaqqal var imiş. Saray adamları fikirləşirlər ki, qoy itin ölüm xəbərini padşaha bu ağsaqqal çatdırsın. Onu çağırır deyirlər:

– Padşahımızın sənə böyük hörməti var. Sən gəl bizim qabağımıza düş, gedək padşahı qarşılamağa. İtin ölüm xəbərini ona çatdır. Padşah qəzəblənsə də, sənə heç nə etməz.

Müdrik qoca razılaşır, dəstənin qabağına düşüb padşahın pişvazına çıxır. Padşah bir də görür ki, əyanları onu qarşılamağa gəlir, qabaqlarında da müdrik qoca. Yaxınlaşan kimi qocadan soruşur:

– De görüm, it necədir?

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Səncə, müdrik qoca padşaha necə cavab verə bilər ki, cəzalandırılmasın? Öz cavab variantını hazırladıqdan sonra kitabı tərsinə tut və aşağıdakı cərcivədə əsərin sonluğunu oxu.

– Necə olacaq, padşah sağ olsun, – deyə qoca cavab verir. –
 Özü üçün uzanıb, gözlerini də yumub.
 Padşah hirsli olur:
 – Necə yeni gözlerini yumub? Bir əməli danış görüm!
 – Əməli deyəndə ki, sizə necə başa salım, başını qabaq
 ayaqlarına söykəyib, dişlərini ağardıb. Quyruğu da yerdədir.
 Tükələri də daha əvvəlki kimi qabarıq durmur.
 – Daha də ki, it ölüb də! – deyə padşah qışqırır.
 – Padşah sağ olsun, bunu mən demədim, özünüzdə dediniz.

SÖZ EHTİYATI

- 2 “Özündən küs”, “pişvazına çıxır” ifadələrinin mənasını izah et.

DİL QAYDALARI

- 3 Verilmiş cümlələrdə sifətləri və onların aid olduğu isimləri müəyyənləşdir.
1. Bir padşahın sevimli iti vardı.
 2. Qocanın ağıllı məsləhətlərindən hamı faydalanırdı.
 3. Bir gün padşah uzaq səfərə çıxır.
- 4 Sözləri cümlələrdə işlət və hansı nitq hissələrinə aid olduğunu de.
- saray, razılaşmaq, rəngarəng, otuz, onlar*
- 5 Nümunəyə uyğun olaraq cədvəli tamamla.
- yaşıl, şəhər, turş, işləmək, oynacaq, az, gözləmək, o, cüt, biz, enli, sevinmək, çiçək, onlar, bir qədər*

Söz	Sualı	Aid olduğu nitq hissəsi
<i>turş</i>	<i>necə?</i>	<i>sifət</i>

HİKMƏT XƏZİNƏSİ

Xalq müdrikliyinin ifadəsi olan atalar sözləri həm yığcam, həm də dərinmənalı olur. İllərin, əsrlərin sınağından çıxan bu hikmətli sözlər bizə doğru yol göstərir. Az sözlə çox məna bildiren bu ifadələr əsl hikmət xəzinəsidir. Atalarımız hər ifadədə bizlərə dəyərli öyüd və nəsihətlər verirlər. Bəzən isə atalar sözlərində uluların bizə çatdırmaq istədikləri mənanı tapmaq o qədər də asan olmur. Məsələn, **“Bağa baxarsan, bağ olar, baxmazsan, dağ olar”** kəlamındakı “dağ” sözünü bir çoxları “yüksəklik” mənasında başa düşür. Lakin bu sözün başqa mənası da var: *dərd, yara* (ürəyinə dağ çəkmək). Bu atalar sözündə dağ “dərd” mənasında işlənib. Yəni əgər bağa yaxşı baxsan, o da yaxşı məhsul verər, ürəyin açılar, sevinərsən. Yox, əgər yaxşı qulluq etməsən, məhsul götürə bilməzsən, bu da sənin üçün dərd olar, bağ gözdağına çevrilər.

Bəzi atalar sözləri isə zaman keçdikcə öz ilkin formasını dəyişir, bizə yeni variantda çatır. Məsələn, **“Su kiçiyin, yol böyüyün”** şəklində dilimizdə işlənən atalar sözünə diqqət edək. Bu atalar sözünü əsas tutaraq suyu ilk növbədə kiçiyə təklif edir, yolla gedərkən böyüyü qabağa buraxırlar. Lakin ilkin variantda bu kəlamda “su” deyil, “suç” (səhv, günah) sözü işlənib. Müdriklərin fikrincə, kiçiklər səhv edə bilirlər, lakin böyüklərin vəzifəsi onlara doğru yol göstərməkdir. İndi “suç”, yəni “günah” sözünün sonundakı samit düşüb və “su” şəklində işlənir.

Dilimizdə bu gün də yeni atalar sözləri yaranır. Biz xalqın hikmət xəzinəsini qorumalı, gələcək nəsillərə ötürməliyik.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

Qruplarla iş. Həyatdan misallar gətirməklə dostluq haqqında atalar sözlərini izah edin.

1-ci qrup: “Dost yolunda boran olar, qar olar”.

2-ci qrup: “Balta ağac kəsməzdi, sapı ağac olmasaydı”.

3-cü qrup: “Örtülü bazar dostluğu pozar”.

4-cü qrup: “Dostunu mənə göstər, sən kim olduğunu deyim”.

HEYDƏR ƏLİYEVİN KƏLAMLARI

Azərbaycan dövlətinin tarixində müstəsna rolu olan ümummilli lider Heydər Əliyev dünya miqyasında tanınmış siyasi xadimdir. Ulu öndərimizi fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri də onun yüksək nəqliq bacarığı idi. Öz əsərlərində və çıxışlarında söylədiyi bir çox fikirlər xalqın dilində əzbər olmuş, məşhur kəlamlara çevrilmişdir.

“Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi və böyüyü mədəniyyətdir”.

Heydər Əliyevin bu kəlamını oxuyanda ulu öndərin mədəniyyət xadimlərinə daimi qayğısının əsl səbəblərini başa düşürük. Onun Rəşid Behbudov, Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz və başqaları ilə şəxsi dostluğunun səbəbləri də aydınlaşır. Xalqı dünya miqyasında tanıdan bu insanlar onun şəxsi dostu olmağa da layiq idilər. Heydər Əliyev bu insanlarla, sadəcə, dost deyildi, yeri gələndə onlara yaradıcı istiqamət də verirdi. Bunu özünün mənəvi haqqı sayırdı. Başqa bir aforizmdə bunu belə ifadə edirdi: “Rəhbərlik etmək, yeni adamları öyrətmək və tərbiyələndirmək üçün gerek mənəvi haqqın olsun”.

Milli öndərimizin hikmətli ifadələri onun xeyirxah ürəyini, zəngin həyat təcrübəsini, rəhbərlik bacarığını əks etdirir. Dediği bir çox kəlamları o öz əməlləri ilə sübut etmişdir: “Xalqın, vətənin taleyi hər bir insanın taleyinə çevrilməlidir”.

Bu sözlər yalnız Heydər Əliyevin dilindən səslənəndə müdrik kəlama çevrilə bilər, çünki böyük öndər daim doğru xalqının qayğıları ilə yaşamışdır.

Bu gün yalnız Azərbaycanın deyil, başqa ölkələrin də siyasi və ictimai xadimləri öz nitqlərinin təsir gücünü artırmaq üçün Heydər Əliyevin kəlamlarından misal götürirlər. Məsələn, Azərbaycan və Türkiyənin dostluğundan söhbət düşəndə siyasi xadimlər deyirlər: “Böyük Heydər Əliyev demişkən, biz bir millət, iki dövlətik”. Çox gözəl ifadə olunmuş bu kəlamda Azərbaycan və Türkiyə xalqlarının çoxəsrlik tarixi öz əksini tapmışdır. Doğrudan da, eyni kökdən olan xalqlarımız öz dövlətlərini qursalar da, daim qardaş olaraq qalmışlar.

Heydər Əliyev həyatda da, siyasi fəaliyyətdə də ədaləti hər şeydən üstün

tuturdu. O deyirdi: “Dövlət iki halda sarsıla bilər: günahkar cəzasız qalanda və günahsız cəza veriləndə”.

Ulu öndərin bir ifadəsi də dillərdə əzbərdir: “Hər bir insanın milli mənsəbiyyəti onun qürur mənbəyidir... Mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam”. Azərbaycan xalqı da fəxr edir ki, onun Heydər Əliyev kimi böyük oğlu var.

ŞİFAHİ NİTQ

- 1 **Qruplarla iş.** Heydər Əliyevin kəlamlarını başlıq kimi seçərək məruzələr hazırlayın.

1-ci qrup: “Cəmiyyətin gələcək tərəqqisi gənclərimizə nəyi və necə öyrətməyimizdən asılı olacaqdır”.

2-ci qrup: “Ədaləti ədalətsizliklə bərpa etmək olmaz”.

3-cü qrup: “Bir hadisənin qarşısını almaq onun nəticələrini aradan qaldırmaqdan daha asandır”.

4-cü qrup: “Hər bir xalqın milliliyini, mədəni dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir”.

DİL QAYDALARI

- 2 **Aşağıdakı cümlədə hərəkətin necə və nə zaman baş verdiyini bildirən sözləri müəyyən et.**

Heydər Əliyevin söylədiyi dahiyanə fikirlər indi bir çox natiqlərin nitqində səslənir.

YADDA SAXLA!

Hər bir varlığın adı, əlaməti, sayı var. Onlar nitqdə isim, sifət, sayla ifadə olunur. Hərəkəti izah edən əsas nitq hissəsi isə zərf adlanır.

Zərf *necə? nə zaman? harada? nə qədər?* suallarına cavab verir.

- 3 **Altından xətt çəkilmiş sözlərə sual ver və nümunəyə uyğun olaraq cədvəl dəftərində tamamla.**

- Komandir cəsəretlə vuruşan əsgərləri alqışladı.
- Dünən maraqlı bir filmə baxdıq.
- Onları irəlində gözəl gələcək gözləyirdi.
- Ayran parkda atası ilə xeyli gəzdirdi.

Söz	Sualı	Aid olduğu söz
cəsəretlə	necə?	vuruşan

AZƏRBAYCAN – TÜRKİYƏ

Bir millətlik, iki dövlət,
Eyni arzu, eyni niyyət.
Hər ikisi *cümhuriyyət* –
Azərbaycan – Türkiyə.

Bir ananın iki oğlu,
Bir ağacın iki qolu,
O da ulu, bu da ulu –
Azərbaycan – Türkiyə.

Ana yurdda yuva qurdum,
Ata yurda könül verdim.
Ana yurdum, ata yurdum –
Azərbaycan – Türkiyə.

Birdir bizim hər halımız,
Diləyimiz, amalımız,
Bayraqlarda *hilalımız* –
Azərbaycan – Türkiyə.

Dinimiz bir, dilimiz bir,
Ayımız bir, ilimiz bir,
Eşqimiz bir, yurdumuz bir –
Azərbaycan – Türkiyə.

Bəxtiyar Vahabzadə

SÖZ EHTİYATI

- 1 İzahlı lüğətdən istifadə edərək “*cümhuriyyət*” və “*hilal*” sözlərinin mənasını açıqla.
- 2 Məntiqi ardıcılığı tamamla.
dilək, amal, ...

DİL QAYDALARI

- 3 *Qəhrəmançasına, tez, irəli, dünən, cəld* sözlərini cümlədə işlət, sualını və aid olduğu nitq hissəsini müəyyənləşdir.

BAYRAĞIM

Azərbaycanın müstəqilliyini dünyanın böyük dövlətləri tanıdı. Biz də, nəhayət, dünya xalqları içində müstəqil bir dövlət kimi öz layiqli yerimizi tutduq. Bu, böyük bayram idi. Mən indiye kimi atamı belə şən, gülürüz görməmişdim. O mənə söz verdi ki, istədiyim hədiyyəni alacaq. Mən də bir bayraq almasını xahiş etdim. Atam mənə ay-ulduzlu, üçrəngli bir bayraq aldı.

Çoxdan bəri belə bir bayraq həvəsində idim. Harada onu görsəm, dayanıb baxırdım. Onun küləkdə dalğalanması, ay-ulduzu o qədər xoşuma gəlirdi ki, baxmaqla doymurdum. Bayram günlərində evləri, park və bağları, küçələri bəzəyən bayraqlarımız qəlbimdə fərəh, iftixar hissi doğururdu. Əsgərlər marş sədaları altında addımlayarkən onlara tərəf yüyürürdüm, gözlərimlə üçrəngli bayrağımızı arayıb tapırdım. Əsgər dəstəsi uzaqda gözdən itənə qədər bayrağa baxır, gözümü ondan çəkə bilmirdim.

Nəhayət, arzuma çatdım. İndi mənim də bayrağım var idi. Tez-tez onu oxşayır, üzümü ay-ulduzuna sürtür, dönə-dönə öpür, onunla danışırıdım: “Sevimli bayrağım, kaş tez böyüyüb əsgər olaydım, səni başım üzərinə qaldırıb şanlı Vətənimizi xain düşmənlərdən qoruyaydım”.

Deyəsən, atam mənim bayraqla söhbətimi eşitmişdi. 28 May – Respublika Günü yetişəndə o mənə əsgər paltarı və oyuncaq silah da aldı. Sevincimin həddi-hüdudu yox idi. Tez əsgər paltarını geyindim, tüfəngimi çiyimdən asdım, bayrağımı qaldırıb əsl əsgər kimi qışqırdım:

– Eheey, türkün, islamın düşmənləri! Nə qədər ki bu bayraq əlimdədir, heç biriniz vətənimə soxula bilməzsınız.

Sevil Hüseynli

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

Hekayənin sonunda qəhrəmanın dediyi sözləri necə başa düşürsən?
Bayrağımızdakı hansı rənglər türkçülüyə, islama işarə edir?

ƏSGƏR MARŞI

*Musiqisi Cavanşir Quliyevin,
sözləri Əli Kaminindir.*

Vətən məni yetişdirib
Bu ellərə yolladı,
Bu torpağa qurban deyib
Allaha ismarladı.

“Boş oturma, çalış, – dedi, –
Xidmət eylə Vətənə.
Südüm sənə halal olmaz,
Sən baş əysən düşməne”.

Marş irəli! Marş irəli!
Azərbaycan əsgəri!
Dönməz geri, dönməz geri
Azərbaycan əsgəri!

Yastığımız Vətən daşı,
Yorğanımız qar olsun.
Biz bu yoldan dönər olsaq,
Namus bizə ar olsun!
Nə gözəldir ölmək bizə
Sevimli Vətən üçün,
Yanar ürək yurd eşqilə
Daima için-için.

Marş irəli! Marş irəli!
Azərbaycan əsgəri!
Dönməz geri, dönməz geri
Azərbaycan əsgəri!

SÖZ EHTİYATI

- 1 Şeirin hansı misralarında “vətən” və “ana” anlayışları eyniləşdirilir?
- 2 “İsmarladı” sözünün şeirdəki mənasına uyğun olanını müəyyən et.
A) tapırdı
B) dedi
C) dua etdi

İTƏ ATARAM, YADA SATMARAM!

Sərin bir payız səhəri idi. Səhər də demək olmazdı, çünki hələ tamam işıqlaşmamış, hava açılmamışdı. Bu alaqaranlıqda şəhərə doğru gedən əyri-üyrü palçıqlı yol camaatla dolu idi. Adamlar şəhərə, *həftəbazarına* gedirdilər. Kimi qabağına qatdığı *sağmal* inəyi, kimi qoyun-quzusunu haylayıb satmağa aparırdı. Uzaq kəndlərin hansındansa bir kişi eşşək üstündə *bəkməz* gətirirdi. Piyadaların bəzisi çiyində *boğça*, bəzisi qoltuğunda *heybə*, bəzisi dalında bir şələ odun aparırdı. Cavan bir gəlin *boğazından kəsib yığdığı* yumurtalarla dolu səbəti bala kimi bədrinə basaraq ehtiyatla, başısaşağı yeri yirdi. Qoca, enlikürek, qarasaqqal kişi qoltuğunda xoruz, əlində bir torba zoğal qurusu asta-asta addımlayırdı. Hava getdikcə işıqlaşır, kəndlilər şəhərə yaxınlaşırdılar.

1

Sona da bazara gedənlərin arasında idi. O, ömründə birinci dəfə idi ki, *həftəbazarına* gedirdi. "Yusif-Züleyxa" xalçasını satmağa aparırdı.

Bu xalçanı Sona özü toxumuşdu. Niyyəti də xalçanı böyük oğlu Mərdanın toyunda gəlin otağının divarına vurmaq idi. Sona illər boyu bu arzunu ürəyində bəsləmiş, o xoşbəxt günü səbirsizliklə gözləmişdi.

Amma hər şey dəyişdi. Sonanın əri öldü, uşaqları yetim qaldı. Ehtiyac qadını sıxdı. Sona da "Yusif–Züleyxa"sını qoltuğuna vurub bazara aparmalı oldu.

Həftəbazarı köhnə, uçuq bir hasarın içində idi. Bura camaatla dolu idi. Satanların və alanların içərisində hər cür adam görmək olardı. Amma hamının diqqətini gödəktuman, baldırı açıq, qəribə libaslı bir adam çəkirdi. Camaatın "ingilis" deyə bir-birinə göstərdiyi adam heç kəsə fikir verməyərək, heç nədən çəkinməyərək bazarda gəzir, hər şeyə nəzər salırdı. İngilisin yanında uzunətək bir tacir hərlənirdi. İngilisin buyruğuna baş əyib oyan-buyana qaçırdı.

2

Xalçanı ingilis də görmüşdü və heyrətindən donub-qalmışdı. O, xalçanın önündə əyilib acgözlüklə ona baxır, əli ilə tumarlayırdı. Sonra yanındakı tacirə nə isə dedi. Tacir Sonadan soruşdu:

– Bacı, qiyməti neçədir?

Sona bir az duruxdu. O, xalçasına qiymət qoydurmamışdı. İndi də ingilisə nə qiymət deyəcəyini bilmirdi.

İngilis isə öz işində idi. Xalçanın başına dolanır, üzünə, astarına, saçalarına baxır, barmaqları ilə naxışlarını yoxlayırdı. Xalçanın başına yığışanlardan biri dedi:

– Əl işi olduğuna inanmır. Necə də inansın! Bu ki qüdrət qələmi ilə çəkilmiş bir şəkildir!

– Əhsən belə barmaqlara!

İngilis isə artıq darıxmağa başlamışdı. Tacirə nəsə dedi. Tacir yenə xalçanın qiymətini soruşdu.

Sona ətrafına baxdı. Hamının üzündə bir narahatlıq, təəssüf hissi var idi. Sanki heç kim bu gözəl sənət əsərinin yadlara qismət olmasını istəmirdi.

Sona fikrə getdi: "Axı niyə öz əllərimlə toxuduğum, min bir arzu ilə saxladığım xalça öz oğluma yox, bu çağırılmanış qonağa qismət olsun?" Qadını birdən hirs boğdu, üzünü ingilisə tutub dedi:

– Satmıram!

Camaatı maraq götürdü. Tacir isə qiyməti qaldırmağa başladı, yüz qızıl təklif etdi. Lakin Sonanın cavabı qəti idi:

– Satmıram! Satmıram, canım! Nə ingilisə satıram, nə də qızıla.

3

Sona xalçanı çəkib aradan yığdı. İngilisin rəngi ağardı. Alt çənəsi laxladı. Tacir onun dediyini Sonaya tərcümə etdi:

- Görürsən? Deyir, hara getsə, onu mən alacağam.
Sona daha da acıqlandı. İti və həyəcanlı nəzərlərlə həm taciri, həm də ingilisi süzüb əli ilə rədd işarəsi verdi:
– İtə ataram, yada satmaram!
Sona arxasını ingilisə və tacirə çevirib oradan uzaqlaşdı.
Yüzlərlə vətəndaşın sevincli, alqışlı baxışları bu qeyrətli ananı yola salırdı:
– Halal olsun belə qadına!

Mir Cəlalın "Bir gəncin manifesti" povestindən

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Aşağıdakı abzas nömrələnmiş boşluqlardan hansına uyğun gəlir?
Sona ev şeyləri satılan yerdə bir daşın üstündə oturmuşdu. Xalçası da qabağında idi. Xalça gedib-gələnlərin nəzərini cəlb edirdi. Adamlar durub bu gözəlliyə heyran-heyran baxırdılar.
- 2 Sarı fonda verilmiş hissələrə əsasən Sona obrazı haqqında nə deyə bilərsiniz?
- 3 Hansı fikir yanlısdır?
A) Əsərdəki hadisələr həftənin bazar günü baş verir.
B) Mərdan Sonanın yeganə oğlu idi.
C) Tacirlərdən biri gödəktuman ingilisə tərcüməçilik edirdi.
- 4 Sona ingilisə xalçanı satmadı, çünki ...
A) ingilis az pul təklif edirdi.
B) tacir ingilisin sözlərini düz tərcümə etmirdi.
C) Sona xalçanın yadelli əlinə düşməsinə istəmirdi.

ŞİFAHİ NİTQ

- 5 Qruplarla iş. Mətnin 1-ci abzasında verilmiş obrazlardan birini əsərin qəhrəmanı kimi qəbul edərək yeni mətn qur.
1-ci qrup: Eşşək üstündə bazara bəkməz aparan kişi.
2-ci qrup: Boğazından kəsib yığdığı yumurtaları satmağa aparan cavan gəlin.
3-cü qrup: Dalında bir şələ odun bazara gedən kişi.
4-cü qrup: Qoltuğunda xoruz, əlində bir torba zoğal qurusu satmağa gedən qoca.

ÇÜNKİ OLDUN DƏYİRMANÇI...

1-ci hissə

Koroğlunun paşalara, xanlara qarşı apardığı mübarizə *dillərdə dastan olmuşdu*. Gü-nü-gündən başına yığışan adamlar çoxalırdı. Bu, xanları, paşaları çox narahat edirdi.

Bir gün Toqat hakimi Hasan paşa böyük bir məclis qurub qoşun böyüklərini, pəhləvanları yanına çağırırdı. Üzünü onlara tutub dedi:

– Nə qədər ki Koroğlu sağdır, bizə rahatlıq yoxdur. Biz gərək Çənlibelə qoşun çəkək. Koroğlunu və onun dəlilərini birdəfəlik məhv eləyək. İndi nə deyirsiniz, bu işə *qol qoyursunuzmu?*

Məclisdəkilərdən biri dedi:

– Paşam sağ olsun. Sizə bir həqiqəti deyim ki, Koroğlunun igidliyinin düz yarısı Qıratdandır. Nə qədər ki o, Qıratın üstündədir, biz ona heç nə eləyə bilmərik. Koroğlunu məğlub etmək istəyirsinizsə, birtəhər Qıratı onun *əlindən çıxarın!*

Söz, deyəsən, Hasan paşanın *beyninə batdı*. O, məclisdəkilərdən soruşdu:

– Aranızda kim Qıratı Koroğlunun əlindən ala bilər?

Hamı başını aşağı dikdi. Hasan paşa özü də bilirdi ki, bu, asan iş deyil, çətin ki kimsə bu işi *boynuna götürə*.

Elə bu vaxt Keçəl Həmzə ayağa qalxdı. Keçəl Həmzə sayılmayan, *urvatı* olmayan bir adam idi, məclisə də özünü birtəhər salmışdı ki, qarnını doyursun. O, məclisin ortasına yeriyib dedi:

– Paşa sağ olsun, bu işə mən gedərəm.

Hasan paşa dedi:

– Bala, Həmzə, əgər sən gedib Qıratı gətirsən, mən səni dünya malından qəni eləyəyəm.

Həmzə dedi:

– Paşa, mənə dünya malı lazım deyil, kiçik qızını ver mənə, gedim Qıratı gətirim.

Hasan paşa razılaşdı. Keçəl Həmzə də hazırlaşdı yola düşdü.

SÖZ EHTİYATI

- 1 Altından xətt çəkilmiş “*qoşun çəkək*” ifadəsinin əvəzinə hansı ifadəni işlətmək olar?

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 2 Aşağıdakı sualların hansına mətndə cavab yoxdur?
- A) Paşalar, xanlar nədən narahat olurdular?
- B) Niyə heç kəs Qıratı Koroğlunun əlindən almağa cəsarət etmədi?
- C) Keçəl Həmzə nəyə görə sayılmayan, urvatı olmayan adam idi?
- 3 Mətdə cavabı olmayan suala özün cavab verməyə çalış.

2-ci hissə

Deyirlər ki, Koroğlu Ağ qayada durub karvan yollarına baxırdı. Bir də gördü ki, budur, bir nəfər gəlir. Koroğlu qayadan düşüb kəsdi onun qabağını ki:

– Dayan! De görüm, kimsən? Haradan gəlib haraya gedirsən?

Həmzə baxdı ki, qabağındakı bir oğlandır, bir oğlandır, adam üzünə baxmağa ürək eləmir. Boy-buxun, qol-bilək! Gözlər *tər lan* gözü kimi oyur-oyur oynayır. Belində bir qılınc var ki, Allah göstərməsin. Həmzə bildi ki, bu, Koroğludur, amma özünü tanı-mazlığa vurub dedi:

– Koroğlunu axtarıram.

Koroğlu soruşdu:

– Neyləyirsən Koroğlunu?

Həmzə dedi:

– Mən ilxıcıyam. Ömrümü-günümü bəy, paşa

qapısında çürüdüb ilxıya getmişəm. Ancaq bu günə kimi heç bir qapıda *duruş gətirə bilməmişəm*. İndi, başına dönüm, Koroğlunu deyib gəlmişəm. Deyirlər, o çox mərd adamdır. Bir tikə çörəyini məndən əsirgəməz.

Bunu deyib Keçəl Həmzə elə ağladı, elə ağladı ki, gözünün yaşını *gildir-gildir* tökdü. Koroğlunun keçələ yazığı gəldi. Dedi:

– Dur, gedək! O Koroğlu dediyin elə mənəm.

Koroğlu Keçəl Həmzəni götürüb gəldi. Dəlilər, xanımlar Həmzəni görüb dedilər:

– Ay Koroğlu, bunu haradan tapıb gətirdin? Heç əməlli adama oxşamır. Rədd elə, getsin.

Koroğlu onları sakit eləyib dedi:

– Görmürsünüz, yazığın biridir? Bizə nə eləyəcək? Qoyun süfrəmizin artıq-urtuğundan yeyib qapıda-bacada dolansın.

Koroğlu Keçəl Həmzəni tövləyə gətirib dedi:

– Dürat bu il çox sınayıb. Tapşırıram onu sənə. Gərək onu da Qırata çatdırasan.

1

Qırat ilə Dürat bir tövlədə bağlanırdı. Atların ikisinin də ayağında *buxov* var idi. Özləri də ayrı-ayrı açarlarla açılırdı. Koroğlu çıxarıb Düratın açarını Keçəl Həmzəyə verdi. Xanımlar, dəlilər bu işdən narazı qalsalar da, Koroğlu onların sözüne məhəl qoymadı.

Keçəl Həmzə bir neçə gündə Düratı dərisinə sığmaz elədi. Amma vaxt keçirdi. Keçəl Həmzə Toqata qayıtmalı idi. Çox götür-qoydan sonra gecələrin birində öz-özünə dedi: “Toqatda nə tanıyırlar ki, Qırat hansıdır, Dürat hansı? Elə bunu aparım, paşanı aldadım, qızı alım, beş gün bu dünyada kef çekim”.

Keçəl Həmzə gecə xəlvətcə Düratı yəhərlədi, “*Asta qaçan nəmərdidir*”, – deyib birbaşa Toqata *daban aldı*.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 4 Oxuduğun hissəyə əsasən Koroğlu haqqında nə deyə bilərsən?
- 5 Səncə, Koroğlu Həmzəni Cəlibelə gətirməkdə haqlı idimi? Cavabını əsaslandır.

ŞİFAHİ NİTÖ

- 6 Məqsədinə çatmaq üçün Həmzənin hərəkətlərini ardıcılıqla danış və onun haqqında fikrini söylə.

3-cü hissə

Səhər məsələ bəlli olanda dəlilər çaxnaşıb bir-birinə dəydilər. Hamı başladı Koroğlunu məzəmmət eləməyə. Koroğlu qəzəblənmişdi. Təqsirkardı deyə dinib-danışa bilmirdi. Amma acığından bığlarını gəmirirdi. Qərara aldı ki, Qıratı minib yola düşsün.

Koroğlu Qıratı sürməkdə olsun, sənə deyim Həmədən.

Həmə canının qorxusundan dayanmadan at sürürdü. Yolu üstündə bir dəyirman var idi. Ora çatmağa az qalmışdı ki, dönüb geri baxdı. Gördü, budur, Koroğlu Qıratın üstündə elə gəlir, elə gəlir ki, ley kimi. Düratı qamçılıyıb özünü tez dəyirmanla saldı. Üst başını, üz-gözünü o ki var unladı.

Koroğlu özünü yetirib dəyirmançıyı çağırdı. Keçəl Həmə çölə çıxanda onu dəyirmançı bilib soruşdu:

– İndicə mənim qabağımca buraya gələn atlı necə oldu?

Keçəl Həmə dedi:

– Odur, girib içəridə gizlənib. Bilmirəm nə işi varsa, səni görəni kimi mənə dedi ki, yerini deməyim.

Koroğlu atdan sıçrayıb düşdü. Qıratın yüyənini Həməyə verib dedi:

– Bir bu atı saxla görüm.

Koroğlu içəri girəndə gördü ki, burada Həmzə-zad yoxdur. Başa düşdü ki, dəyirmançı bildiyi elə Həmzə özü imiş. Tez bayıra atıldı.

Keçəl Həmzə Çənlibeldə Dürata baxdığı zaman Qıratın da yan-yörəsinə hərlənib özünə mehriban eləmişdi. Bir də Qıratın belə bir xasiyyəti var idi ki, Koroğlu onun yüyənini kimə tapşırsaydı, ona üzəngi verərdi. Odur ki Həmzə Qıratın gözlərini tumarlayıb cəld belinə sıçradı.

Koroğlu dəyirmandan çıxıb baxdı ki, Keçəl Həmzə Qıratın belində dəyirmandan bir az aralı durub. Əvvəl qəzəbləndi, Misri qılıncını çəkib hücum etmək istədi. Ancaq baxdı ki, bundan bir fayda olmayacaq. Qırat ayağını götürsə, heç quş da ona çata bilməz. Dedi:

– Həmzə, mən bilirəm ki, sən bu atı aparıb saxlayan, minən deyilsən. Düzünü de görüm, səni kim öyrədib göndərib?

Həmzə dedi:

– Koroğlu, eşit və agah ol! Mən Çənlibeldə sənə nə demişəmsə, hamısı doğrudur. İndi bu atı aparıram Toqatda verəm Hasan paşaya, bəlkə, bu yolla bir ağ günə çatam. Amma onu da bil ki, keçəl mərd olar. Mən sənə nəinki atını, heç bir tükünü də qıyıb Hasan paşaya vermərəm. Bilirəm ki, sən axırda gəlib öz atına sahib olacaqsan. Hər nə vaxt ki Toqata gəldin, atın üzəngisini özüm basıb səni ona mindirəcəyəm. İndi day məni bağışla, gedim. Yolum uzaqdır.

Koroğlu gördü Həmzə atı aparır, dedi:

– Həmzə, indi ki belə oldu, apar, get muradına çat! Ancaq mən gəlincə atı yaxşı saxla! Qoyma incitsinlər. Sən ki bilirən, at ki var, igidin qardaşıdır.

3

Həmzə dedi:

– Koroğlu, arxayın ol! İnşallah, gələrsən, görərsən.

Keçəl Həmzə bunu deyib Qıratı səyirtməyə, gözdən itdi. Koroğlu Düratı qaytarmağa gəlmişdi, Qıratı da əlindən verdi. Dəyirmanın qapısında yerə oturdu, aldı görək nə dedi:

Çünki oldun dəyirmançı,
Çağır gəlsin dən, Koroğlu!
Verdin Qırı, adın Dürü,
Döy başına, yan, Koroğlu!

Qırat burdan gəldi böyün,
Sinəmə vurdu dağ, düyün,
Gedim dəllərə nə deyim?
Öl, burada qal, Koroğlu!

(“Koroğlu” dastanının “Həmzənin Qıratı qaçırması” qolundan)

7 Aşağıdakı şeir mətndəki hansı boşluğa uyğun gəlir?

Canım Həmzə, gözüm Həmzə,
Həmzə, incitmə Qıratı!
Budur sənə sözüm, Həmzə,
Həmzə, incitmə Qıratı!

Qırat mənim iki gözüm,
Belə dərdə necə dözüüm?
Həmzə, sənə budur sözüm,
Oğul, incitmə Qıratı!

Eşidər paşalar, bəylər,
Şadlıq xəbərini söylər.
Koroğlu iltimas eylər,
Bala, incitmə Qıratı!

DİL QAYDALARI

8 Verilmiş cümlələrdə zərfləri müəyyən et və onlara sual ver.

1. Keçəl Həmzə gecə xəlvətcə Düratı yəhərlədi.
2. Asta qaçan namərddir.
3. Həmzə Düratı qamçılıyıb özünü tez dəyirmanı saldı.

YADDA SAXLA!

Zərf hərəkəti müxtəlif cəhətdən izah edərək onun əlamətini, zamanını, yerini, miqdarını bildirir.

sürətlə (necə?) *qaçmaq*;
yuxarıda (harada?) *oturmaq*;
axşam (nə vaxt?) *dincəlmək*;
çox (nə qədər?) *oxumaq*.

9 Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərə sual ver. Onların hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdir.

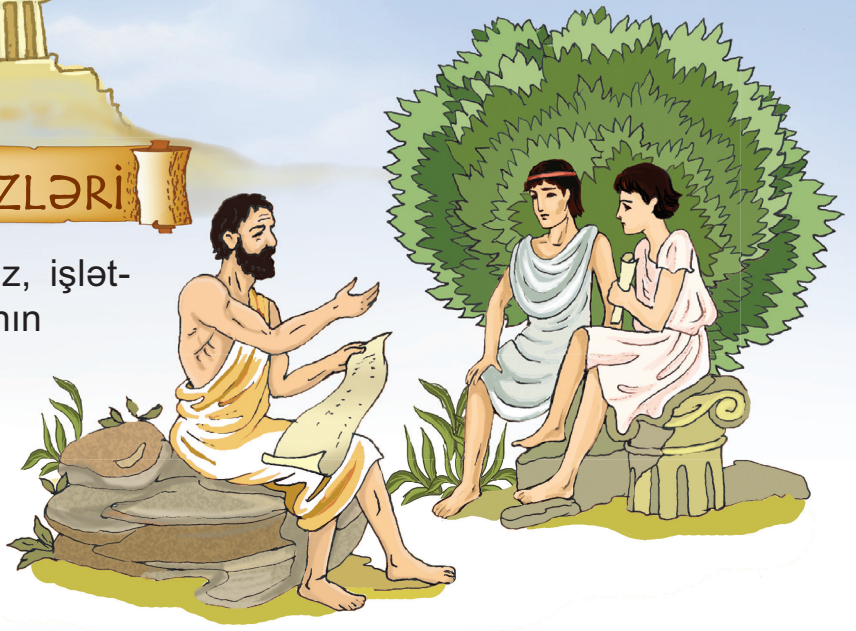
1. Yaxşı iş üz ağardar.
Qardaşım ingilis dilini yaxşı bilir.
2. Meydana az adam yığışmışdı.
Çox bilib az danışmaq lazımdır.

10 Necə? nə zaman? nə qədər? harada? suallarına cavab verən zərflər tap və cümlədə işlət.

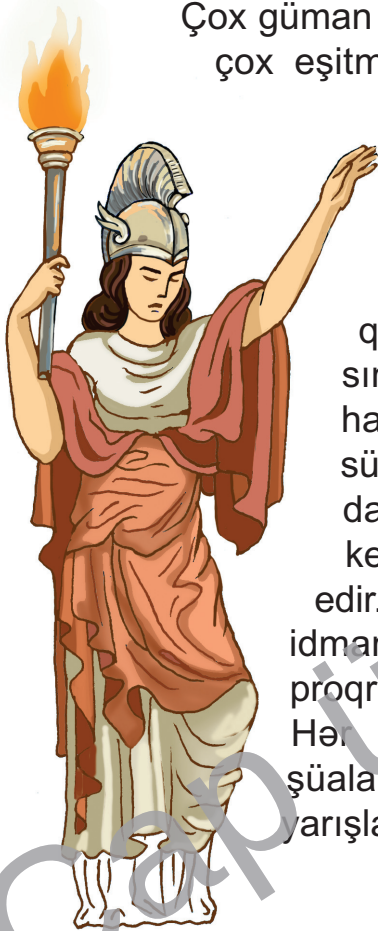
Bu gün tez-tez eşitdiyimiz, işlədiyimiz bir çox sözlər dünyanın ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən olan Qədim Yunanıstandan qalmışdır. Gəlin onlardan bir neçəsi ilə tanış olaq.

Yəqin ki, “akademiya” sözü sizə tanışdır. Bu sözün kökü Qədim Yunanıstana gedib çıxır. Sən demə, Yunanıstanın paytaxtı Afina şəhərində əfsanəvi qəhrəman Akademın adını daşıyan səfalı bir təpəcik var imiş. Məşhur alim Platon bu təpəcikdə öz məktəbini yaratmışdı və şagirdlərinə burada dərs keçirdi. Məktəb yerləşdiyi təpəciyin adı ilə “Akademiya” adlandırılırdı. Elə o vaxtdan da böyük və mötəbər elmi müəssisələri *akademiya* adlandırırlar.

Çox güman ki, siz Beynəlxalq Olimpiya Oyunları haqqında da çox eşitmisiniz. Növbə ilə dünyanın müxtəlif ölkələrində keçirilən bu möhtəşəm idman yarışlarının kökü də çox qədimdir.

Qədim Yunanıstanın Olimpiya şəhərində 4 ildən bir baş allah Zevsin şərəfinə xüsusi yarışlar keçirilirmiş. 5 gün davam edən bu yarışlarda qədim yunanlar müxtəlif idman növlərində güclərini sınaırdılar. Yarışlar keçirilən müddətdə ölkədə müharibə aparılmamalı idi. Buna görə Olimpiya oyunları sülhün, barışın rəmzi hesab edilir. İndiki olimpiadalar da, Qədim Yunanıstanda olduğu kimi, 4 ildən bir keçirilir, lakin 5 gün deyil, daha uzun müddət davam edir. Axı müasir olimpiadalarda bir çox ölkələrdən gələn idmançılar iştirak edir. Bundan başqa, olimpiadaların proqramına getdikcə daha çox idman növü daxil edilir. Hər olimpiadaya qədim Olimpiya şəhərində günəş şüalarından alovlandırılmış məşəl gətirilir və bu məşəl yarışların sonunadək yanır.

Olimpiadaya daxil olan yüngül atletika idman növlərindən biri 42 km 195 m uzunluğunda məsafəyə qaçış – marafon qaçışıdır. Niyə marafon və niyə məhz bu məsafə? Əfsanəyə görə, uzun müddət davam edən müharibədə yunanlar iranlılar üzərində Marafon adlı bir kənddə qələbə çalmışdılar. Bu xəbəri Yunanıstanın paytaxtına gətirən döyüşçü həmin məsafəni durmadan qaçmışdı.

Yeri gəlmişkən, elə “atletika” sözünün özü də yunanca “athletikos” (pəhləvanlara xas olan) sözündən yaranmışdır. Yüngül atletikaya aid idman

növləri ilə (qaçış, uzunluğa və hündürlüyə tullanma və s.) yanaşı, ağır atletika – ağırlıqqaldırma idman növü də mövcuddur.

Qədim Yunanıstan dünya elminə bir çox dahi alimlər, böyük kəşflər bəxş etmişdir. Onlarla əlaqədar çoxlu maraqlı rəvayət vardır. Deyilənə görə, qədim yunan alimi Arximed özünün məşhur qanununu kəşf edən zaman bərkdən “Evrika!” (“Tapdım!”) deyə qışqırmışdı. İndi bu söz bir çox xalqların dilinə daxil olmuşdur. Hər hansı çətin, mürəkkəb problemi həll edəndə duyulan sevinci bildirmək üçün bu sözü işlədirlər.

SÖZ EHTİYATI

1 3-cü abzasda altından xətt çəkilmiş “*kök*” sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?

A) mənbə

B) mənşəb

C) mənşə

Omonim sözlər

Deyilişi və yazılışı eyni, mənaları müxtəlif olan sözlər *omonim* adlanır. Çoxmənalı sözdən fərqli olaraq:

- omonimin mənaları arasında heç bir yaxınlıq olmur;
- omonim sözlər müxtəlif nitq hissələrinə aid ola bilər.

2 Verilmiş omonimləri müxtəlif mənalarda cümlələrdə işlət.

Nümunə: bal

Anam süfrəyə bal gətirdi.

Coşqun imtahanda yüksək bal topladı.

çay, bel, don, yaz, gül, çən, şam, sarı, xal, daş

NİYƏ “SİZ” DEYİRİK

Çox zaman yaşlı adama hörmət əlaməti olaraq “Siz” deyə müraciət olunur. 2-ci şəxsin cəmini bildiren “siz”dən fərqli olaraq bu söz böyük hərflə yazılır.

Deyilənə görə, bu müraciət forması Qədim Romada yaranıb. Roma dövlətini eyni zamanda iki konsul idarə edirdi.

Konsullar məsləhətləşib bir yerdə

qərar qəbul edirdilər. Romanın ali məclisi olan senat qarşısında çıxış edərkən hər bir konsul özü haqqında “mən” yox, “biz” deyirdi. Bununla da o, qərarın hər iki konsul tərəfindən qəbul edildiyini bildirirdi. Senat üzvləri və şəhər sakinləri də konsula “Siz” deyə müraciət edirdilər.

Məşhur Roma imperatoru Qay Yuli Sezar 41 yaşında ikən Romanın konsulu seçildi. Onunla yanaşı ikinci konsul da var idi. Lakin öz qətiyyəti ilə seçilən Sezar digər konsulu elə qorxutdu ki, o, Sezarın işlərinə qarışmağa cəsarət etmədi. Artıq Qay Yuli qərarları təkbaşına qəbul edirdi. Buna baxmayaraq o da ənənəyə sadıq qalaraq özü haqqında “biz” deyirdi.

Maraqlıdır ki, qədim türklərdə də yaşca böyük, hörmətli adama ehtiram əlaməti olaraq “Siz” deyə müraciət edilib. XI əsrdə yaşamış böyük türk alimi Mahmud Kaşğarlı türk xalqlarının tarixində ilk lüğət hesab edilən məşhur əsərində bu sözün izahını belə verib:

“Siz – böyük və sayılan adamlara sən əvəzinə işlədilən söz”.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Hansı cümlədə “siz” sözü kiçik hərflə yazılmalıdır?
A) Cənab Rəhimov, Sizə bir məlumat çatdırmaq istəyirəm.
B) Uşaqlar, Siz sabah ekskursiyaya gedəcəksiniz.
C) İradə xanım, icazə verin, Sizdən bir söz soruşum.

Yuxarıda verilmiş cümlələrdə hansı sözlər müraciət bildirir?

SÖZ EHTİYATI

- 2 “Biz” sözünün omonim olduğunu sübut edərək mənalarını bildir. Hansı nitq hissəsinə aid olduğunu de.

ÖZ ARŞININLA ÖLÇMƏ

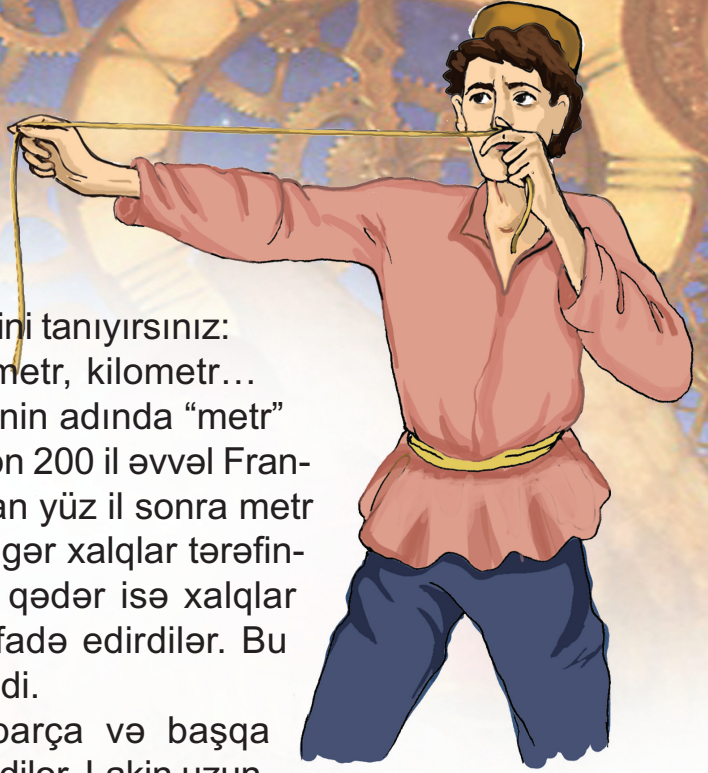
Siz artıq uzunluq ölçü vahidlərini tanıyırsınız: millimetr, santimetr, desimetr, metr, kilometr... Göründüyü kimi, onların hər birinin adında “metr” sözü işlənir. *Metr* anlayışı təqribən 200 il əvvəl Fransada meydana gəlmişdir. Bundan yüz il sonra metr və onunla bağlı ölçü vahidləri digər xalqlar tərəfindən də qəbul olundu. O vaxta qədər isə xalqlar müxtəlif ölçü vahidlərindən istifadə edirdilər. Bu ölçü vahidlərindən biri də arşın idi.

Arşından, əsasən, tacirlər parça və başqa materialları ölçərkən istifadə edirdilər. Lakin uzun müddət arşın dəqiq ölçü vahidi olmamışdır. Belə ki, qədimdə insanın burundan başlayaraq bir qolu boyu barmaqlarının ucuna qədər olan məsafəni bir arşın kimi qəbul edirdilər. Bu ölçü təxminən 70 santimetrə bərabərdir. Lakin insanın öz ölçülərindən və qolun necə açılmasından asılı olaraq arşın dəyişirdi. Bəzən tacirlər bundan istifadə edərək alıcıları aldadırdılar. Belə olduqda hökmdarlar ağac və ya metaldan arşın hazırlatdırıb hamının bir arşından istifadə etməsinə qərar verdilər. Lakin yenə də hər ölkədə bir arşından istifadə edirdilər.

Məsələn, Türkiyədə iki cür arşın var idi: memar arşını (75,7 sm) və çarşı arşını (68 sm). Memar arşınından tikintidə, çarşı arşınından isə ticarətdə istifadə olunurdu. Rus çarı Aleksey Romanov da demirdən arşın düzəltdirib satışa buraxdırmışdı ki, hamı bir arşından istifadə etsin. Rus arşınının uzunluğu 71 sm idi. Üzeyir bəy Hacıbəylinin məşhur “Arşın mal alan” filmində Əsgər bəy satdığı parçaları belə bir arşınla ölçür.

Hər xalqın öz arşınının olması beynəlxalq ticarətdə çətinlik yaradırdı. Odur ki müəyyən dövrdən sonra xalqlar metrik ölçü vahidlərini qəbul etdilər.

İndi “öz arşını ilə ölçmək” ifadəsi məcazi mənada işlədilir. Biri özü bildiyi kimi, öz xasiyyətinə uyğun hərəkət edəndə, başqalarını da bu baxımdan qiymətləndirəndə tez-tez bu ifadəni eşidə bilərik. Məsələn, paxıl adam başqalarının da özü kimi paxıl, xəsis adam başqalarının da özü kimi simic olduğunu düşünəndə həmin adam haqqında “hamını öz arşını ilə ölçür” deyirlər.

- 1 Tutaq ki, parça satanın qolu uzun, alanınkı isə qısadır. Parçanı kimin arşını ilə ölçmək alıcıya sərf edər: öz arşını ilə, yoxsa satıcının arşını ilə? Cavabını əsaslandır.
 - 2 Əgər sən keçmiş zamanda yaşasaydın və sənin parça dükanın olsaydı, necə satıcı seçərdin – hündürboy, yoxsa qısaboy? Fikrini izah et.
 - 3 Bunlardan hansı ilə daha dəqiq ölçmə aparmaq olar?
A) çarşı arşını ilə B) qarışla C) addımla
 - 4 Ağac və ya metaldan arşın hazırlanmasına səbəb nə oldu?
 - 5 Nöqtələrin yerinə müvafiq sözləri artırmaqla cümlələri oxu. Əvvəllər hər ... öz arşını var idi. Metal arşınlar peyda olduqdan sonra hər ... öz arşını oldu.
 - 6 Azərbaycan xəritəsindən istifadə etməklə mavi rənglə verilmiş söz birləşməsini müvafiq rayon adları ilə əvəz et.
- ALTIAĞAC**

Şirvanşahlar hakimiyyəti dövründə Şamaxıdan Qubaya və başqa şimal bölgələrinə karvan yolu açılmışdı. Bu yol "Altıağac" deyilən ərazidən keçirdi. Səfali Altıağac karvanların düşərgə yeri idi. Bu adın tərkibindəki "ağac" sözü bitki deyil, məsafə bildirir. Beləliklə, altı ağac Şamaxıdan bu yerə qədər olan məsafəni bildirir.
- 7 "Öz arşınınla ölçmə" və "Altıağac" mətnlərini hansı başlıq altında birləşdirərdin?
A) Azərbaycanın rayonları
B) Qədim ölçü vahidləri
C) Rəvayətli ifadələr
 - 8 Dinlədiyin məndəki ("Qədim ölçü vahidləri") məlumatlardan istifadə etməklə hesabla:
– Şamaxıdan Altıağaca qədər neçə kilometr məsafə var?
– Hansı daha böyükdür: iki arşın bir qarış, yoxsa bir qulac iki qarış?

- 1 “Natiqlik məharəti haqqında” və “Sözün qüdrəti” mətnlərinin oxşar cəhəti nədədir?
- 2 B.Vahabzadənin “Azərbaycan – Türkiyə” şeirində ümummilli lider Heydər Əliyevin hansı məşhur kəlamı səsləndirilmişdir?
- 3 Hansı mətndə həmişə eşitdiyiniz atalar sözlərinin əsl mənalarını öyrəndiniz? Onları izah et.
- 4 “İtə ataram, yada satmaram!”, “Çünki oldun dəyirmançı...” ifadələrinin işləyə biləcəyi situasiyalar fikirləşib tap.
- 5 Hansı mətndə indi məcazi mənada işlənən ölçü vahidi ilə bağlı ifadənin tarixi kökü araşdırılır?

- 6 Verilmiş sözləri əvvəlcə say və ya sifət, sonra isə zərf kimi cümlələrdə işlət.

Nümunə: Tədbirə **xeyli** adam gəlmişdi.

Onlar **xeyli** söhbət etdilər.

gözəl, aydın, az, bir qədər

- 7 Sözləri cədvələ uyğun olaraq qruplaşdır və cədvəli dəftərinizdə tamamla.

insan, torpaq, mən, siz, on beş, çoxlu, qanadlanmaq, fikirləşmək, yaraşıqlı, möhkəm, dəfələrlə, dərhal

Söz	Aid olduğu nitq hissəsi və sualı	Cümle

- 8 Cümlələrdə nöqtələrin yerinə uyğun gələn zərfləri əlavə et və sualını müəyyənləşdir.

yenicə, birlikdə, xeyli, sürətlə

1. Dostlar dərslərini ... hazırladılar.
2. Qardaşım maşını ... sürürdü.
3. Mehman atasının yolunu ... gözlədi.
4. Hava ... açılmışdı.

ƏMƏKSEVƏRLİK

3-cü

bölmə

HALAL PUL

(rəvayət)

Bir kişinin oğlu o qədər tənbel idi ki, dünyada tayı tapılmazdı. Artıq böyüyüb yekə oğlan olmuşdu, heç bir iş görmək istəmirdi. İndiyə kimi bir qepik də pul qazanmamışdı. Nə qədər ki atasının qollarında qüvvət, dizlərində taqət vardı, oğlunu yedizdirirdi. Ata qocalıb əl-ayaqdan düşəndə arvadını çağırırdı və dedi:

– Bütün var-dövlətimi başqasına verəcəyəm. Oğluma isə heç nə qoymayacağam. O, tənbelidir, heç nəyə yaramır. Özü qazana bilməyən oğul ata malının da qədrini bilməz.

Bu sözlər anaya çox ağır gəldi. O, oğlunun tərəfini saxladı:

– Niyə qazana bilmir ki? Lazım olsa, qazanar.

Əri isə yenə öz fikrindən dönmədi:

– Bacarırsa, qoy qazansın. Heç olmasa, bir qızıl gətirsə, bütün var-dövlətimi ona verərəm.

– Yaxşı, – deyə arvadı razılaşdı.

Ana oğlunun yanına gedib ona bir qızıl verdi və başa saldı:

– Gündüz bir yerdə vaxtını keçir, axşam isə evə qayıdıb qızılı atana ver. Ona de ki, bunu öz zəhmətinlə qazanmısan.

Oğlu belə də etdi. Bütün günü veyillənib axşam evə qayıtdı. Qızılı atasına verib şikayətləndi:

– Bu qızıldan ötrü bütün günü əziyyət çəkmişəm...

Atası pulu alıb sobaya atdı. Oğul mat-məttəl qızılın dalınca baxdı. Amma yerindən tərpənmədi. Ata dedi:

– Bunu sən qazanmamısan, oğul!

Oğul çiyinini çəkib incik halda atasından aralandı.

Ertəsi gün ana yenə də oğluna bir qızıl verib dedi:

– Get dağlarda, dərələrdə gəz. Axşamüstü isə o qədər qaç ki, bərk tərleyəsən. Sonra atanın yanına get. Ona de ki, bu qızılı alın tərnlə qazanmısan.

Oğlu bu cür də hərəkət etdi. O, axşamüstü yorğun-arğın, qan-tər içində atasının yanına gəldi:

– Görürsən, ata, mən tər içindəyəm. Bu qızılı qazanmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxmışam, – dedi.

Atası pulu alıb yenə sobaya atdı.

– Məni aldada bilməzsən, oğul! Bu pulu sən qazanmamısan.

Oğul yenə də heç nə deməyib otaqdan çıxdı.

Anası başa düşdü ki, işlər pisdır, dedi:

– Yox, oğul, biz onu aldada bilmərik. İndi başqa çarə yoxdur. Gərək qızılı özün qazanasan. Get işlə, gündə, heç olmasa, iki qəpik qazan, gətir atana ver. O sənə inanar.

Oğlu anasının sözünə qulaq asdı. Gedib bir həftə işlədi, bir az pul qazanıb atasına gətirdi. Atası həmin pulları da götürüb sobaya atdı:

– Yox, oğlum, bunları da sən qazanmamısan.

Oğlu buna dözə bilmədi, sobaya tərəf atıldı, əllərini alovun içinə soxub pulları sobadan çıxardı və həyəcanla dedi:

– Ata, sən nə edirsən?! Bu pulları qazanmaq üçün bir həftə zəhmət çəkmişəm. Hələ də belim ağrıyır. Sən isə onları odda yandırırısan.

Bu vaxt atası dedi:

– Bax indi inandım ki, bu pulları sən öz zəhmətinlə qazanmısan.

SÖZ EHTİYATI

1 “Əl-ayaqdan düşmək”, “alın təri ilə”, “dəridən-qabıqdan çıxmaq” ifadələrini hansı söz və ifadələrlə əvəz etmək olar?

2 Veyillənmək, taqət, soba sözlərinin mənasını izah et.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 3 Mətnin müvafiq hissələrinə istinad etməklə obrazları təhlil et. Onların hərəkətlərinə münasibət bildir.
- 4 Nəyə görə oğlunun gətirdiyi pulu ata hər dəfə sobaya atırdı?
- 5 Mətnin mövzu və ideyasını müəyyən et.
- 6 Cümlələri tamamla:
 1. Kişinin oğlu işləmək istəmirdi, çünki ...
 2. Ananın oğluna yazığı gəlirdi, ona görə də ...
 3. Atanın ilk dəfə sobaya atdığı pul oğulu narahat etmədi, çünki ...
 4. Oğlan əlləri yana-yana sobadan pulları götürdü, çünki ...

DİL QAYDALARI

- 7 *Tənbəl, qazanmaq, oğul, mat-məəttəl, gəlmək, əziyyətli* sözlərinə sual ver və onların hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdir. Cədvəli dəftərində tamamla.

Söz	Sualı	Aid olduğu nitq hissəsi
<i>tənbəl</i>	<i>necə?</i>	<i>sifət</i>

- 8 Verilmiş sözlərə müvafiq şəkilçilər (*-casına², -la², dan²*) əlavə edərək zərf düzəlt və onlara sual ver.

*mülayim, dərin, cəsarət, dost, qəzəb, uca,
mehriban, asta, maraqlı*

- 9 Cümlələrdə hərəkətin zamanını bildirən zərfləri tap.

1. Qardaşım məktəbdən çoxdan çıxmışdı.
2. Sağlam insan daim özünü günəşlə hiss edir.
3. Əvvəl bu parkın yerində köhnə evlər vardı.

- 10 *Çətin, sərrast, yaxşı, düngün* sözlərini cümlələrdə həm sifət, həm də zərf kimi işlət.

Nümunə: əyri

sifət

İsgəndər şəhərin əyri, dolanbac küçələri ilə addımlayırdı.

zərf

Əyri oturaq, düz danışmaq.

QURUCU

Hər gün işdən gəlib şam etdikdən sonra oğlum Əkrəm başımın üstünü kəsdirir, məni cürbəcür oyuna, söhbətə çəkir. Düzü, onunla əylənmək mənə də zövq verir, könlümü açır. Odur ki çağırışına həvəslə qoşuluram. Onu sevindirmək, maraq yaratmaq üçün hər dəfə təzə bir şey axtarıb tapıram. Yatanacan başını qatmağa çalışıram.

Bir axşam evə çox yorğun gəlmişdim. Həmin gün mədəndə qəza baş vermişdi. Mən də bütün günü yenicə qazıb qurtardığımız neft quyusunun yanında olmuşdum. Oğlum isə, həmişəki kimi, oynamaq həvəsində idi. Yorğun olsam da, ürəyini sındırmaq istəmədim. İkimiz də stolun arxasına keçdik. Əkrəm **iki** ayağını bir başmağa dirəmişdi ki, gəl təzə oyun oynayaq. Həvəssiz halda onu məşğul eləmək üçün yeni bir evləncə tapmağa çalışırdım. Fikirləşə-fikirləşə stolun üstündəki domino qutusunu qarşıma çəkdim. Özüm də fərqi nə varmadan qara marmar kimi işıldayan balaca daşları bir-birinin üstünə qoymağa başladım. Axırncı daşı qoyanda gördüm ki, stolun üstündə əməlli-başlı bir “bina” ucalır. Oğlumun da baxışları qərribə bir maraqla bu “bina”ya zillənmişdi.

– Hə, necədir, xoşuna gəlir? – oğlumdan soruşdum.

– Yaxşıdır, ata, yaxşıdır!.. – O, **balaca** əllərini sevinclə bir-birinə vurub şappıldatdı.

Sonra nə fikirləşdisə, tez xəbər aldı:

– Ata, **birdən** ucursam, nə edərsən?

– Yenidən quraram!..

Oğlum şahadət barmağı ilə “bina”ya necə toxundusa, domino daşları bir

andaca stolun üstünə və döşəməyə səpələndi. Əkrəm yerə tökülmüş daşları yığdı, gətirib qabağıma tökdü... Az keçmədi, bayaqkı “bina” hazır oldu. Oğlum yenə uçurtdu... **Mən** də yenə qurdum... Oğlumun bunu nə vaxt uçuracağını gözləyirdim. O, yenə zəhmətimi zay etsəydi, yəqin ki, bu işi yenidən görməyə səbrim çatmayacaqdı. Mən dedim:

– İstəyirsən, özün qur.

Domino daşlarını ona tərəf itələdim. Əkrəm həvəslə ağ xallı qara daşları bir-birinin üstünə düzməyə başladı. Düzdükcə sevinci yerə-göyə sığmırdı. Lakin qurduğu **evcik** yarıya çatmamış uçdu. Oğlum pərt oldu, ancaq ruhdan düşmədi, inadından dönmədi. Mən də ona səhvlərini başa saldım. Dedim ki, bala, bir işi başlayanda bünövrəsinə fikir ver. Bünövrə gərək düzgün qoyula. Bir balaca əyri oldu, qurtardı, duruş gətirən deyil.

Oğlum da dediklərimə diqqətlə qulaq asır, daşı daş üstünə qoyurdu. Gəlirdi, gəlirdi, lap az qalmış daşlar sürüşüb ətrafa səpələnirdi... O da yenidən yığır, yenidən işə başlayırdı. Əkrəmin hər dəfə daha həvəslə, daha inadla işə girişdiyini gördükcə sevinir, **fərəhlənirdim**. Ürəyimdə deyirdim: “Bax belə, ağıllı oğlum, həmişə çətin işin dalınca get! Qurmağa, yaratmağa, ucaltmağa çalış, ay mənim qurucu oğlum!”

Nəhayət, alındı! Oğlumun “tikdiyi ev” hazır idi. Yəqin ki, bu onun həyatında ilk yaradıcılıq işi idi. Əkrəm fəxrlə gah öz “sənət əsəri”nə, gah da mənə baxırdı. Deyəsən, məndən tərif gözləyirdi. Mən:

– Hə, görək sən tikdiyin ev, doğrudanmı, möhkəmdir?

Bunu deyib mən də şəhadət barmağımı domino daşlarından düzəldilmiş evə uzatdım. Birdən oğlum balaca əlləri ilə əlimdən yapışdı:

– Yox, atacan, dəymə!

– Niyə, qorxursan ki, uçar?

– Hə, bilirəm ki, uçacaq. Amma bayaqdan əziyyət çəkirəm axı. Qoy bir az dursun da.

Mən gülüb oğlumun üzündən öpdüm. Elə bu zaman anasının səsi gəldi:

– Əkrəm, yatmaq vaxtıdır.

*Gülhüseyn Hüseynoğlunun
evniadlı hekayəsi əsasında işlənmişdir.*

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Həyatdan misallar gətirməklə altından xətt çəkilmiş cümlənin ifadə etdiyi fikri şərh et.
- 2 “Halal pul” mətni ilə “Qurucu” mətni arasındakı ideya yaxınlığını müəyyən et.

- 3 Səncə, Əkrəmdən sonra atası yenidən dominodan ev qursaydı, Əkrəm onu da fikirləşmədən uçurardım? Fikrini əsaslandır.
- 4 Hekayədə hansı suala cavab yoxdur?
- A) Əkrəmin atası harada işləyir?
B) Əkrəmin neçə yaşı var?
C) Hadisə günün hansı vaxtı baş verir?
- 5 Şəhadət barmağı əlinizdəki hansı barmaqdır? Səncə, nəyə görə bu barmaq belə adlanır? Bəs o biri barmaqlar necə adlanır?

DİL QAYDALARI

- 6 Mətnə mavi rənglə verilmiş sözlərin mənasını izah et, hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdir.
- Nümunə: iki – birdən sonra gələn ədəd (miqdar sayı)*

YADDA SAXLA!

Sözün ifadə etdiyi məna – ad, əlamət, hərəkət və s. həmin sözün **leksik mənası**dır. Sözün hansı nitq hissəsinə aid olması, cümlədə rolu onun **grammatik mənasını** təşkil edir.

- 7 Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlərin leksik və grammatik mənalərini izah et.
1. Yeni evin divarlarına suvaq çəkildi.
 2. İnsan öz sənətini sevməlidir.
 3. Oxuduğum kitab maraqlı sərgüzəştlərlə doludur.
 4. Oyunda əsas məqsədimiz qələbə çalmaqdır.
- 8 Verilmiş cümlələrdə “yaz” sözünün leksik və grammatik mənalrı arasındakı fərqi izah et.
1. Yaz ən çox sevdiyim fəsildir.
 2. Əzbərlədiyən şeirin qısa məzmununu yaz.

TƏNDİR TİKƏ BİLMƏYƏN EV TİKƏ BİLMƏZ

(rəvayət)

1-ci hissə

Bir müdrik qocanın Mahmud adlı qonşusu vardı. Mahmud kişi ömrü boyu işləyib yaxşı bir ev tikmişdi. Var-yoxu elə bu ev idi. Onun Xudaverdi adlı oğlu var idi. Xudaverdi heç yerdə işləmirdi, özü də gecə-gündüz əylənməklə məşğul idi. Günlərin bir günü Mahmud kişi müdrik qocanın yanına gəlib dedi:

– Qonşu, mən bu dünyada öz dövrərimi sürmüşəm. Ömrümün sonuna az qalıb. Səndən bir xahişim var. Gərək bu xahişimi yerə salmayasan.

Qoca cavabında dedi:

– Nə xahişin var, de. Bacardığımı eləyərim.

– Mənim oğlumu təkcə mən yox, sən də yaxşı tanıyırsan. Bilirəm ki, mən bu dünyaya göz yumar-yummaz o, evi satmaq istəyəcək. Sən gərək elə eləyəsən ki, o, evi satmasın. Çünki əgər oğlum evi satsa, inanmıram ki, yenisini tikə bilə. İstəmirəm ki, o, evsiz-eşiksiz qalıb dilənçi kökünə düşsün.

Müdrik qoca Mahmud kişini sakitləşdirdi:

– Qonşu, arxayın ol. Qoymaram, oğlun evi satsın.

Qonşusunun sözündən razı qalan Mahmud kişi evə gəlib oğluna dedi:

– Bala, bir gün bu dünyadan köçsəm, məbada evi satasan ha. Sonra ev tikə bilməzsən. Əgər satmaqdan başqa əlacın qalmasa, onda qonşumuzun yanına get. Onunla məsləhətləş, sonra bu işə qol qoy. O, müdrik adamdır, inanıram ki, sənə doğru yol göstərəcək.

Bu hadisədən bir neçə gün sonra Mahmud kişi vəfat etdi.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

1. Sənə, hadisələr necə davam edəcək? Müdrik qoca qonşusunun xahişini necə yerinə yetirəcək?

2-ci hissə

Atasının yasını yenice vermişdi ki, Xudaverdi evi satmaq fikrinə düşdü. Birdən atasının sözlərini xatırladı. Durub qocanın yanına getdi. Müdrik qoca onun nə məqsədlə gəldiyini biləndə dedi:

– Nə olar, satmaq istəyirsən, sat. Ancaq təndirin çox balacadır, onu söküb yerində təzəsini tik. Evin də qiyməti ikiqat artsın.

Xudaverdi evə gəlib təndirə baxdı. Təndir, doğrudan da, balaca və köhnə idi, bir tərəfi də uçmuşdu. Fikirləşdi ki, qonşu doğru deyir, bunu söküb təzəsini tiksə, evin qiyməti iki dəfə artar.

Xudaverdi köhnə təndiri sökdü, yenisini tikməyə başladı. **Düz** bir ay əlləşdi. Amma heç nə alınmadı. Təndirin divarları ya çat-çat olub dağılırdı, ya da ovxalanıb qum kimi tökülürdü.

Axırda Xudaverdi təndirbişirən ustanın yanına getdi ki, ondan təndir alıb gətirsin. Bir həftədən sonra usta təndiri hazır elədi. Xudaverdi təndiri eşşəyə yükləyib evə gətirdi. Həyətdə endirəndə təndir əlindən düşüb qırıq-qırıq oldu. Məcbur oldu, bir də ustanın yanına getsin. İkinci təndiri birtəhər gətirib evə çıxardı. Di gəl ki, onu köhnə təndirin yerinə quraşdırma bilmədi. Axırda hirsənib istədi təndiri parça-parça eləsin, yenə atasının sözləri yadına düşdü. Hirsini boğub qonşunun yanına getdi.

Müdrik qoca evdə oturub nə işə yazırdı.

– Əmi, – deyə Xudaverdi onu səslədi, – təndiri qura bilmədim. Ucuz da olsa, evi satıram.

– Tələsmə, bala, əvvəlcə sözümə qulaq as, – deyə qoca onu sakitləşdirdi. – Gördün ki, bir təndiri də tikə bilmədin. Evi satıb yenisini tikə bilməzsən, küçələrdə qalarsan. Cavan adamsan, get bir işin qulpundan yapış, özünə çörəkpulu qazan. Ev də qalsın. Bir təndir tikə bilməyən ev də tikə bilməz.

Müdrik qocanın sözünə qulaq asan Xudaverdi evi satmayıb işlədi, əlini zəhmətə öyrətdi, yaxşı gün-güzəran qurdu.

- 2 Mətnin mövzusunı və ideyasını müəyyən et.
- 3 Səncə, niyə Xudaverdinin tikdiyi təndirin divarları ya çat-çat olub dağılırdı, ya da ovxalanıb qum kimi tökülürdü?
- 4 Mətnin sonluğunu elə dəyiş ki, əsas fikir “Ulunun sözünə qulaq asmayan ulaya-ulaya qalar” atalar sözü ilə ifadə olunsun.

DİL QAYDALARI

- 5 Mayı rənglə verilmiş “düz” sözünü cümlələrdə sifət, zərf və feil kimi işlət.

BİR BOŞQAB SIYIQ

1-ci hissə

Qarabağ müharibəsində atəşkəs elan olunan zaman Elxangilin ailəsi Goranboy rayonunda, qaçqın şəhərciyində məskunlaşmışdı. Onlar bura bir il əvvəl Kəlbəcərdən köçmüşdülər. O zaman Elxanın atası cəbhədə döyüşürdü. Lakin Goranboya köçəndən üç ay sonra Ağdam cəbhəsindən sarsıdıcı xəbər gəldi: Səfər Mahmudov erməni işğalçıları ilə döyüşdə qəhrəmancasına həlak olmuşdu...

Müharibə ölkəyə böyük ziyan vurmuşdu. İqtisadiyyat dağılmışdı, insanların maddi vəziyyəti çox acınacaqlı idi. Çətin dövr idi, dövlət qaçqın ailələri üçün kifayət qədər vəsait ayıra bilmirdi.

Elxangilin ailəsi də bir çox ailələr kimi çox çətin vəziyyətdə yaşayırdı. Ana təkbaşına kiçik otaqda bir oğul və iki qız böyüdürdü. O, rayon mərkəzindəki idarələrdən birində xidmətçilik edirdi. Lakin aldığı kiçik maaş uşaqların əyin-başına, yeməyinə çatmırdı. Ona görə də ana gecələr corab, jaket toxuyur, onları satdıraraq uşaqları korluq çəkməyə qoymurdu.

Elxan ailənin böyük oğlu idi. Artıq on dörd yaşına çatmışdı. Çox diribaş, bacarıqlı oğlan idi. Dərslərini əla oxuyurdu. Müəllimlər ondan həmişə razılıq edirdilər. Elxan daim döş cibində atasının ona yazdığı son məktubu gəzdirdi. Tək qalanda çıxarıb onu oxuyur, sanki şəhid atasının ruhu ilə söhbət edirdi. Məktubun son sətirləri ona daha çox çalışmaq üçün güc, qüvvət verirdi: "Oğlum, sən indi evin kişisisən. Anandan, bacılarından muğayat ol. Yaxşı oxu. Mən istəyirəm, sən oxuyub dünya şöhrətli həkim olasan..."

Bazar günləri Elxan anasının toxuduğu geyim şeylərini bir torbaya doldurub yaxınlıqdakı kəndləri ev-ev gəzir, satdıqlarının pulunu gətirib anasına verirdi. Artıq bu kəndlərdə onu tanıyır, şəhid oğlu olduğunu bilirdilər. Bəziləri hətta uşaqlarının ölçüsünə uyğun corab və ya əlcək sifariş edirdi.

- 1 Oxuduğun hissəyə əsasən hekayə xəritəsi qur. Hadisələrin harada və nə zaman baş verdiyini xəritədə qeyd et. Mətnin sonrakı hissələrinə əsasən hekayə xəritəsinə əlavələr et.

2-ci hissə

Dərs ilinin sonu idi. Elxan bazar günü səhər durub torbasını yığanda evdəkilər hələ yatırdı. Elxan baxdı ki, çörək boğçasında cəmi üç dilim çörək qalıb. Bildi ki, anasının çörək belə almağa pulu qalmayıb. Çörəyə əl vurmayıb anasına və bacılarına saxladı. Öz-özünə düşündü: “Bir şey sataram. Puluna çörək alıb yeyərəm”.

O, həmişəki kimi, ev-ev düşüb qapıları döyürdü. Lakin yun geyimlərə ehtiyac azalmışdı. Elxan səhərdən bəri heç bir şey sata bilməmişdi. Amma evə pulsuz qayıtmaq istəmirdi. Aclıq bir yandan, işinin gətirməməyi də bir yandan Elxanı təqətdən salmışdı. Ancaq dincini almadan gəzir, “Corab, jaket, şərf” deyə kəndin dar küçələrinə səs salırdı.

Qarşıda ikimərtəbəli çəhrayı ev görünürdü. Bu evin yiyəsi güləruz bir qadın idi. Elxan onu tanıyırdı. Qadın hərdən ondan bir şey alar, almasa da, şirin dillə dindirər, hal-əhval tutardı...” “Mehri xalan sənə qurban... Necəsən, qadan alım... Anana Mehri xaladan salam de...”

Elxan qərara gəldi ki, Mehri xalanın qapısını döyüb **bir** parça çörək istəsin. “Görəsən, bu, dilənçilik olmaz?” – deyərək bir anlığa düşündü. Amma çarəsi yox idi, acından başı hərlənirdi. Çəkinə-çəkinə qapını döydü. İçəridən tanış səs gəldi: “Gəldim, gəldim”. Qapı açıldı. Mehri xala, həmişəki kimi, şirin-şirin dilləndi:

– Bıy, başına dönüm. Bu istilər düşən vaxt sən niyə yun şeylər satırsan?

Bu an utandığından Elxanın çörək istəməyə dili gəlmədi:

– Mehri xala, mənə bir stəkan su verə bilərsiniz?

Qadın diqqətlə Elxana baxıb dedi:

– **Bir** içəri keç görüm.

Sonra uşağın tərəddüd etdiyini görüb əlindən tutdu və otağa aparıb stol arxasında əyləşdirdi. Özü mətbəxə keçib tez də qayıtdı. Əlində **bir** boşqab sıyıq və ləvəş var idi. Bunu görən Elxan ayağa qalxmaq istədi:

– Yox, mən eləcə su...

Mehri xala qətiyyətlə onun çiyindən basıb ərklə dedi:

– Az danış! Çörəyini ye! Heç sifətinin rəngindən xəbərin var?!

Bunu deyib o, Elxanın torbasını götürdü və yan otağa keçdi:

– Mən də baxım görüm bizim arşınmalçının boğçasında nə var, nə yox.

“Yəqin, sıyığın əvəzində bir şey alacaq”, – deyə Elxan düşündü və bir az rahatlaşıb iştahla sıyığı yedi. Bu vaxt Mehri xala otağa qayıtdı. O, torbadan bir cüt corab çıxarıb əlində tutmuşdu.

– Bu corabı qardaşım arvadına göndərəcəyəm. Onlar İrkutskda yaşayırlar. Ora həmişə soyuqdur.

Bunu deyib qadın Elxanın cibinə nə isə basdı. Elxan pulu götürmək istəmədi:

– Lazım deyil... Bəs sıyıq?..

– Nə?! Utanmırsan?!. Yeri, yeri, yoxsa qulağını elə dartaram ki...

2 Mehri xalanın xarakterini səciyyələndir və fikirlərini mətndən seçdiyin hissələrlə əsaslandır.

3-cü hissə

İstedadlı cərrah Elxan Mahmudov gənc olmasına baxmayaraq, dünyanın məşhur tibb mərkəzlərində təcrübə keçmişdi. İndi o, Bakı şəhərində özəl klinikaların birinə baş həkim təyin olunmuşdu.

Elxan həkim səhər xəstələrə baş çəkdikdən sonra otağında oturub kompüterdə işləyirdi. Bu zaman köməkçisi otağa daxil olub məlumat verdi:

– Doktor, Goranboy rayonundan ağır vəziyyətdə bir xəstə daxil olub.

– Goranboydan?

– Bəli.

– Adı nədir?

– Mehriban... – Köməkçi dəqiqləşdirmək üçün əlindəki vərəqə baxdı. – Mehriban Səmədova. 58 yaşı var. İlk diaqnoz ürək çatışmazlığıdır.

Elxan Mahmudov bir anlığa fikrə getdi. Sonra cəld ayağa qalxıb köməkçisinə dedi:

– Gedək baxaq.

Baş həkim çarpayıda huşsuz halda uzanmış qadına yaxınlaşıb diqqətlə ona baxdı. Əlindən tutub nəbzini yoxladı. Nəzərlərini qadının nurani çöhrəsindən çəkmədən köməkçisinə dedi:

– Həkimləri yığın. Xəstəni nəfərləri müayinə edib dəqiq diaqnoz qoymaq lazımdır.

Bir saatdan sonra diaqnoz hazır idi. Bundan sonra doktor Mahmudov qətiyyətlə ayağa qalxdı.

– Əməliyyat otağını hazırlayın. Mənim xalatımı gətirin. Əməliyyatı mən özüm aparacağam.

Bu zaman köməkçi baş həkimə yaxınlaşıb pıçıldadı:

– Doktor, bu çox bahalı əməliyyatdır. Biz xəstənin qohumları ilə əlaqə yarada bilməmişik. Bilmirik, onun əməliyyat xərclərini ödəməyə imkanı olacaqmı?

Doktor Mahmudov köməkçisinə baxıb gülümsündü:

– Bu pasiyent artıq bütün xərcləri ödəyib.

– Nə vaxt? Nə qədər? – köməkçi təəccübləndi.

– Çox illər bundan qabaq. Bir boşqab sıyıqla...

Rafiq Ələkbəroğlu

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

3 Mətnin məzmununa uyğun atalar sözləri de.

4 Mətnin hissələrinə ad ver.

DİL QAYDALARI

5 Mətnə mavi rənglə verilmiş “bir” sözü hansı cümlədə leksik mənaya malik deyil? Həmin sözü əsas nitq hissəsi adlandırmaq olarmı?

YADDA SAXLA!

Yalnız qrammatik mənası olan sözlər köməkçi nitq hissəsi adlanır. Köməkçi nitq hissələri:

- əsas nitq hissəsinə qoşularaq məna çalarları yaradır;
- söz və cümlələri bir-birinə bağlayır;
- cümlənin və ya sözün təsir gücünü artırır.

6 Verilmiş cümlələrdə köməkçi nitq hissələrini müəyyənləşdir. Onların cümlədəki funksiyasını izah et.

1. Axı yoldaşların səni gözləyir.
2. Göyün üzü tutuldu, lakin yağış yağmadı.
3. Sevincindən quş kimi göydə süzmək istəyirdi.

Nümunə: axı – köməkçi nitq hissəsi, cümlənin təsir gücünü artırır.

7 “Məsələn, nəttə, ona görə də, artıq” köməkçi nitq hissələrini cümlələrdə işlət.

ƏN BÖYÜK XƏZİNƏ

Qədim dövrlərdə bir müdrik qadın yaşayırdı. Onun tək bir oğlu var idi. Bir gün ölümünün yaxınlaşdığını hiss edən ana oğlunu yanına çağırırdı və dedi:

– Çox çətin günlər yaşadığ, **çünki** çox yoxsul idik. Ancaq mən sənə bir kitab qoyub gedirəm. İçində böyük bir xəzinəni tapmaq üçün lazım olan hər cür məlumat var. Onu sənə əmanət edirəm.

Az keçməmiş ana dünyasını dəyişdi. Onu dəfn etdikdən sonra oğlu kitabı oxumağa başladı. Kitabın əvvəlində bu sözlər yazılmışdı: “Xəzinəni tapmaq **üçün** kitabı əvvəldən axıra kimi oxumalısınız. Əgər əvvəlini oxumamış axırına keçmək istəsəniz, xəzinəni birdəfəlik itirəcəksiniz”.

Bu sözlərdən sonra kitabda uzaq bir ölkədəki xəzinədən bəhs edilirdi. İlk səhifələrdəki farsca mətn bir qədər sonra ərəbcə davam edirdi. Artıq özünü dünyanın ən varlı adamı hesab edən gənc başqaları bu sirri bilməsinlər deyərək kitabı tərcümə etdirmək istəmədi. Buna görə də böyük bir həvəslə fars **və** ərəb dillərini öyrənməyə başladı. Bu dilləri öyrəndikdən sonra kitabı yenidən oxumağa başladı, **ancaq** bir qədər sonra kitabdakı yazılar hind dilində davam edirdi. Daha sonra başqa dillər gəldi. Gənc **isə** xəzinənin sirrini başqasına vermək istəmir və böyük bir səbirlə bütün bu dilləri öyrənirdi.

Artıq bir neçə dil bilən gənc çörəkpulu qazanmaq üçün tərcüməçiliyə başladı. Daha sonra kitabda xəzinənin necə idarə olunmasından bəhs edilirdi. Beləliklə, gənc iqtisadiyyatı və ticarəti də öyrəndi. Sonrakı səhifələrdə isə qiymətli daşlardan söhbət gedirdi. Kitabın bu hissəsini diqqətlə oxuduqdan sonra gənc zərgərlik sənətinin sirlərinə bələd oldu. Öyrəndiklərindən istifadə edərək o, başqa ölkələrlə daş-qaş ticarətinə başladı və ölkənin ən varlı adamlarından birinə çevrildi. Lakin gənc oğlan kitabı oxumağa davam edir, xəzinənin yerini öyrənməyə çalışırdı.

Gəncin şöhrəti bütün ölkəyə yayıldı. Padşah onunla görüşmək istədi. Söhbət zamanı gəncin ağına heyran qalan hökmdar onu böyük bir şəhərin valisi təyin etdi. Şəhəri idarə edə-edə gənc kitabı da hey oxuyurdu. Kitabın 2-ci hissəsində təbiətdən, səma cisimlərindən, texniki məsələlərdən söhbət açılırdı. Bu hissəni oxuduqca gənc oğlan tikintini, gəmiçiliyi, astronomiyani, əkinçiliyi öyrəndi. Bu biliklər ona şəhəri daha yaxşı idarə etməkdə kömək

edirdi. Çox keçmədi ki, onun şəhəri ölkənin **ən** zəngin şəhərinə çevrildi.

Padşah artıq qocalmışdı. Öz yerinə bacarıqlı və sadıq bir adam axtarırdı. Günlərin bir günü padşah gənci yanına çağırıb onu özünə baş vəzir təyin etdi. Ağıllı və bilikli gənc bu işin öhdəsindən məharətlə gəlirdi. Eyni zamanda kitabı da yaddan çıxarmır, onu oxuyub qurtarmağa tələsirdi. Artıq son səhifəyə çatmışdı. Gənc əlləri əsə-əsə son səhifəni çevirdi. Orada bircə cümlə yazılmışdı...

Rəfiq Ələkbəroğlu

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Səncə, kitabın son səhifəsində nə yazılmışdı? Öz variantını dedikdən sonra kitabı tərsinə çevirib oxu.

“Əgər sən kitabı diqqətlə oxuyub bu səhifəyə çatmışansa, deməli ‘İləməp ues enizex ulıpepuille’.”

- 2 Gənc nəyin hesabına xəzinəyə sahib oldu? Verilmiş keyfiyyətlər arasından uyğun gələnləri seç.

hiyləgərlik, dözümlük, xeyirxahlıq, əməksevərlik, inadkarlıq

- 3 Uyğunluğu müəyyən et.

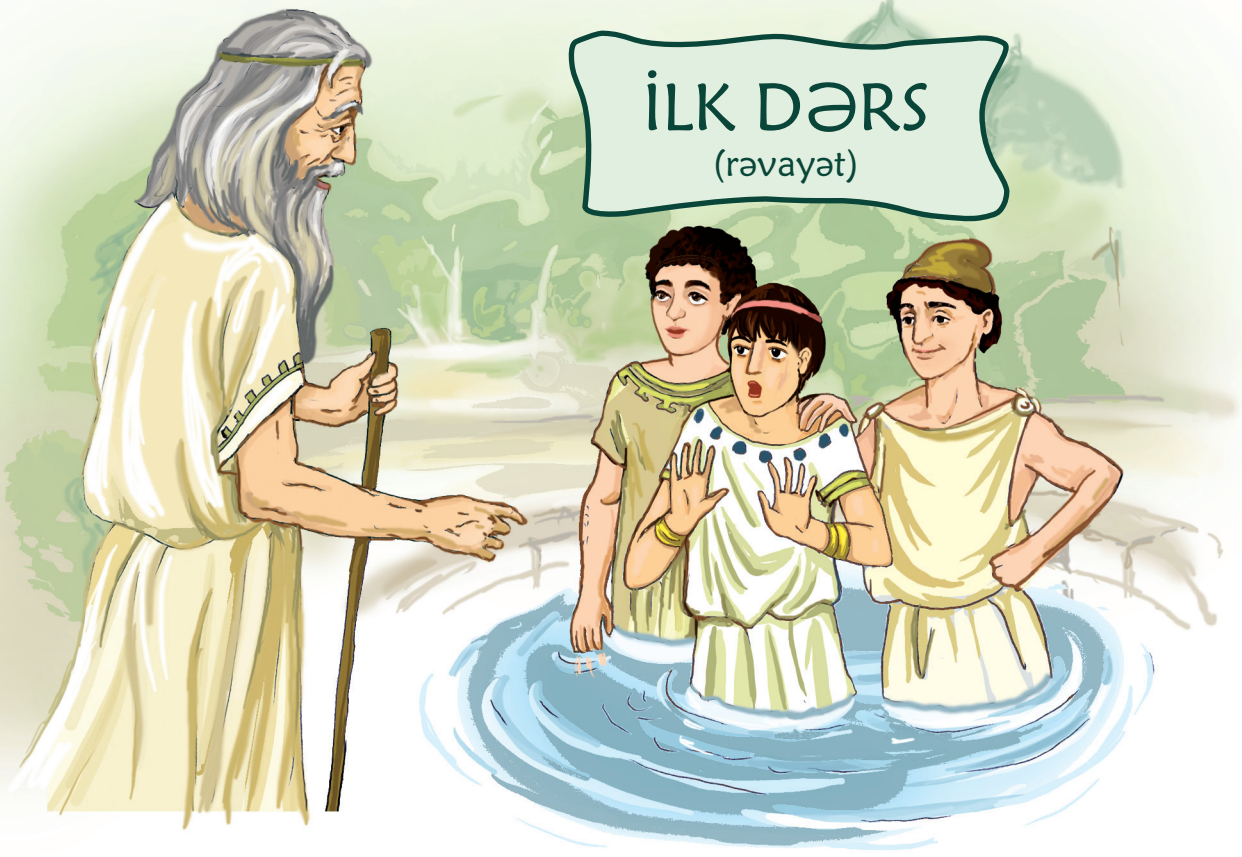
1	səma cisimləri	A	əkinçilik
2	qiymətli daşlar	B	iqtisadiyyat
3	xəzinənin idarə olunması	C	astronomiya
4	təbiət	Ç	gəmiçilik
5	texnika	D	zərgərlik

DİL QAYDALARI

- 4 Mətnə mavi rənglə verilmiş köməkçi nitq hissələrinin cümlədə funksiyasını müəyyən et.

- 5 Cütləşdir. Verilmiş cümlədə “kimi” sözünün yaratdığı mənə çalarlarını müəyyənləşdir.

1	Seyran şəhərə kimi piyada getdi.	A	bənzətmə
2	Biz axşama kimi həyətdə oynadıq.	B	məsafə
3	Səmirə lap müəllim kimi danışdı.	C	zaman

İLK DƏRS

(rəvayət)

Qədimdə müəllimlər şagirdlərə nəyi isə başa salmaq üçün bəzən çox sərt üsullardan istifadə edirdilər. İndi nəql edəcəyimiz rəvayətdə də bir müdrik müəllimin cavan oğlana verdiyi ilk dərs haqqında danışılır.

Bir varlı gənc müdrik qocanın yanına gəlib deyir:

– Müəllim, mən nə edim ki, Sizin kimi bilikli olum?

Alim gəncə baxıb soruşur:

– Sənin həyatda ən çox sevdiyin nədir?

– Var-dövlət, hökmranlıq, bir də dostlarla əylənmək.

Müdrik qoca başını aşağı salıb heç nə demir. Oğlan isə əl çəkmir:

– Müəllim, mən bilikli olmaq istəyirəm. Məni şagirdliyə götürün.

Qoca yenə də heç nə deməyib əli ilə “Çıx get” işarəsi verir. Lakin oğlan inadkarlıq göstərir:

– Nə qədər desəniz, pul verərəm. Mənə bilik verin. Söz verirəm ki, bütün dediklerinizə əməl edəcəyəm. Çalışqan olacağam.

Müəllim görür ki, cavan oğlan əl çəkməyəcək. Ayağa qalxıb ona işarə edir ki, arxasınca gəlsin. Onlar həyətdəki hovuzun yanına gəlirlər. Müəllim şagirdlərindən iki nəfər qoldan qüvvətisini çağırır. Əmr edir ki, hər üçü hovuzə girsin. Gənclər hovuzə düşəndə müəllim şagirdlərinə əmr edir ki, cavan oğlanın başından tutub suya salsınlar. Şagirdlər əməl edirlər. Gənc suyun altında çırpınmağa başlayır. Bu vəziyyət xeyli davam edir. Nəhayət, oğlan taqətdən düşür. Boğulmaq məqamına çatanda

müəllim şagirdlərə işarə verir ki, onu buraxsınlar. Oğlan başını sudan çıxarıb dərinə nəfəs almağa başlayır. Qoca soruşur:

- Suyun altında niyə çırpınırdın? Nə istəyirdin?
- Hava... Hava istəyirdim... – deyərək oğlan tənəfəs cavab verir.
- Bəs var-dövlət, hökmranlıq?
- Yox... **Heç ağıma da gəlmirdi...**
- **Bəs dostlarla əylənmək?**
- Yox... Yalnız hava...

Qoca gülümsünüb deyir:

– **Yadında saxla, oğlum, doğrudan da, bilikli olmaq üçün sən biliyi də bax belə istəməlisən.** Suyun altında havanı istədiyini kimi. Çünki biliksiz heç nəyə nail ola bilməzsən.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Nə üçün müdrik qoca gənci şagirdliyə götürmək istəmirdi?
- 2 Səncə, müəllimin verdiyi dərslərdən sonra gəncin xarakterində hansı dəyişiklik ola bilər?

YAZI

- 3 *Müəllim, mən nə edirəm ki, Sizin kimi bilikli olum?* cümləsində kimə müraciət olunur?

Xitab

Dialogda müraciət bildirən sözlər xitab adlanır. Cümlədə xitab digər sözlərdən vergüllə ayrılır.

Məsələn: *Cəlal, dərslərini hazırlamısan?*

- 4 Mətdəndən xitab işlənmiş cümlələr seçib dəftərinə yaz.
- 5 Sınıf yoldaşları ilə “Bilikli olmaq üçün nə etmək lazımdır?” mövzusunda dialog qur. Dialogda xitablardan istifadə et.

DİL QAYDALARI

- 6 Mətdəndə mavi rənglə verilmiş cümlələrdə köməkçi nitq hissələrini seç.

HƏDİYYƏ

Nadirin atası da, babası da inşaatçı olmuşdu. O hələ uşaq olanda babası deyirdi:

– Hər bir evi elə tikmək lazımdır ki, elə bil özün üçün tikirsən. Evi ya yaxşı tikmək lazımdır, ya da heç tikmək lazım deyil.

Böyüklərin dediyi bir çox ibrətamiz sözlər müəyyən müddətdən sonra bəzən uşaqların yadından çıxır. Lakin zaman keçir, həyat özü bu sözləri onların yadına salır.

Nadir universiteti bitirib inşaat mühəndisi ixtisasına yiyələnmişdi. İndi o, böyük bir tikinti şirkətində işləyirdi. Bu şirkətə rəhbərlik edən şəxs vaxtilə Nadirin babasının şagirdi olmuşdu. Elə babasının xahişi ilə də Nadir bu şirkətdə işə düzəlmişdi. İşindən razı idi. Böyük həvəslə çalışırdı. Amma hərdən maaşın azlığından şikayət edirdi. Bir-iki dəfə şirkət rəhbərinin yanında bu haqda söhbət də salmışdı. Demişdi ki, ailə qurmaq, özünə ev almaq istəyir. Bu maaşla heç vaxt istəyinə nail ola bilməyəcək. Lakin direktor hər dəfə gülümsünüb deyirdi:

– Yaxşı, mən bu haqda düşünərəm. Ancaq sən bir az da təcrübəni artırmalısan.

Bir gün direktor Nadirə yeni bir ev tikməyi tapşırırdı. Bu, şəhərin səfali guşəsində birmərtəbəli ev olmalı idi. İndiyə kimi çoxmərtəbəli evlərin inşasında çalışmış Nadir bu işi özünə qarşı etibarsızlıq kimi qiymətləndirdi. O, könülsüz halda işə başladı.

Təyin olunmuş müddətdə evin tikintisi tamamlandı. Şirkət rəhbəri evə baxmağa gəldi. Əyri-üyrü vurulmuş suvağı, başdansovdu çəkilməmiş boyanı nəzərdən keçirdi. Axırda üzünü Nadirə tutub dedi:

– Oğlum, bu ev şirkətimiz adından sənə hədiyyədir.

Bax onda Nadirin yadına babasının sözləri düşdü. Ah, kaş bu evin onun olacağını qabaqcadan biləydi. Yoxsa onu belə tikərdimi?!

Aylin Atmacanın

“Xarakteri necə formalaşdırmalı” kitabından

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Sözü mücrüsündən istifadə etməklə mətnin ideyası barədə fikir yürüt.

*peşəkarlıq, məsuliyyət, peşə vicdanı,
düzgünlük, öz işinə hörmət*

- 2 Qruplarla iş. Mətnin ideyasından çıxış edərək məzmunu aşağıdakı kimi dəyişdir və yeni hekayə qur.

I qrup: Baş qəhrəman gənc həkimdir.

II qrup: Baş qəhrəman gənc müəllimdir.

III qrup: Baş qəhrəman gənc neftçidir.

IV qrup: Baş qəhrəman gənc memardır.

DİL QAYDALARI

- 3 Mətnə mavi rənglə verilmiş “yaxşı” sözü hansı cümlədə köməkçi nitq hissəsi kimi işlənib?

YADDA SAXLA!

Bəzi köməkçi nitq hissələri əsas nitq hissələri ilə omnimlik təşkil edir. Köməkçi nitq hissələri ayrılıqda cümlə üzvü olmur və cümlədə heç bir suala cavab vermir.

Məsələn: *Qoy (köməkçi nitq hissəsi) həmişə günəş olsun.
Kitabı rəfə qoy (əsas nitq hissəsi).*

- 4 *Sarı, gör, doğru* sözlərini cümlələrdə həm əsas nitq hissəsi kimi, həm də köməkçi nitq hissəsi kimi işlət.

- 5 Hansı cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlər əsas nitq hissəsi, hansılarda köməkçi nitq hissəsi kimi işlənmişdir?

1. Sözü düşün, sonra de.
2. Yağışdan sonra havadan gözəl ətir gəlir.
3. Kimi söhbət edir, kimi kitablara baxırdı.
4. Özünü balaca uşaq kimi aparırsan.
5. Əlavə işçilərə ehtiyac var.
6. Bunlardan əlavə daha hansı əsərləri oxumusan?

İKİ QARDAŞ

Bazar günü idi. Ənvər kişi səhərdən həyətdə odun doğrayırdı. O, bir araba odunun yarısını doğrayıb qurtardı. Sonra baltanı odunların üstünə atıb ucadan səsləndi:

– Ay uşaqlar, bəsdir yatdınız! Durun, odunları zirzəmiyə daşıyın. Cəfər ilə Kərim yataqlarında uzanmışdılar.

1

Bu ara Səriyyə xala içəri girib dedi:

– A bala, eşitmirsiniz? Atanız sizi çağırır. Tez geyinib ona kömək eləyin. Cəfər yerindən sıçrayıb geyinməyə başladı. Kərim isə mızıldandı:

– Mən xəstələnmişəm...

– Ay oğul, haran ağrıyır?

– Başım.

Səriyyə xala əlini Kərimin alınına qoydu, nəbzini yoxladı. Kərimin bədəninə istilik yox idi. Ana:

– Qulağın “iş” sözünü eşidib, ona görə xəstələnmişən, – deyib Cəfərlə otaqdan çıxdı.

Ana səhər yeməyi hazırlamaqla məşğul oldu. Cəfər isə həyətdə düşdü. Hava ayazlı idi.

2

Bir azdan ata-bala odunu daşıyıb qurtardılar. Hamı səhər yeməyinə əyləşdi. Cəfərin yanaqları göz kimi qızarmışdı. O, iştahla yeyirdi. Kərim isə hələ də yerindən durmaq istəmirdi.

Nahardan sonra ana üzünü Cəfərə tutub dedi:

– Atan istirahət eləyir, biz də kinoya gedək. Deyirlər, klubda təzə uşaq filmi göstərecəklər.

Kərim bu xəbəri eşitcək dik atılıb çarpayısında oturdu. Ancaq anası onun fikrini başa düşüb tez dedi:

– Sən yat, bala, xəstəsen. Qalxarsan, soyuq dəyər.

3

Bunu deyib ana Cəfərin əlindən tutaraq qapıya tərəf yönəldi. Kərimin isə “xəstə deyiləm” deməyə üzü olmadı. Onların dalınca baxa-baxa qaldı.

İsa Hümmətov

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

1 Hansı atalar sözü mətnin ideyasına daha çox uyğundur?

- Adamın başına nə gəlsə, dilindən gələr.
- Elə hərəkət et ki, sonra xəcalət çəkməyəsən.
- Tənbəl deyər: “Ver yeyim, ört yatım, gözlə canım çıxmasın”.
- İşləməyən dişləməz.

2 Aşağıdakı cümlə nömrələnmiş boşluqlardan hansına uyğun gəlir?

Cəfər soyuğa əhəmiyyət vermədi, əllərini ovuşdurub atasına kömək etməyə başladı.

A) 1

B) 2

C) 3

DİL QAYDALARI

3 Altından xətt çəkilmiş sözü hansı sözlərlə əvəz etmək olar?

Ana Cəfərin əlindən tutub qapıya tərəf yönəldi.

YADDA SAXLA!

Elə köməkçi nitq hissələri var ki, bir-biri ilə yaxın-mənalıdır. Belə sözlər cümlədə bir-birini əvəz edə bilər.

Məsələn: Film bitmişdi, *amma (ancaq, lakin)* heç kim yerindən tərpənmirdi.

4 Yaxınmənalı köməkçi nitq hissələrini müəyyənləşdir.

1 doğrudan da

2 sanki

3 təkcə

A elə bil

B yalnız

C həqiqətən

HÖKMDAR QARDAŞLAR

1-ci hissə

Biri var idi, biri yox idi, bir padşahın iki oğlu var idi. Böyük oğulun adı Teymur, kiçiyinki Səməd idi. Teymur qoçaq və bacarıqlı idi, dövlət işlərində atasına kömək edirdi. Səməd isə tənbel idi. Bütün gününü kefdə, eys-ışrətdə keçirirdi.

Vaxt keçdi, vədə çatdı, padşah ölüm yatağına düşdü. Oğullarını yanına çağıraraq dedi:

– Mən ömür boyu əlləşib-vuruşub böyük dövlət yaratmışam. İndi axirət dünyasına köçürəm. Amma istəmirəm ki, məndən sonra aranızda hökmranlıq uğrunda ədavət düşsün. Ona görə də ölkəmin ərazisini və xəzinəni tən yarı bölüb hərənizə bir yarısını verirəm.

Bunu deyib padşah gözlərini həmişəlik yumdu.

2-ci hissə

Bəli, oğulların hərəsi öz dövlətini idarə etməyə başladı. Teymurun dövləti gündən-günə güclənirdi. Səməd isə, həmişəki kimi, öz kefində idi: ova gedir, kef məclisləri qurur, dövlət işləri ilə məşğul olmurdu. Onun dövləti getdikcə zəifləyir, açıq, səfalet baş alıb gedir, ordu dağılırdı. Nəhayət, düşmən padşahlardan biri dövlətin zəiflədiyini görüb Səmədin ölkəsinə hücum çəkdi. Onun qoşununu pərən-pərən salıb ölkəni ələ keçirdi.

Səməd güclə canını qurtarıb böyük qardaşının ölkəsinə üz tutdu. Uzun məsəqqətdən sonra gəlib onun şəhərinə çatdı. Saraya gəlib qardaşı ilə görüşdü. Başına gələnləri ona danışdı. Teymur qardaşını dinlədikdən sonra

əmr etdi ki, ona 100 qoyun versinlər, gedib çöldə otarsın. Sonra üzünü qardaşına tutdu:

– Qardaş, sürüyə yaxşı bax. Qoyunların südü, yağı sənə qalsın. Nə baladılar, sənindir. Amma üç ildən sonra mən 100 qoyunumu geri alacağam.

- 1 Səncə, nə üçün Teymur kiçik qardaşını sarayda saxlamadı? Onun hərəkəti ilə razısanmı? Sən onun yerinə olsa idin, nə edərdin?

3-cü hissə

Böyük qardaşının bu “mərhəmət”indən acığa düşən Səməd nə edəcəyini bilmirdi. Amma çarəsiz idi. Ona görə də sürünü qabağına qatıb çobanlıq eləməyə başladı.

Bir gün qoyunları otararkən Səməd ağacın kölgəsində uzanıb yuxuya getdi. Bu vaxt canavarlar sürüyə darışıb qoyunların axırına çıxdı. Səməd yuxudan oyanıb gördü ki, qoyunlardan bir dəri qalıb, bir də sür-sümük. Kor-peşman qardaşının yanına gəlib hal-qəziyyəni ona danışdı və dedi:

– Qardaş, mənim heç bəxtim yoxdur.

Teymur acıqla ayağa qalxıb qışqırdı:

– Mən sənə axırcı dəfə kömək edib 50 qoyun verəcəyəm. Amma sözüümüz sözdür: üç ildən sonra indiyə qədər verdim qoyunların hamısını geri qaytarmalısan. Qaytara bilməsən, bir də yanıma gəlmə.

- 2 Səməd qardaşına cəmi neçə qoyun qaytarmalı idi?

- 3 Doğrudanmı, Səmədin bəxti yox idi?

4-cü hissə

Səməd başa düşdü ki, bu dəfə də məsuliyyətsiz olsa, gedib dilənçilik etməli olacaq. Ona görə də gecə-gündüz yatmadı, qoyunların başına fırlandı. Südünü sağdı, yağ elədi, yağı satdı, təzə qoyunlar aldı. Üç ildən sonra onların sayını iki yüzə çatdırdı.

Üç ilin tamamında Səməd qardaşına çatacaq qoyunları qabağına qatıb saraya gəldi. Teymur ayağa qalxıb qardaşını qucaqladı və dedi:

– Hə, qardaş, indi sən gedib öz ölkəndə hökmdarlıq edə bilərsən.

Səməd hirsli-hirsli dedi:

– Qardaş, mən sənə demədimmi ki, qonşu padşah hücum çəkib mənim ölkəmi tutub?! İndi mən öz ölkəmə necə qayıda bilərəm?

Teymur cavab verdi:

– Səməd, bil **və** agah ol. Müharibə xəbərini eşidən **kimi** mən öz qoşunlarımı sənə köməyə göndərdim, **amma** onlar ora çatanda artıq iş işdən keçmişdi, sən ölkədən qaçmışdın. Mənim sərkərdəm düşmən padşahla döyüşə girib onu məğlub etdi və ölkədən qovdu. İndi üç ildir, səni gözləyir **ki**, taxt-tacı əsl hökmdara təhvil versin.

Bu sözləri eşitcək Səmədin sevincdən gözləri yaşardı. Böyük qardaşının əlindən öpüb dedi:

– Sağ ol, qardaş. Ancaq başa düşmürəm, niyə məni gören kimi bunları demədin?

Teymur gülümsünüb cavab verdi:

– Əziz qardaşım, mən əmin olmaq istəyirdim ki, sən özün bundan sonra ölkəni müdafiə edə biləcəksən. Axı...

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

4 Mətnin sonunda Teymurun cümləsini tamamla.

- A) Canavardan qorxan adam düşmən qarşısında tab gətirə bilməz.
- B) Bir sürü qoyunu qoruyub saxlaya bilməyən adam ölkəni idarə edə bilməz.
- C) Süddən yağ ala bilməyən xalqını dolandıra bilməz.

5 Teymur qardaşına çatacaq qoyunları qaytarandan sonra özünə nə qədər qoyun qaldı?

DİL QAYDALARI

6 Mətnə mavi rənglə verilmiş hansı söz öz funksiyasına görə digərlərindən fərqlidir?

7 “Qardaş, mənim heç bəxtim yoxdur” cümləsində işlənmiş köməkçi nitq hissəsi.

- A) özündən əvvəlki sözə qoşularaq müəyyən məna çaları yaradır;
- B) sözləri bir-birinə bağlayır;
- C) özündən sonrakı sözün təsir gücünü artırır.

KİRPİNİN DÜZ SÖZÜ (təmsil)

Durub qış yuxusundan,
Xeyli gərnəşdi Ayı.
Dedi: – Bal yeyəm gerek
Mən bütün yazı, yayı. –
Çıxdı mağarasından,
Gəzdi meşə boyunca...
Pətək tapa bilmədi,
O, bal yeyə doyunca.
Birdən rast gəldi Qurda:
– Nə gəzirsən, de burda?
– Heç soruşma, – dedi Qurd. –
Bu səhər yavaş-yavaş
Sürüyə yan alırdım,
Qovdu məni Alabaş.
Elə həmin andaca
Tülkü çıxdı böyürdən:
– Bu gün hinə girəndə
Az qaldı tutulum mən.
– Eyib olsun! – söylədi
Bu an Kirpi qıraqdan. –
Qulaq asıram sizə
Durub burda bayaqdan.
Elə boy-buxunla siz
Sevsəydiniz zəhməti,
Bir qarın yemək üçün
Gəzməzdiniz xəlvəti.

Hikmət Ziya

Dİİ QAYDALARI

- 1 Sözlərin düzgün ardıcılığına riayət edərək altından xətt çəkilmiş misraları nəsrlə ifadə et. Sonuncu dörd misranı bu qaydada **elə** dəyiş ki, ritm və qafiye pozulmasın.
- 2 Hansı cümlədə mavi rənglə verilmiş “**elə**” sözünə sual vermək olar? Həmin söz hansı nitq hissəsinə aiddir? Bəs digər cümlədəki “**elə**” sözü haqqında nə deyə bilərsən?

HAZIR YUVA

Mən sizə şahidi olduğum bir hadisəni danışmaq istəyirəm.

Yəqin ki, qaranquşu tanıyırsınız, yuvasını da görmüsünüz. Qaranquş elə yerdə yuva tikir ki, əl çatmasın, dəcəl uşaqlar ona toxuna bilməsin. Yuvanı qurduqdan sonra qaranquşlar burada bala çıxarırlar. İyul ayının əvvəllərində körpə balalarını boya-başa yetirib uçurdurlar.

Mən istirahət evində dincəldirdim. Qaldığım evin eyvanında qaranquşlar yuva qurmuşdu. Bu quşları xoşladığımdan gözümü onlardan çəkməyib uçuşlarına tamaşa eləyirdim. Birdən nə görsəm, yaxşıdır? İki sərçə öz yuvasına girmək istəyən qaranquşa hücum edib onu dimdiklədi. Sərçələrin nə etmək istediklərini başa düşdüm. Onlar heç bir zəhmət çəkmədən qaranquşların hazır yuvalarını tutmağa çalışırdılar.

Çox keçmədən qaranquşlar da iki oldular. Onlar həftələrlə zəhmət çəkib qurduqları yuvadan əl çəkmir, civildəşə-civildəşə sərçələrlə dimdikləşirdilər.

Bu qayğıkeş, zəhmətsevər quşları dar ayaqda görəndə özümü saxlaya bilmədim. Uzun bir çubuq götürüb sərçələri qovmağa başladım.

Birinci dəfə idi ki, başqasının yuvasını ələ keçirmək istəyən sərçə görürdüm. Öz zəhmətləri ilə qurduqları yuvaları qoruyan qaranquşlara isə rəğbətim artırdı.

Qaranquşlar öz yuvalarını qoruyub saxlamaq üçün möhkəm dayanmışdılar. Zəhmət çəkib yuva qurmaq əvəzinə cılıkildeməklə gün keçirən sərçələrə qarşı qəzəbimi gizlədə bilmirdim. Çubuğu yelləyə-yelləyə qışqırırdım:

– Başqalarının hazır yuvalarına göz dikib onu ələ keçirmək istəyən sərçələr! Hər kəs öz zəhməti ilə yaşamamalıdır.

Əli Vəliyevdən

- 1 Mətnin hekayə xəritəsini qur. Burada təsvir olunmuş qaranquş və sərçələrin xarakterini təhlil et.
- 2 Oxuduğun hekayəni təmsilə çevir və ana qaranquşun dilindən nəql et.
- 3 Cümlələri tamamla.
 1. Qaranquşlar yuvalarını əl çatmayan yerdə qururlar, çünki ...
 2. Qaranquşlar sərçələrə hücum çəkib dimdiklədilər, çünki ...
 3. Mən çubuqla sərçələri qovurdum, çünki ...
- 4 Mətnin ideyasına uyğun atalar sözünü seç.
 - A) Yersiz gəldi, yerli qaç.
 - B) Halva-halva deməklə ağız şirin olmaz.
 - C) Qonşuya ümid olan şamsız qalar.
- 5 Araşdırma. Sərçələr və qaranquşlar haqqında əlavə məlumat əldə edib təqdimat hazırla.

DİL QAYDALARI

- 6 Verilmiş cümlələrdə nöqtələrin yerinə uyğun gələn köməkçi nitq hissələrini əlavə et.
 1. Qaranquşlar yuvalarını qorumaq üçün qala ... möhkəm dayanmışdılar.
 2. Mən qaranquşları sərçələrdən qorumaq ... çubuğu əlimə aldım.
 3. Qaranquş balaları avqust ayına ... qanad açıb uçurlar.
 4. Hava buludlu olduğuna ... ulduzlar görünmürdü.
- 7 Hansı cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlər:
 - A) özündən əvvəlki sözə qoşularaq bənzətmə bildirir?
 - B) cümlənin təsir gücünü artırır?
 1. Sən də dostun **qədər** çalış, əlaçı ol.
 2. Bu **lap** mən deyən oldu.
 3. Mənim dediklərimi unutma **ha!**
 4. Sevincindən ürəyi quş **kimi** çırpınırdı.

- 1 Hansı mətnlərdə tənbel obrazları ilə rastlaşdın? Səncə, nə üçün bu bölmədə tənbel obrazlarına bu qədər yer verilib? Mətnlərdə onların tənbellikdən əl çəkmələri necə təsvir olunub? Hansı tənbelə verilən “dərs” daha çox xoşuna gəldi?
- 2 Hansı mətnlərdən “İnsan öz əlinin əməyi ilə qazandıqlarının qədrini daha yaxşı bilir” fikrinə gəlmək olar?
- 3 Bölmədəki mətnlərdə təsvir edilən obrazlar arasında ən çox xoşuna gələn kim oldu? Seçimini izah et.
- 4 Verilmiş cümlələrdə köməkçi nitq hissələrini müəyyən et və cədvəli dəftərində tamamla.

1. Dərs zamanı ən fəal şagird Əli idi.
2. Elə bu vaxt pişiyin miyovultusu otağı bürüdü.
3. Sanki qurbağa gölünə daş atmışdılar, heç kim dinmirdi.
4. Bizim, ümumiyyətlə, bu işdən xəbərimiz olmayıb.

Köməkçi nitq hissəsi	Cümlədə funksiyası
ən	Aid olduğu sözün təsir gücünü artırır.

- 5 Verilmiş cümlələrdən hansı sözləri çıxarsan, fikir dəyişməz?
 1. Babamın əkdirdi güllər ən gözəl güllərdir.
 2. Deyilənə görə, qədim zamanlarda burada bulac var imiş.
 3. Saleh bilmirdi ki, atası nə deyəcək.
 4. Elə biz də vaxtilə bu məktəbdə oxumuşuq.
 5. Bəs müəllim bunu sizə öyrətməyib?
 6. Axı mənim nə günahım var?
- 6 Müvafiq yerlərə vergübişarəsi əlavə etməklə cümlələri köçür.
 1. Uşaqlar fəal olun, vaxta az qalıb.
 2. Əziz qonaqlar təcbirdə iştirak etdiyiniz üçün çox sağ olun!
 3. Bax Arif gör nə qəşəng təyyarə düzəltmişəm.
 4. Durmayın dostlar işlər bizi gözləyir.
 5. Sənə aldığım əla qiymətləri göstərmək istəyirəm ana.
 6. Yoldaşlığın qədrini bil, duz-çörəyi itirmə oğlum.

YÜZ MİN NİYƏ

4-cü
bölümə

NIYƏ

– Niyə gündüz gün çıxır?
Niyə ulduzlar batır?
Günəş yatandan sonra
Niyə adamlar yatır?

Niyə dəniz dalğalı,
Niyə sahil lal olur?
Niyə zanbaq ağappaq,
Qızılgüllər al olur?

– Sevinc balam, tələsmə,
Keçər gün, keçər zaman,
Bunların cavabını
Bir vaxt özün taparsan.

– Mənə sual verməyi
Qadağan etməyələr,
Bizim qanadımızdır
Bu niyələr, niyələr...

Bəxtiyar Vahabzadə

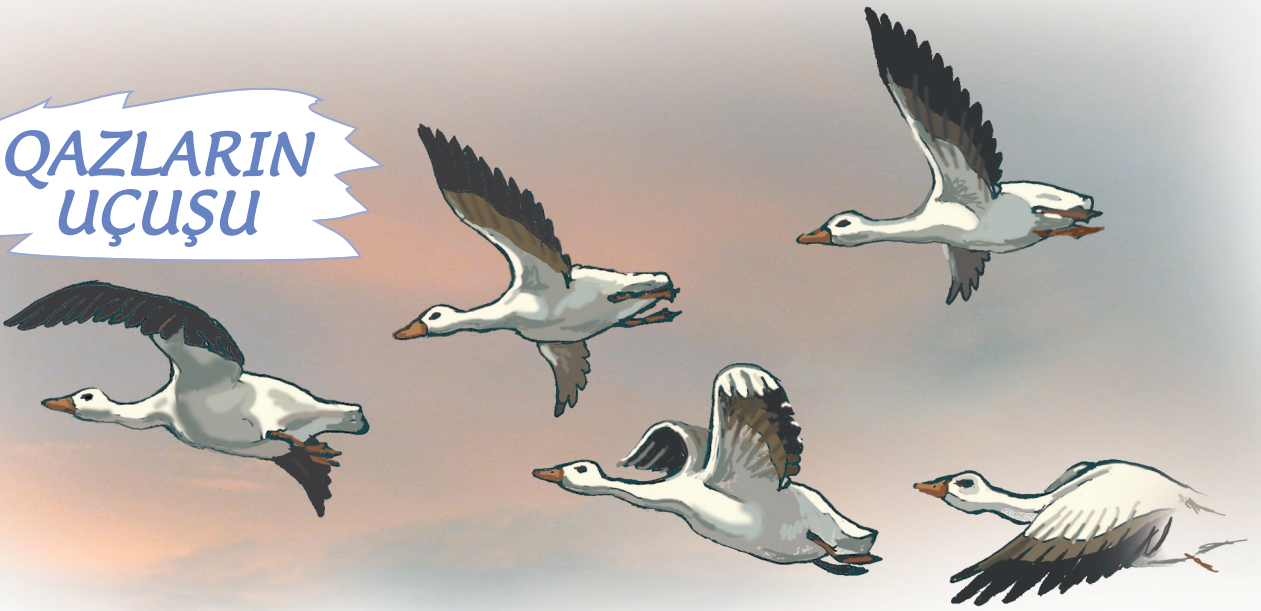
SÖZ EHTİYATI

- 1 “Niyə” sözünü hansı sözlərlə əvəz etsək, məna dəyişməz?
- 2 Şeirin 2-ci bəndində hansı söz məcazi mənada işlənmişdir? Həmin bənddəki “al” sözünün mənasını izah et və hərəkət bildirən söz kimi cümlədə işlət.

DİL QAYDALARI

- 3 “Keçər gün, keçər zaman” misrasında neçə cümlə var? Bu cümlələrdə mübtəda və xəbərin yerini müəyyənləşdir. Cümlələri düzgün söz sırası ilə oxu.

QAZLARIN UÇUŞU

Qazların, durnaların köç edərkən havada necə uçduğunu görmüsünüzmü? Onlar başqa quşlar kimi dağınıqlığı sevmirlər. Köç eləyən zaman səmada nizamla düzülüb < şəklində uçurlar. Alimlər qazların belə uçuşu ilə maraqlanıb araşdırma aparıblar. Nəticə olduqca maraqlıdır... Sən demə, çöl qazları < şəklində uçarkən öz güclərinə qənaət etmiş olurlar.

Köçəri quşlar bir yerdən başqa yerə köçərkən böyük məsafə qət edirlər. Uçuş zamanı daim hava axınına yarmaq onları çox yorur. Qaranquş kimi kiçik quşlara bu, bir o qədər təsir etməsə də, qaz, durna kimi iri quşların işini xeyli çətinləşdirir. Məhz buna görə də qazlar köç edərkən < şəklində düzülür. Belə olduqda qarşıda qanad çalaraq hava axınına yaran qaz arxadakının işini xeyli asanlaşdırır. Beləliklə, qazlar getdikləri yerə daha az güc sərf etməklə çatırlar. Qazlar tək-tək və ya topa şəklində uçsaydılar, bəlkə də, bu yolun heç yarısını qət edə bilməzdilər.

Qazların özünəməxsusluğu bununla bitmir. Qaz dəstəsində ədalətli qaydalar hökm sürür. Belə ki, uçuş zamanı dəstədəkilərin hər biri eyni dərəcədə güc sərf etmək üçün yerini tez-tez dəyişir. Yorulan qaz arxaya keçir, yerini isə ondan sonra gələn qaz tutur. Onlar yerlərini növbəli şəkildə dəyişdiyindən minlərlə kilometr yolu daha az güc sərf edərək uçurlar.

Bundan başqa, qazlar çətin anlarında bir-birinə dayaq olurlar. Məsələn, dəstədəki quşlardan biri xəstələnərsə, ya da yaralansa, digərləri ona laqeyd qalmırlar. Bu zaman dəstədən iki qaz ayrılıb xəstə quşla qalır. O, sağalana kimi qayğısını çəkir. Sağalandan sonra onlar yenidən yollarına davam edir, ya da başqa bir qaz dəstəsinə qoşulurlar. Yeni dəstə də onları məmnuniyyətlə öz sırasına qəbul edir.

Dilruba Nurəddinqızı

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Köçəri qazlara xas olan keyfiyyətləri seç.
*hiyləgərlik, əməkdaşlıq, nizam-intizam,
 qayğıkeşlik, vəfasızlıq, ədalət*

- 2 Sonuncu cümləni tamamla.

Qazlar köç edərkən < şəklində düzülərək uçurlar. Bu onlara güclərinə qənaət etməyə imkan verir. Belə ki ...

DİL QAYDALARI

- 3 Nümunəyə uyğun olaraq cümlələrdə xəbəri tap və ona suallar verməklə digər cümlə üzvlərini müəyyənləşdir.

Nümunə: *nə edirlər? – düzülürlər – xəbər*

nə düzülür? – qazlar – mübtəda

harada düzülürlər? – havada – ikincidərəcəli üzv

necə düzülürlər? – nizamla – ikincidərəcəli üzv

nə vaxt düzülürlər? – köç edərkən – ikincidərəcəli üzv

1. Qazlar köç edərkən havada nizamla düzülürlər.

2. Əhməd kişi ovçularla dağa qalxırdı.

YADDA SAXLA!

Cümlə üzvləri müxtəlif sözlər və söz birləşmələri ilə ifadə olunur. Həmin sözlər müxtəlif nitq hissələrinə aid ola bilər.

- 4 Verilmiş cümlələrdə cümlə üzvlərini müəyyənləşdirərək onlara sual ver. Hansı nitq hissəsinə aid olduğunu de.

- Babam bağda ağacları suladı.
- Yarpaqlar yerə tökülürdü.
- Şiddətli külək əsirdi.
- Usta novuzu daşlarla bəzədi.

MEYNƏ NİYƏ AĞLAYIR

Payızın son ayı idi. Murad əmi evlərinin qabağındakı meynəni *budamaqla* məşğul idi. Elşən də həyətdə idi. O, uşaqlarla oynayırdı. Atasına yaxınlaşıb dedi:

– Atacan, meynələrimizi nə üçün kəsirsən?

Atası mehribanlıqla onun üzünə baxıb gülümsədi:

– Oğul, kəsirəm ki, tez böyüyüb çoxlu üzüm versin.

Bir neçə ay keçdi. Bir gün Elşən pəncərədən həyətə baxırdı.

Meynə artıq yaşıllaşmış, budaqları yeni *zoğlar* atmışdı. Elşən bir xeyli yaşıl meynə budaqlarına diqqət yetirdi. Birdən onun yadına nə düşdüsə, tez gedib alətlər saxlanılan *şkafı* açdı. Oradan böyük bir qayçı götürüb həyətə qaçdı. Meynənin budaqlarından bir neçəsini kəsdi. Birdən onun gözü budaqların kəsilmiş yerindən damcı-damcı axan şirəli suya sataşdı. Elşən düşündü: “Görəsən, bu budaqlardan niyə su axır? Axı atam kəsəndə heç belə su gəlmirdi”.

Axşam Murad əmi işdən gələndə Elşən həyətdə onun qabağına qaçdı:

– Atacan, atacan, meynədən su axır.

Atası təəccüblə soruşdu:

– Oğlum, hansı meynədən su axır?

– Ondan, – deyə Elşən atasının əlindən tutub bağçaya apardı və kəsdiyi budaqları göstərdi. – Axı sən kəsəndə yeri qurquru olurdu.

Kəsilmiş budaqlardan hələ də az-az su damcılayırdı. Murad əmi kəsilmiş meynəyə baxıb başını buladı:

– Oğlum, sən meynəmizi incitmisən, ona görə də o səndən kəsüb ağlayır.

O gündən Elşən tez-tez meynəni sulayıb astadan pıçıldayırdı: “Ağlama, mənim meynəm, ağlama. Mən bir də sənə əl vurmaram”.

İllər keçdi. Elşən böyüyüb məktəbdə bir çox biliklərə yiyələndi. İndi o, meynənin niyə “ağladığını” bilir.

Zenfira Məmmədova

SÖZ EHTİYATI

- 1 “Zoğ” sözünün işləndiyi cümləyə diqqət yetir və bu sözün mənasını izah etməyə çalış.
- 2 Hansı cümlədə “budamaq” sözünün mənası izah olunub?
A) Ağacların artıq qol-budaqlarını kəsmək
B) Ağacların dibini yumşaltmaq
C) Ağacın gövdəsini əhəngləmək
- 3 “Şkaf” sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?
A) stol B) bufet C) dolab

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 4 Elşən meynənin qol-budağını kəsirdi, çünki ...
- 5 Mavi rənglə verilmiş cümləyə diqqət yetir. Atanın izahı səni qane etdimi? Özündən kiçik uşağın bu sualına necə cavab verərdin?
- 6 Niyə sonuncu cümlədə “ağladığını” sözü dırnaq içində yazılıb?

DİL QAYDALARI

- 7 Hansı cümlədə *harada?* sualına cavab verən cümlə üzvi söz birləşməsi ilə ifadə olunub?
A) Çəmənlikdə otlar göyərmişdi.
B) Bakı şəhərində muğam festivalı keçirildi.
C) Sarayda möhtəşəm konsert olacaq.
- 8 Cümlələri oxu və cədvəl dəftərində tamamla.
1. Elçin budağı kəsdi.
2. Mərdan həkimlə danışdı.
3. Mən dostumu vəğzalda qarşıladım.

Söz	Cümlədə rolu	Sualı	Nitq hissəsi

ÜŞÜMÜRMÜ, GÖRƏSƏN

Göy atlazdan hər bahar
Paltar geyir ağaclar.
Qış gəlincə buz tutub
Torpaq donur, daş donur.
Bəs nədəndir ağaclar
Paltarını soyunur?
Qar yağanda onların
Budaqları ağ olur.
Boranda, tufanda da
Ağaclar çılpaq olur!
Yel əsir,
Şaxta kəsir.
Mat qalmışam buna mən,
Bu şaxtada ağaclar
Üşümürmə, görəsən?

Bəxtiyar Vahabzadə

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Səncə, şeir müəllifini düşündürən nədir? Sən onun sualına necə cavab verərdin?

DİL QAYDALARI

- 2 Mavi rənglə verilmiş misraları düzgün söz sırası ilə nəsrə çevirərək dəftərinde yaz.

YADDA SAXLA!

Cümlədə sözlər müəyyən qanunauyğunluqla düzülür. Adətən, mübtəda cümlənin əvvəlində, xəbər sonunda işlənir.

- 3 Söz sırasını bərpa edərək cümlələri dəftərinde yaz. Mübtəda və xəbərin yerini müəyyənləşdir.

1. yemi, heyvanlar, tapırlar, qışda, çətinliklə.
2. səhər-səhər, civildəşirdilər, sərcələr, həyətdə.

NİYƏ MƏHZ SUAL İŞARƏSİ

1. Qədimdə yazı yazarkən durğu işarələrindən istifadə olunmurdu. Cümlələr arasında boşluq qoyulur və ya müəyyən naxış elementi çəkilirdi. Bu cür yazıları oxumaq rahat deyildi, çünki bir çox cümlələrin sual, yoxsa nəqli cümlə olduğu bilinmirdi.

2. Yazıda sual işarəsi ilk dəfə 600 il əvvəl İtaliyada tətbiq edildi. Manutsi adlı bir nəşriyyat işçisi oxucuların işini

asanlaşdırmaq üçün sual cümlələrinin sonunda “Q” hərfi yazmağa başladı. Bu hərf bizdə “qe” adlandırılrsa da, latın əlifbasında onun əsl adı “kü”dür.

3. Lakin bu üsul da bəzən çaşqınlığa səbəb olurdu. Oxucular cümlənin sonundakı “Q” işarəsinin “kü” hərfi, yoxsa sual işarəsi olduğunu başa düşmürdülər. Odur ki Manutsidən sonra kitab nəşirləri sual bildirən “Q” işarəsi üzərində dəyişikliklər aparmağa başladılar. İtalyan nəşirinin kəşfindən təxminən 100 il sonra “Q” işarəsi “?” işarəsinə çevrildi.

4. Cümlələr ifadə etdiyi fikrə görə üç növə bölünür: nəqli, sual və əmr cümlələri. Məlumat vermək məqsədi ilə deyilən cümlələr nəqli cümlələrdir. Sual cümləsinin əsas məqsədi isə məlumat almaqdır.

5. Bəs niyə Manutsi sual işarəsi qoymaq üçün məhz “Q” hərfini seçmişdi? Nəyə görə sonrakı nəşirlər başqa işarə fikirləşmədilər, elə bu hərfi dəyişdirib indiki sual işarəsinə çevirdilər?

6. Məsələ burasındadır ki, italyan dilində “sual” sözü “q” hərfi ilə başlanır: *questione*. Bu söz latın dilindən bir çox Avropa dillərinə də keçmişdir. Məsələn, ingilis və fransız dillərində “question” elə “sual” deməkdir.

Rafiq Ələkbəroğlu

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

1 Hansı abzasın mətnin məzmunu ilə bağlılığı zəifdir?

2 Cümlələri tamamla.

1. Sonunda durğu işarəsi olmayan cümlələri oxumaq çətin idi, çünki ...

2. Manutsinin tətbiq etdiyi qayda da çətinlik yaradırdı, çünki ...

3. İtalyan dilində “sual” sözü “q” hərfi ilə başlanır, ona görə də ...

LAMPA NİYƏ SÖNDÜ

Kamil yuxudan duran kimi qanı qaldı. Bərk yağış yağırdı. O, göyün üzünü bürüyən qara bulud toparlarına baxıb acıqla dedi:

– Gərək elə bu gün yağaydın?! Axı mən uşaqlarla meşəyə, çiyələk yığmağa gedəcəkdim. Belə yağışda heç bayıra çıxmaq olar?!

Kamilin acığına göy daha da bərk çaxdı, ildırım guruldadı.

Bulud dilə gəlib dedi:

– Sənin məndən xoşun gəlmir?

– Səndən kimin xoşu gələr? Bütün aləmi palçığa bulamısan. Sənə baxanda adamın ürəyi sıxılır.

– Yaxşı, indi ki belədir, mən çıxıb gedirəm.

Bir azdan bulud uca dağın arxasına çekilib yox oldu. Göyün üzü açıldı. Günəş qızardı. Kamil sevindi:

– Nə yaxşı oldu!

O, yoldaşları ilə meşəyə getdi. Burada quşlar budaqdan-budağa atılıb cəh-cəh vururdu. Hər tərəf yamyaşıl idi. Otların arasında isə dadlı, şirin çiyələklər qızarırdı.

Aradan xeyli keçdi. Bir axşam Kamilgilin işığı yanmadı. O, üzünü lampaya tutub dedi:

– Ay lampa, sən niyə yanmırsan?

– Mən nə edə bilərəm? Qoy elektrik stansiyası işləsin. Qüvvət versin, mən də yanıam.

Kamil elektrik stansiyasına qatdı:

– Ay elektrik stansiyası, sən niyə işləmirsən? Bizim evdə işıq yanmır.

– Mən necə işləyim? Çayın suyu lap azalıb. Qoy çayın suyu çoxalıb pərlərimi fırlatsın, mən də sizin işığı yandırım.

Kamil çaya yaxınlaşıb dedi:

– Ay çay, sən suyun niyə azalıb?

– Nə edim? – deyə çay güclə pıçıldadı. – Qoy uca dağların başındakı qar əriyib suya dönsün, mənim suyumu çoxaltsın.

Kamil üzünü dağa tutub qışqırdı:

– Ey dağ, sən niyə çaya su vermirsən? Qoy səndəki qarlar əriyib çayı su ilə doldursun.

– Eh, heç məndə qar var ki! Çoxdandır bulud buralarda görünmür. O məni qara, yağışa həsrət qoyub.

Bu vaxt bulud dağın arxasından baxıb gülümsədi. Kamil ondan soruşdu:

– Ay bulud, niyə dağı qara, yağışa həsrət qoymusan?

– Axı özün dedin ki, “səndən acığım gəlir”, mən də çıxıb getdim.

Kamil utanıb başını aşağı saldı. O, buluddan üzr istədi. Bulud isə keçmiş əhvalatı tez unutdu. Dağın arxasından çıxıb göyün üzünü örtüdü.

Bundan sonra hər yağış yağanda Kamil buluda baxıb gülümseyirdi.

Namiq Abdullayev

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Mavi rənglə verilmiş cümlədə uyğunsuzluğu düzəltməklə cümləni düzgün oxu.
- 2 Oxuduğun mətnin bədii mətn olduğunu sübut edən dəlil gətir.
- 3 Elektrik cərəyanının əldə edilməsi ilə bağlı əlavə məlumat topla və bu mövzuda məruzə hazırla.
- 4 Səbəb-nəticə əlaqəsinə görə cümlələrin ardıcılığını müəyyən et.
 - Kamilgilin evindəki lampalar yandı.
 - Elektrik stansiyası işlədi.
 - Çoxlu yağış yağdı.
 - Çayın suyu artdı.

DİL QAYDALARI

- 5 Mübtəda və xəbəri müəyyənləşdir. Cümlələri elə dəyiş ki, mübtəda cümlənin əvvəlində olsun.
 1. Bərk yağış yağırdı.
 2. Bir azdan bulud uca dağın arxasına çəkilib yox oldu.
 3. Gələcəyə biz ümidlə baxmalıyıq.

TÜLKÜ NİYƏ SUYA GİRİR

Qışın son ayı idi. Dostumla yaxınlıqdakı gölə qaban ovuna getmişdik. Gölün ətrafı sıx qamışlıq idi. Qabanlar, adətən, bura su içməyə, qamışların kökünü yeməyə gəlirdi...

Ayağımızda uzunboğaz rezin çəkmələr qamışlıqda bir-birimizdən aralı dayanıb qabanların yolunu gözləyirdik. Ətraf sakitlik idi. Təkcə sahilədən əsən küləyin təsiri ilə ahəstəcə yırğalanan, dalğalanan qamışların sirli-sehrli pıçiltısı, xışıltısı eşidilirdi...

Qəfildən yaxınlıqda şələquyruq bir tülkü göründü. Ağzında nəşə vardı. Tülkü heç nəyə fikir vermədən düz gölün sahilinə endi. Pəncəsini ehtiyatla suya saldı, **1** suyun isti-soyuqluğunu yoxlayırdı. Sonra yavaş-yavaş gölə girdi. Bir az dərinə üzdü.

Məqsədimiz qaban ovlamaq olmasaydı, onu asanca vurardıq. Amma ovumuzu korlamaq istəmirdik.

Tülkü əvvəl quyruğunu, sonra bədənini suya saldı. Bir azdan onun yalnız başı və ağzında tutduğu qaraltı görünürdü. **2**, tülkü ağzındakını buraxıb suyun altında tamamilə görünməz oldu. Bayaقدan ağzında tutduğu qaraltı suyun üzündə qaldı...

Təəccüblə dostumun üzünə baxdım. O da mənə baxıb çiyinlərini çəkdi. Elə bu vaxt tülkü başqa bir yerdən suyun üzünə çıxıb sahilə tərəf üzdü. Otluğa çıxıb suyu ətrafa sıçrada-sıçrada silkindi. Dayanıb sudakı qaraltıya

tərəf boylandı. Elə bil onu aldatdığına görə gülürdü. Hərəkətlərində özündənrazılıq vardı. Sonra yavaş-yavaş uzaqlaşib gözdən itdi.

Dostum gizləndiyi yerdən çıxıb qaraltıya doğru irəlilədi. Bir azdan onu gətirib gülə-gülə mənə göstərdi.

– Ölü çölgöyərçinidir, – dedi. – Haradansa tapıb...

Dostumla nə qədər fikirləşsək də, tülkünün hərəkətini başa düşmədik...

Sonralar bu əhvalatı qocaman, təcrübəli bir ovçuya danışdım. Ovçu gülə-gülə dedi:

– Adi şeydir. Bu yolla tülkü özünü bit-birədən təmizləyir.

3, yenə heç nə başa düşmədim. Soruşdum:

– Axı necə?

– Suyu batdıqca bədənindəki bit-birə başına, oradan da ağzında tutduğuna yığışır. Tülkü də son anda onu ağzından buraxıb suya baş vuraraq xeyli aralıda üzə çıxır...

Eyvaz Zeynalov

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

1 Cümləni tamamla.

Ovçular tülkünə ovlamadılar, çünki ...

2 Mətnə tülkünün hansı xüsusiyyətindən danışılır?

A) qorxaqlığından

B) suda üzmək bacarığından

C) təmizkarlığından

DİL QAYDALARI

3 Nömrələnmiş boşluqların yerinə uyğun gələn sözləri seç.

A) 1 – sanki

2 – nəhayət

3 – doğrusu

B) 1 – yəqin ki

2 – görünür

3 – məhz

C) 1 – nəhayət

2 – sanki

3 – deyəsən

YARASA NƏ ÜÇÜN GECƏ OVA ÇIXIR

(əfsanə)

Bir yarasa yuvasına çəkilib rahat yaşayır, şahı vergi vermirdi.

Bir gün heyvanların şahı əsgərlərini çağırıb əmr etdi:

– Gedin yarasadan vergi alın! Bütün heyvanlar **kimi** o da mənə tabe olmalıdır.

Əsgərlər yarasanın yanına gəlib dedilər:

– Ey yarasa, biz səndən vergi almağa gəlmişik.

– Vergi?! Bircə elə o qalmışdı. Gedin şahınıza deyın ki, mən heyvan deyiləm və ona vergi verməyəcəyəm. Harada görünüb ki, mənim kimi qanadlı, havada uçan bir canlı yerdə gəzən heyvanların şahına vergi versin?! Mən heyvan deyiləm, quşam.

Heyvanların şahı bərk qəzəbləndi. Xeyli fikirləşəndən sonra quşların şahına bir məktub yazdı. Əsgərləri çağırıb dedi:

– Tez bunu quşların şahına yetirin.

Ertəsi gün quşların şahı öz əsgərlərini çağırıb onlara əmr etdi:

– Yarasa özü deyib ki, quşdur. Quş olduğu üçün mənə vergi verməlidir. Gedin ondan vergi alın.

Əsgərlər şahın əmrini yerinə yetirməyə getdilər. Onlar yarasanın yanına gəlib dedilər:

– Biz sənə yanına uçub gəlmişik ki, vergi alağ.

Yarasa kefini pozmadan belə dedi:

– Vergi?! Elə bircə o qalmışdı. Gedin şahınıza deyən ki, mən ona vergi verməyəcəyəm. Harada görünüb ki, mənim **tək** dişləri olan bir canlı quşların şahına vergi versin?! Siz elə bir quş görmüsünüz ki, onun dişləri olsun? Mən heyvanam, quş deyiləm.

Quşların şahı yamanca qəzəbləndi. Çox fikirləşdi və əsgərlərini çağıraraq dedi:

– Mənim məktubumu heyvanların şahına çatdırın.

Ertəsi gün quşların və heyvanların şahları belə qərara gəldilər ki, pusqu qurub hiyləgər yarasanı tutsunlar. Elə buna görə də yarasa gündüzlər gizlənir, gecələr özünə yemək axtarmaq üçün ova çıxır. Quşların və heyvanların şahlarının əsgərləri isə yarasanı tutmaq üçün o vaxtdan bəri cəngəllikləri və mağaraları gəzir.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Yarasa quş deyil, heyvan olmasını nə ilə izah edirdi? Bəs sən bunu başqa nə ilə izah edə bilərsən?
- 2 Heyvanların şahı quşların şahına göndərdiyi məktubda nə yazmışdı?
- 3 Vergi nədir? Səncə, vergini kimlər və nə üçün ödəyirlər?

DİL QAYDALARI

- 4 Mavi rənglə verilmiş sözləri cümlələrdə əsas nitq hissəsi kimi işlət.
- 5 Verilmiş cümlələrə köməkçi nitq hissələri əlavə et və hər birinin funksiyasını müəyyənləşdir. (*hətta, axı, və*)
Mən heyvan deyiləm, quşam.
Heyvanların şahı qəzəbləndi, quşların şahına məktub yazdı.
Quşların şahı da yarasadan vergi ala bilmədi.

YARASA

Yarasa uça bilən məməli heyvandır. Yəni uçmağı bacarsa da, quşlar kimi yumurta qoymur, balalamaqla çoxalır və cəmi bir balası olur.

Yarasa, əsasən, meşələrdə, mağaralarda, evlərin damında yaşayır. Əgər qanadları olmasaydı, onu siçana oxşatmaq olardı. Yarasanın bir çox növləri var. Bədəni tüklə örtülüdür, qulaqları çox böyükdür. Yarasa ayaqlarının üstündə dayana bilmir. Buna görə də qanadlarının ucundakı qarmaqşəkilli dırnaqları ilə ağacların budaqlarından yapışib başaşağı sallanır.

Yarasa 20 ilə qədər yaşayır. Ona çox vaxt “gecəquşu” da deyirlər. Çünki yemək əldə etmək üçün o, gecələr ova çıxır, zülmət gecədə heç bir maneəyə toxunmadan sürətlə uçar.

Bəs yarasa gecənin qaranlığında necə görür?

Bunun üçün o, əvvəlcə dil və dişləri vasitəsilə çoxlu sayda səs dalğaları buraxır. Ətrafdakı maneələrə toxunub geri qayıdan səs dalğalarını qulaqları ilə qəbul edir. Bu səs dalğalarının qayıtma zamanına görə özünü maneələr arasındakı məsafəni təyin edir. Ona bu işi görmək üçün ayrıca vaxt lazım olmur. Elə uça-uça ən kiçik vaxtda maneələri də müəyyən edir.

Yarasanın yeganə çətinliyi seyrək maneələri dəf etməkdir, çünki buraxdığı səs dalğaları bu maneələri yarıb keçir, geri qayıtmır. Beləliklə, yarasa seyrək maneələri təyin edə bilmir.

Yarasa nə qədər qorxunc görünə də, insan həyatı üçün təhlükəli deyil.

Dilruba Nurəddinqızı

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

Hansı fikir mətnə öz əksini tapmayıb, amma ola bilər?

- A) Yarasaların görmə qabiliyyəti zəifdir.
- B) Lap tez qayıdan səs dalğası maneənin yaxında olmasına işarədir.
- C) Uçarkən maneəni qanadları vasitəsilə müəyyən edir.

İLANLAR NİYƏ RƏQS EDİR

İlan insanlarda müxtəlif hislər doğurur. Bir çox ilanların dərisindəki gözəl naxışlar, onların qıvraq, *elastik* hərəkətləri insanları məftun etməyə bilməz. Bununla belə, bizim ən çox ehtiyat etdiyimiz heyvanlardan biri məhz ildir. Bu da onun zəhərli olması ilə bağlıdır.

Belə bir inam var ki, ilan öz şikarını hipnoz edir. Bu fikir öz əksini “dovşana baxan ilan kimi” məsəlində də tapmışdır. Kiplinqin məşhur “Mauqli” əsərində yatağan ilan Kaa qıvrırlaraq gözləri ilə meymun sürüsünü ovsunlayır.

İlanın hipnoz qüvvəsi haqqında təsəvvürlər, yəqin ki, onun uzun müddət göz qırpmadan baxması ilə bağlıdır. Bu heyvanın ov zamanı istifadə etdiyi üsullardan biri də zahirən hipnozu xatırladır. Belə ki, şikarını güdən ilan tamamilə hərəkətsiz durub ona baxır. O yalnız çölə çıxardığı haça dilini tərpətməklə qurbanını – kiçik quşu, qurbağanı və ya siçanı özünə cəlb edir. Bu zaman ilan şikarı ürəkətməmək üçün gözünü qırpmadan uzun müddət onun hərəkətlərini izləyir. İlanın aramsız olaraq titəyən dili həmin heyvanların diqqətini özünə çəkir. Nəhayət, şikar cəsarətini toplayıb tərpənən dilə yaxınlaşır və bu zaman ilan bir siçrayışla onu ağzına alır.

Yəqin ki, televizorda, sirk tamaşalarında ilan oynadan hind fokusçularını görmüsünüz. Adama elə gəlir ki, fokusçu tütəyini çaldıqca ilan musiqi sədaları altında rəqs edir. Bu tamaşa üçün ilanoynadanlar dünyanın ən zəhərli ilanlarından birini – kobranı seçirlər. Bununla da onlar sanki öz qeyri-adi bacarıqlarını nümayiş etdirlər: sən demə, hamını hipnoz edən ilanı onlar musiqinin köməyi ilə hipnoz edirlər.

Əslində isə ilanların “oynamasına” səbəb musiqi deyil. Onların heç musiqi duyumu da yoxdur. Məsələnin izahı çox sadədir. “Aktyor” kimi hazırlanacaq ilanı tutub uzun müddət qutuda və ya torbada saxlayırlar. Onu

siçan, qurbağa ilə yedizdirir, bəsləyirlər. Hərdən bir qutunun ağzını açırlar. İlan başını çıxarmaq istədikdə tütəklə onun başına vururlar. Bu, dəfələrlə təkrar olunur. Nəhayət, ilanda tütəyə qarşı *refleks* yaranır. Hər dəfə başını çıxardıqda tütəyi görüncə gözünü ona zilləyib növbəti zərbəni gözləyir. Tamaşa zamanı fokusçu ilan olan torbanı açıb tütəyi çalmağa başlayır. İlan yavaş-yavaş başını torbadan çıxarıb nifrət etdiyi musiqi alətini görür və gözünü ondan çəkmir. Musiqini davam etdirən ilanoynadan tütəklə dairəvi hərəkətlər edir. İlan da tütəyin hərəkətinə uyğun başını hərləyir. İlanoynadanın “qüdrətinə” heyran olan tamaşaçılar isə onu alqışlayırlar.

İlanlar nə qədər təhlükəli olsalar da, canlı aləmin bir hissəsidirlər. Onların bəzi növləri artıq yox olmaq üzrədir. Buna görə də onların tamamilə qırılıb yoxa çıxmasına imkan vermək olmaz.

Nigar Həbibova

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Lüğətdən istifadə etməklə “*elastik*” və “*refleks*” sözlərinin mənasını izah et.
- 2 Mətnin giriş və sonluq hissələrini aşağıdakı kimi dəyiş.

Mətnin hissələri	Bu mövzudadır	Bu mövzu ilə əvəz et
Giriş	İlanın insanda doğurduğu hislər	Şifahi xalq ədəbiyyatında ilan obrazı
Sonluq	İlanları yerli-yersiz öldürmək olmaz.	İnsan ilandan da hiyləgər, müdrik və qüdrətlidir.

DİL QAYDALARI

- 3 Şeirdəki cümlələri nəsrə çevir və sözlərin düzgün ardıcılığını müəyyən etməklə dəftərinə yaz.

Dəyişir donunu meşə, dağ, dərə,
 Al-əlvan geyinir hər təpə, hər dağ.
 Çöllərdə görünür başqa mənzərə,
 Oxuyur bağlarda şur ilə bülbül. (Abdulla Şaiq)

- 4 Verilmiş söz birləşmələrini cümlələrdə əvvəlcə mübtəda, sonra xəbər kimi işlət.

*hipnoz qüvvəsi, şikarını güdən ilan,
 dünyanın ən zəhərli ilan, sirk tamaşası*

DÜNYAGÖRMÜŞ BABA

Əsgərin babasının yetmişdən artıq yaşı vardı. Onun haqqında deyirdilər: “Dünyagörmüş kişidir!..” Düzdür, babası yazıb-oxumağı bacarmırdı, amma çox şeydən xəbərdar idi. Kənddə kimin işi çətinə düşürdüsə, məsləhət üçün onun yanına gəlirdi...

Amma Əsgərə heç yana getmək lazım deyildi. Babası yanında idi.

Bağı suvaranda öyrədirdi: “Oğul bala, bax torpağın da gözlə görünməyən xırda damarları var. Su o damarlarla tez bir zamanda havaya buxarlanır. Əgər istəyirsən ki, verdiyin suyun ağaclara faydası olsun, suvarandan sonra *torpağın damarını qırmalı*, ağacların dibini doldurmalısən...”

Bir də görürdün Əsgər şər vaxtı qoz ağacının altında yuxulayıb yatıb. Babası o saat onu silkələyib oyadırdı:

– Oğul bala, şər vaxtı qoz ağacının altında yatmazlar.

– Niyə, ay baba?.. – Əsgər təəccüblə soruşurdu.

– Ona görə ki, qoz ağacı şər qarışandan sonra insan kimi oksigeni udur, karbon qazı buraxır. Odur ki altında yatan adamın nəfəs alması çətinləşir...

Həə, Əsgərin babası belə ağıllı, çoxbilmiş baba idi. Hələ o, nələr bilirdi! Bir də görürdün çardağın altına yığışan toyuq-cücəyə, toz-torpaqda eşələnən sərçələrə baxıb dedi: “Tezliklə yağış yağacaq!” Yağırdı da! Yaxud bağda şən-şən civildəşən quşları göstərib deyirdi: “Günortadan sonra hava açılacaq”. Açılırdı da...

Günlərin bir günü “Həyat bilgisi” dərində müəllim Əsgərgilə maraqlı bir təcrübə göstərdi. Əsgər bu təcrübə ilə babasını əməlli-başlı yoxlamaq fikrinə düşdü.

O, evə gələndə bir şam götürdü. Onu yandırıb açıq qapının ağzına, döşəməyə qoydu. Şamın titrək alovu içəriyə, otağa doğru əyildi. Əsgər bunu babasına göstərib lap müəllimi kimi dedi:

– Baba, bax bunu yaxşı yadında saxla...

– Görürəm, bala, görürəm, babası bığaltı qımışdı.

Əsgər stulun üstünə çıxdı. Bu dəfə yanan şamı yuxarı tutdu.

– Baba, alov indi hara əyildi?..

Əsgər gözləyirdi ki, babası heyrlənəcək. Amma babası eyni təmkinlə dedi:

– Bayıra əyildi...

Onda Əsgər yenə müəllimi kimi soruşdu:

– Deyə bilərsənmi, niyə belə oldu, baba?..

– Deyim də, oğul bala, deyim, – babası bığlarını eşib bic-bic güldü. – Bunlar hamısı havanın kələk-küləyidi. Bayırdan gələn soyuq hava ağırdır, otağa aşağıdan dolur. Odur ki şam aşağıda olanda onun alovunu içəri əyir. Otaqdakı isti hava isə yüngüldür, yuxarıdan bayıra çıxır. Şamı yuxarı qaldıranda həmin isti hava onun alovunu çölə əyir. Düz tapdım, oğul bala?..

– Hə, düz tapdın. – Əsgər mat qaldı. – Baba, axı sən deyirdin ki, məktəbdə oxumamısan...

– Düzdür, oxumamışam!..

– Bəs bütün bunları haradan bilirsən, ay baba?..

– Bütün bunları mənə həyat öyrədib, bala. Həyat özü də bir məktəbdir... Amma diqqətli olana, öyrənənə...

Eyvaz Zeynalov

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

1 “*Torpağın damarını qırmaq*” ifadəsinin leksik mənasını izah et.

2 Babanın sözlərinə əsaslanaraq aşağıdakı cədvəli tamamla.

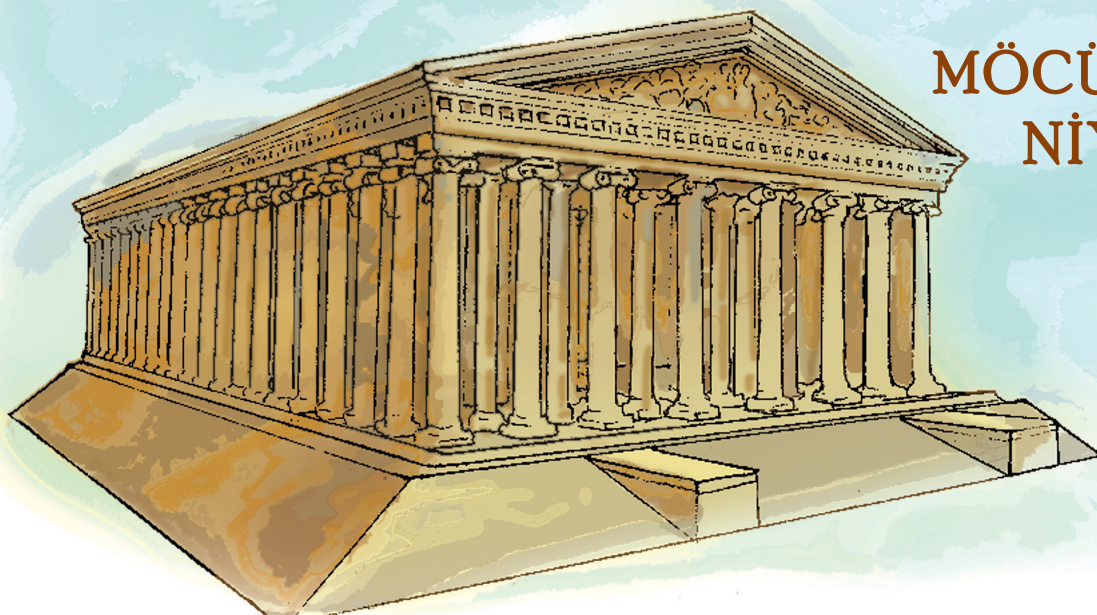
Fikir	Əsaslandırma
Şamı yuxarı qaldıranda onun alovu çölə əyilir.	
	Bayırdan gələn soyuq hava ağırdır, otağa aşağıdan dolur.

Mühakimə, arqument

Yazılı və şifahi nitqdə ifadə olunan fikir və mülahizəyə mühakimə deyilir.

Mühakimə yürüdərkən istifadə olunan sübut, dəlil və faktlar arqument adlanır.

3 *Fəsillərin dəyişməsi Yer planetinin Günəş ətrafında dövr etməsi nəticəsində yaranır.* Bu mühakimənin təsdiqi üçün arqumentlər təqdim et.

MÖCÜZƏLƏR NİYƏ YOX OLUR

Miladdan əvvəl 356-cı il idi. Günlərin bir günü bütün Yunanıstana iki xəbər yayıldı: Makedoniya hökmdarı Filipin oğlu olub və Artemis məbədi yandırılıb. Bəli, sonralar böyük sərkərdə kimi dünyanı lərzəyə gətirən Makedoniyalı İsgəndərin anadan olduğu gecə dünyanın üçüncü möcüzəsi yandırıldı.

Qədim yunanların inancına görə, Artemis canlı təbiətin, eləcə də yeni doğulan körpələrin ilahəsi idi. Təxminən **2550** il əvvəl yunanlar Efes şəhərində bu ilahənin şərəfinə böyük bir məbəd ucaltdılar. Məbədin inşası üçün Yunanıstanın ən bacarıqlı memarları dəvət olunmuşdu. Bir neçə ilə məbəd hazır oldu. Binanın uzunluğu **100**, eni 51 metr idi. Onun damı **127** mərmər sütun üzərində dayanmışdı ki, hər sütunun hündürlüyü 18 metr idi. Məbədin içində Artemisin böyük və möhtəşəm heykəli ucalırdı. Beləcə, **200** il ərzində Artemis məbədi yunanların ən sevimli və mötəbər ziyarətgahlarından biri oldu. Lakin bir gecə bu ziyarətgah alova büründü. Deyilənə görə, məbədi hamının səfeh adam kimi tanıdığı Herostрат adlı bir şəxs yandırmışdı. Ondan bu hərəkətin səbəbini soruşduqda demişdi ki, bu məbədi yandırmaqla adını tarixə yazmaq istəyib.

Yunanlar çox təəccüblənmişdilər: necə oldu ki, ilahə Artemis öz şərəfinə ucaldırılmış məbədi qoruyub saxlaya bilmədi? Məbədin kahinləri bunu belə izah edirdilər: həmin gecə Artemis Filipin sarayına getmişdi ki, yeni doğulan şahzadəyə xeyir-dua versin. Buna təşəkkür əlaməti olaraq Makedoniyalı İsgəndər böyük sərkərdə olduğdan sonra məbədin bərpasına pul ayırdı. Bundan sonra Artemis məbədi daha 500 il ömür sürdü. Lakin sonralar yadelli düşmənlərin hücumları nəticəsində məbəd uçulub dağıldı.

İki min il əvvəl Yunanıstanda xristianlıq yayıldı. Artıq Artemis məbədi köhnə dinin qalıq hesab olunurdu. Ona görə də heç kim məbədin qeydinə qalmadı.

1462-ci ildən etibarən Yunanıstanın çox hissəsində, o cümlədən Efesdə osmanlı türklərinin hakimiyyəti bərqərar oldu. Yerli əhali dünyanın burada yerləşən yeddi möcüzəsindən birinin – Artemis məbədinin xarabalığına uzun müddət əhəmiyyət vermirdi. XX əsrin əvvəllərinə kimi burada məbədin qalıqlarını, xüsusilə mərmərdən hazırlanmış sütun daşlarını görmək olardı.

Bir gün İngiltərə hökuməti türklərə Efesdən Egey dənizinə kimi öz hesabına dəmir yolu çəkməyi təklif etdi. Bunun əvəzinə onlar üç il ərzində bu yerlərdə bol olan xurmanı yığıb daşımağa icazə istəyirdilər. Türklər sevincək razı oldular: onsuz da onlar tez xarab olan xurmanı başqa ölkələrə apara bilmirdilər.

Üç ildən sonra yerli əhali fikir verdi ki, qədim məbədin qalıqlarından əsər-əlamət qalmayıb. Bu barədə hökumətə xəbər verdilər. Lakin artıq gec idi, Artemis məbədinin qalıqları Britaniya muzeylərinin qiymətli eksponatlarına çevrilmişdi. Bu gün bələdçilər Efesə gələn əcnəbi turistlərə boş bir sahəni göstərib deyirlər: "Dünyanın yeddi möcüzəsindən biri olan Artemis məbədi vaxtilə burada yerləşirdi".

Rafiq Ələkbəroğlu

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Məbədin torpaq üzərindəki səthinin perimetri nə qədər idi?
- 2 Bu gün Efes şəhəri hansı ölkədə yerləşir?
- 3 Efesdən Egey dənizinə kimi dəmir yolu çəkməkdə ingilislərin məqsədi nə idi? Onlar öz məqsədlərinə nail oldularmı?
- 4 Artemis məbədi ilə bağlı İngiltərə və Türkiyə hökumətlərinin hərəkətlərinə münasibətini bildir.
- 5 Artemis məbədinin tədricən yer üzündən yox olmasının səbəblərini sadala.
- 6 Mavi rənglə verilmiş ədədləri tərkibindəki sözlərin sayına görə azdan çoxa doğru sadala. Hansı ədəddə sözlərin sayı rəqəmlərin sayından çoxdur?

DİL QAYDALARI

- 7 Altından xətt çəkilmiş cümlələrin baş və ikincidərəcəli üzvlərini müəyyənledir.

ZƏMZƏM SUYU

Azərbaycan nağıllarında “zənzəm” sözünə tez-tez rast gəlmək olar. Bəzi nağıllarda deyilir ki, ağır yaralanmış qəhrəman zənzəm suyunu içməklə sapsağlam olur.

Zənzəm heç də nağılbazların təxəyyülündən doğmayıb. Həqiqətən, Zənzəm quyusu var və o bu gün də Kəbə yaxınlığındakı məscidlərdən birinin həyətində yerləşir. Hər il Məkkəyə gedən milyonlarla müsəlman zənzər bu sudan içir və bununla da xəstəliklərdən sağalacağına inanır.

Zənzəm quyusunun tarixi islamdan əvvəlki dövrə gedib çıxır. Bunun haqqında bir çox rəvayətlər var.

Rəvayətlərdən birində deyilir ki, bir gün İbrahim peyğəmbərin həyat yoldaşı Həcər xanım oğlu İsmayilla evdə oturmuşdu. Elə bu vaxt İbrahim peyğəmbər kədərli halda içəri girdi. Üzünü Həcərə tutub dedi:

– Hazırlaş, gedirik!

Həcər peyğəmbərdən “Hara?” deyər soruşmağa belə cəsarət etmədi. **Hazırlaşib əri ilə yola düzəldi.** O vaxt İsmayıl hələ körpə idi, yenicə iməkləməyə başlamışdı. Onlar ucsuz-bucaqsız bir səhraya gəlib çıxdılar. İbrahim peyğəmbər son dəfə kədərli baxışlarla oğluna baxıb geriye döndü. Arvadına isə əmr etdi ki, burada qalsınlar. Həcər bilmirdi nə baş verir. İbrahim peyğəmbər nə üçün onları bu səhrada tək qoyub gedir? Onlar bu səhrada necə qalacaqdılar? Vəhşi heyvanlardan necə qorunacaqdılar? Nə yeyib, nə içəcəkdilər? Həcər İsmayılı qızılı qumların üstündə qoyub İbrahim peyğəmbərin arxasınca:

– Bizi nə üçün burada qoyub gedirsən? – deyər səsləndi.

Peyğəmbər cavab vermədi. Onda Həcər bir daha soruşdu:

– Bu, Allahınmı əmridir?

– Hə, Allahın əmridir, – dedi İbrahim peyğəmbər.

– Elə isə Allahım bizi darda qoymaz, sən nigaran qalma.

Körpə ağlayırdı. Həcər tez gəlib oğlunu bağrına basdı. Bir müddət keçdi, onların yeməyi və suyu qurtardı. Səhrada susuz qalmaq ölümə bərabərdir. Hava çox isti idi. İsmayılın dodağı susuzluqdan çatlamışdı. Çarəsiz qalan

ana səhranı gəzib su axtarmağa başladı. Su tapmaq üçün Səfa təpəsinə çıxdı. Heç nə tapmayanda qarşıdakı Mərvə təpəsinə qalxdı. Beləcə, yeddi dəfə Səfa və Mərvə təpələri arasında gedib-gəldi. Buna görə ki, indi də müsəlmanlar həcc ziyarətinə gedəndə bu təpələr arasında yeddi dəfə gəzirlər.

Həcər çox yorulmuşdu, susuzluq da bir yandan onu üzürdü. Ancaq onun əsas dərdi oğlu İsmayıl idi. Körpə uşaq susuzluqdan ağlayırdı. Elə bu vaxt Allahın onlara rəhmi gəldi və Cəbrayılı Yer üzünə göndərdi. İsmayıl Cəbrayılı görən kimi ağlamağı unudub onunla oynamağa başladı. Əlləri ilə onu çağırırdı, balaca ayaqlarını bir neçə dəfə qaynar qumun üstünə çırpdı. Birdən möcüzə baş verdi. Balaca İsmayılın ayaqları altından su fəvvarə vurdu. Ana-bala sudan doyunca içdilər. Su ətrafa dağılmasın deyərək Həcər suyun kənarını torpaqla bağladı. Sonralar deyirdilər ki, əgər Həcər suyun ətrafını belə düzəltməsəydi, onda Zənzəm quyu yox, axar su olardı.

Solmaz Abdullayeva

DİL QAYDALARI

1 Mavi rənglə verilmiş cümlədə baş üzvlərdən hansı işlənməmişdir?

YADDA SAXLA!

Bəzən cümlələrdə mübtəda iştirak etmir, lakin onu bərpa etmək olur.

Məsələn. Orfoqrafiya lüğətindən tez-tez istifadə edirik.

Biz orfoqrafiya lüğətindən tez-tez istifadə edirik.

2 Altından xətt çəkilmiş cümlələrdə mübtədanı bərpa et.

3 Nöqtələrin yerinə müvafiq şəxs əvəzlərini artırmaqla cümlələrdə mübtədanı bərpa et.

1. ... , həyətdən yığıdığı gülləri güldana qoydu.
2. ... kitabxanada kitabları rəfə yığıdıq.
3. Sabahkı gəzinti haqqında ... məlumat verdilər.

4 Verilmiş cümlələrdə dəyiş ki, tərkibində baş üzvlərdən yalnız xəbər işlənsin.

1. Müdiriyyət məktəbdə valideyn iclası keçirdi.
2. Sən dərslərini yaxşı oxumalısan.
3. Müəllim muzeyə ekskursiya təşkil etdi.

BAĞBAN SİNCAB

Bir payız axşamı bala sincab ağacda oturub baxırdı. Birdən gözü yerə düşmüş şam qozasına sataşdı.

– Nə yaxşı oldu, tez onu götürüm yeyim,
– deyərək bala sincab cəld ağacdən aşağı düşdü.

Bu, doğrudan da, içi tumla dolu gözəl bir şam qozası idi. Bala sincab qozanı qapıb qoltuğunda gizlətdi. Çevrilib ətrafına nəzər saldı ki, görsün ona baxan var, ya yox. Heç kəs yox idi. Bala sincab qozanı rahat yemək üçün bir qədər kənara qaçdı.

– Hə, indi heç kəs qozanı məndən ala bilməz. Oturum yeyim.

Bala sincab qozanı dişinə aparmışdı ki, uzaqdan bir şıqqıltı eşitdi.

– qozanı yerə basdırım, sonra gəlib yeyərəm, yoxsa əlimdən alarlar.

Bala sincab qozanı torpaqda gizlətdi, cəld qaçıb ağaca dırmaşdı. Demə, şıqqıltı salan çölşiçanı imiş, nəyi isə çəkə-çəkə yuvasına aparırmış.

Bala sincab ağacdən-ağaca atıla-atıla öz yuvasına getdi. Qoza heç fikrindən çıxmırdı. Elə yekə qoza idi ki... Lap gəl-gəl deyirdi.

Axşam düşdü. Bala sincab dedi:

– Hə, indi gedim, qozanı tapım, yeyim.

Onun nə isə pıçıldadığını gören qarğa soruşdu:

– Bayaqdan sənə baxıram, ay balaca, gözümə çox narahat deyirsən, de görüm, nə olub?

Bala sincab sirrin açılacağından qonxaraq kəkələyə-kəkələyə dedi:

– Yox, yox, heç nə olmayıb, basım ağrıyır.

Qarğa dedi:

– Onda get yat. Axşam düşüb, niyə oturmusan?

– Hə, doğru deyirsiniz, qarğa nənə, ancaq əvvəlcə qoy bir az havada gəzim, sonra yataram.

Bala sincab bu sözləri deyib yenə ağacdən sürüşdü, hoppana-hoppana qozanı basdırdığı yerə qaçdı.

Hava qaralmışdı. Göz gözü görmürdü. Bala sincab nə qədər axtardısa,

qozanın basdırıldığı yeri tapa bilmədi. Axırda yorulub yatmağa getdi. Öz-özünə dedi:

– Eybi yox, səhər hava işıqlaşanda axtarıb taparam.

Bala sincab səhər yuxudan oyandı. Hər yeri qar örtmüşdü.

Sincabın qanı qaraldı:

– Bu qar da yağmağa vaxt tapdı. İndi mən qozanı necə axtarım tapım?

O, qarı eşələdi. Qozanı axtardı, [] tapa bilmədi.

Günlər keçdi, bala sincab gözünü yerdən çəkə bilmirdi. Elə həmişə axtarırdı.

Yaz gəldi. Bir gün bala sincabın qozanı gizlətdiyi yerdən şam ağacı qalxmağa başladı. Meşə heyvanları təəccüb etdilər:

– Qəribədir. [], bu şam ağacını kim gətirib burda əkib?

Ağacdələn də dedi:

– [] mən də mat qalmışam.

Necə olub, bu ağac buralara düşüb?

Bala sincab isə onların söhbətinə heç fikir vermirdi. Hey basdırdığı qozanı axtarırdı. Tapa bilmirdi. Öz-özünə deyiniirdi:

– Görəsən, qoza necə oldu?! Heyif ondan, şam ağacının qozası çox dadlı olur.

Əzizə Əhmədova

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

1 Mətdən çıxan nəticələrə əsaslanaraq elmi mətn qurub danış.

DİL QAYDALARI

2 Müxtəlif rəngli boşluqlara uyğun gələn köməkçi nitq hissələrini müəyyənləşdir. Onların cümlədəki funksiyasını izah et.

görəsən

elə

amma

qoy

3 Mavi rənglə verilmiş “ki” sözünün cümlələrdəki funksiyalarını izah et.

- 1 Səncə, nə üçün bu bölmənin ilk səhifəsində bayquş və əlində çoxlu kitab aparən qız təsvir olunub?
- 2 Heyvanlar və quşlar haqqında hansı maraqlı məlumatlar öyrəndin? Onlardan hansının davranışını özün üçün nümunə seçərdin?
- 3 Hansı heyvana bölmədə iki mətn həsr edilib? Bu mətnlər birbirindən nə ilə fərqlənir?
- 4 Bölmədəki mətnlərdən bir hekayə, bir nağıl, bir əfsanə və bir elmi mətnin adını çək. Bu mətnlərin janrına görə fərqlərini izah et.
- 5 Hansı mətnin qəhrəmanı daha çox “niyə”lərin cavabını bilir. O buna necə nail olub?
- 6 Verilmiş şeir parçasını nəsrə çevirərək bir cümlə ilə ifadə et.
Mübtədani bərpa etməklə cümləni dəftərinə köçür.
Çox keçmişəm bu dağlardan,
Durnagözlü bulaqlardan,
Eşitmişəm uzaqlardan
Sakit axan Arazları,
Sınamışam dostu, yarı. (S. Vurğun)
- 7 Fikirlərin hansı cümlələrə aid olduğunu müəyyənləşdir.
A. Çəmənlikdə bitən çiçəklər göz oxşayırdı.
B. Rəşid bacarıqlı şagirdidir.
C. İgid verdiyi sözdən dönməz.
D. Gecənin yarısı kəndə çatdıq.
Xəbər isimlə ifadə olunub. A B C D
Tərkibində baş üzvlərdən yalnız xəbər işlənilib. A B C D
Mübtəda sifətlə ifadə olunub. A B C D
Mübtəda cümlənin ortasında işlənilib. A B C D
- 8 Hansı bənd verilmiş cümlədəki fikri təsdiq edir?
Məktəbimizin həyəti gül-çiçəklə doludur.
A) Qızılgül, nergiz, yasəmən, qərənfil və başqa güllər göz oxşayır.
B) Şagirdlər buradakı bitkilərə qulluq etməyi sevirlər.
C) Məktəbin həyəti şagirdlərin ən sevimli istirahət yeridir.

DOSTLUQ

5-ci
bölüm

ÜÇ MİRVARİ

Qədim zamanlarda Nardaran qalasının qırağında, Xəzər dənizinin axar-baxarında tikilmiş bir evdə Piri baba adlı qoca ilə onun nəvəsi Gülbala olurdu. Baba və nəvə **gün** çıxandan gün batana qədər qonşuların bağ-bağatında işləyir, meynələrin dibini belləyir, bostan becərir, pis-yaxşı dolanırdılar.

Bir dəfə səhər tezdən yerindən qalxıb həyəmə düşən baba və nəvə qum üstündə qərribə ləpirlər gördülər. Bu ləpirlər böyük

balıqqulağının izinə oxşayırdı. Piri baba ilə Gülbala bir-birinin üzünə heyretlə baxıb dinməz-söyləməz ləpirlərin izinə düşdülər. Gedib Xəzərin sahilində ətiklərini dalğalar döyəcəyə **sal** qayaya çatdılar... Gördülər ki, üç mirvari balıqqulağından çıxıb və qayanın üstündə qərar tutub. Piri baba nəfəsini dərib **incinin** birindən soruşdu:

– Adın nədir?

– Var-dövlət!

Gülbala babasının **ətəyindən** tutub dedi:

– Gəl bunu götürüb evimizə aparaq, yoxsulluğun daşını birdefəlik ataq!

Piri baba əlini qaldırdı, səbirli olmağa çağırırdı.

– Qoy o birindən soruşaq! – deyər qoca ikinci dəfə tərəf döndü. – Sənin adın nədir?

– Xoşbəxtlik!

– Ay baba, daha bundan gözəl nə olar? – Gülbala sevincindən atılıb düşdü. – Gəl xoşbəxtliyi evimizə aparaq. Bizim də üzümüz gülsün, həmişə xoşbəxt olaq!

Piri baba üçüncü mirvariye müraciət etdi:

– Bəs sənin adın nədir?

– Dostluq-doğruluq!

– Bax, bala, yapış bundan, onu özümüzə aparaq!

- Niyə, ay baba? Quru dostluqdan, doğruluqdan nə çıxar?
- Dostluq-döğruluq heç də quru, boş şey deyil, oğul. Bir gün var-dövlət əldən gedə bilər!

Piri baba bir neçə tanışın adını çəkdi. Onların necə yoxsullaşdığını, əl açıb dilənməyə məcbur olduqlarını dedi.

Piri babanın dedikləri Gülbala'nın ağlına batdı. O soruşdu:

- Bəs xoşbəxtlik necə, baba?
- Oğlum, insan necə xoşbəxt olsa da, bir gün qəfil bədbəxtlik baş verib onu çox **ağır** vəziyyətə sala bilər.

Piri baba yenə də tanışlardan bir neçəsinin əvvəlcə xoşbəxt yaşadıklarından, sonra fəlakətə düşüb bədbəxt olduqlarından danışdı.

Babanın gətirdiyi bu misallar nəvəni inandırdı. Gülbala yenə soruşdu:

- Bəs dostluq-döğruluq necə, baba?
- Dostluq hər zaman sənin karına gələ bilər. Var-dövlətini itirib yoxsullaşanda həqiqi dost qolundan yapışar, dayaqlar olar. Qoymaz ki, sən boynuna torba salaraq ona-buna əl açıb dilənəsən. Doğru dost son tikəsini də səninlə bölüşər. Sənsiz boğazından bir qurtum su da keçməz!..

Piri babanın müdrik misallarını diqqətlə dinləyən Gülbala sal qayaya qalxdı. Dostluq-döğruluq incisini götürüb bağrına basdı və aşağı düşdü, qaça-qaça evlərinə apardı...

Süleyman Rəhimov

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 İkinci abzasda altından xətt çəkilmiş ifadəni izah et.
- 2 Hekayənin ideyasını ifadə edən cümlələri mətndən seç və oxu.

ŞİFAHİ NİTQ

- 3 Qruplarla iş. Babanın var-dövlət, xoşbəxtlik və dostluq haqqında dediklərinə əsaslanaraq hekayə qurub danışın.

SÖZ EHTİYATI

- 4 Mətdə mavi rənglə verilmiş sözlərdən hansıları omonim, hansıları çoxmənalıdır? Fikrini əsaslandır.
- 5 Mətnə əsasən “inci” sözü ilə eynimənalı sözü müəyyənləşdir.

YOLDAŞLIQ KÖMƏYİ

Hər zaman şən, bəxtiyar,
Gülərzüli Ənvərin
Gözlərində bir dərin
Kədər duydu uşaqlar.
Sual verib yer-yerdən,
Soruşdular Ənvərdən:
– Nə var?
– Sənə nə olub?
– Nədənir rəngin solub?
– Anam xəstədir bir az.
– Qorxma, heç bir şey olmaz.

– Qorxmuram, mənim
Vaxtım yox dərs öyrənirəm.
– Qorxma, anan sağdır,
Dərsinçün də vaxt qalar.
Ev işlərini burax,
Gecə yatma, dərsə bax, –
Təsəlli verib Sərvər
Söylədi belə sözlər.
Təkcə dinmədi Elxan,
Məktəbdən çıxan zaman
Başqa səmtə yönəldi,
Düz Ənvərgilə gəldi.
Kömək etdi Ənvərə
Danışmadı boş yerə.

Mir Mehdi Seyidzadə

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

1 Şeirə əsasən Ənvərin, Sərvərin, Elxanın şəkillərini müəyyən et.

DİL QAYDALARI

2 Mavi rəngli bəslugün yerinə hansı söz uyğun gəlmir?

A) ancaq B) lakin C) çünki

3 Şeirin birinci dörd misrasını nəsrilə ifadə et və cümlənin baş üzvlərini müəyyənləşdir.

QARACA QIZ VƏ AĞCA XANIM

1-ci hissə

Yayın axır günləri idi. Ağca xanım şəhər məktəbinə oxumağa gedəcəkdi. O, anasından rica etdi ki, tətillin son günlərini kənddə keçirməyə icazə versin. Pəricahan xanım razı olub dedi:

– Yaxşı, qızım, mən özüm də səninlə bərabər kəndə gedəcəyəm ki, bir az rahat olaq. Yoxsa burada gəlib-gedənlərin əlindən bir dəqiqə asudə deyiləm. Ancaq, Ağca xanım, şərtim budur ki, o qaraçı qızı ilə tamamilə əlaqəni kəsməlisən. Sən bəy qızısan, elə rəiyyət qızı ilə oturub-durmaq sənə yaraşmaz. Mən razı ola bilmərəm ki, qızım öz qulluqçusu ilə dostluq etsin. Bağın meyvəsi dərildikdən sonra Piri kişini də, Qaraca qızı da qovacağam.

Bu xəbərdən sonra Ağca xanım qəmgin və pərişan oldu. O, indi kəndə getməsinə şad deyildi. Pəricahan xanım kəndə gələcəklərini teleqrafla Hüseynqulu ağaya xəbər verdi.

Qatar stansiyada dayandıqda Ağca xanım Qaraca qızı kənarda durmuş gördü. Pəricahan xanımın başı əşyalarına qarışmışdı. Nökərlər çamadanları alıb faytona yığdılar. Ağca xanım bundan istifadə edərək gizlicə Qaraca qızın yanına qaçıb onunla görüşdü.

– Tez ol get, xanım bizi burada görməsin, yoxsa yenə acığı tutar, – deyə Qaraca qız Ağca xanımı tələsdirdi.

– Doğru deyirsən, sonra görüşərik, – deyə Ağca xanım ata-anasına yanaşdı və onlar faytona minib yola düşdülər.

Ağalar qapıya çatanda xidmətçilər həyətdə cərgə ilə düzülüb zalım xanımın qorxusundan tir-tir əsirdilər. Bunların içində Piri kişi də vardı. Pəricahan xanım Qaraca qızı orada görməyib qızının ürəyini ondan soyutmaq üçün rixənd ilə dedi:

– Qızım, bu da dostun Qaraca qızın vəfası, gör səni necə tez yadından çıxarmışdır.

Ağca xanım anasının bu tənəsinə səbir edib sirrin üstünü açmadı. Sabahı günü Ağca xanımın müəllimi Mariya İvanovna da gəlib çıxdı. Lakin Ağca xanımın buraya gəlməkdə məqsədi Qaraca qız ilə gün keçirmək idi. O da mümkün olmadığından çox biki və qəmgin idi.

1 Oxuduğun hissəyə əsasən cədvəli doldur.

Məkan	Zaman	Obrazlar	Qısa məzmun

2-ci hissə

Qaraca qız da qəmgin idi. Komadan çıxmaq istəmirdi. Gün çıxıb qalxmışdı. Qaraca qız oyanmışdısa da, hələ yerindən qalxmamışdı.

– Qızım, nə çox yatmışsan. Sən heç belə gecikməzdin. Azarlı deyilsən ki? – deyərək Piri kişi soruşdu.

– Yox, baba, azarlı deyiləm, amma durmağa heç könlüm yoxdur.

Piri kişi komanın qapısını açıb dedi:

– Qızım, bax gör nə gözəl günəş çıxmışdır. Belə havada ancaq tənbellər yatar.

Qaraca qız qalxıb aramla geyinməyə başladı. Sonra əl-üzünü yuyub çayını içdi. Çaydan sonra bayıra çıxdı. Həqiqətdə günəş xeyli parlaq idi. Bağı gəzərkən Qaraca qızın gözüne qarışqa yuvası sataşdı. Bu qarışqaların içində qanadlıları da vardı. Onlar qalxıb havada uçur, gah bu yuvanın, gah da o yuvanın ağzında qaynaşırdılar. Piri kişi Qaraca qıza yaxınlaşıb dedi:

– Qızım, nəyə baxırsan?

– Qarışqalara baxıram, baba. Bunların içində qanadlıları da var. Bu qanadlar nəyə lazımdır?

– Qızım, onların qanadları həmişəlik deyildir, onlar töküləcək. Bu gün qarışqaların toy günüdür. Bir azdan onların qanadı quruyub düşəcək.

Qaraca qız babasından “qarışqa toyu” sözlərini eşitcək əllərini bir-birinə vurub şaqqıltı ilə gülməyə başladı. Piri kişi də ona qoşulub gülməyə başladı.

– Bəli, qızım, qarışqaların toyudur. Get qavalını gətir, çal, onlar da səndən razı qalsınlar.

Piri babanın bu fikri Qaraca qıza xoş gəldi. O qaçaraq komaya gedib qavalını gətirdi. Çalib-oynamağa başladı. Piri kişi bu işdən şad oldu.

Bu vaxt Ağca xanım müəllimi ilə bağçada oturmuşdu. Mariya İvanovna kitab oxuyurdu. Ağca xanım da evcik tikirdi. Çiçəkləri dərib onu bəzəyirdi. Birdən onun qulağına Qaraca qızın səsi gəldi. Rəfiqəsini görmək üçün çəpərin qırağına gəldi. O, çəpərin dibində qıvrılıb özünü günə verən ilanı görmədi. Bilmədən ayağını onun üstünə basdı. Zəhərli ilan atılıb Ağca xanımın qolundan sancdı. Yazıq qız qışqıraraq özünü müəlliminin üstünə atdı. Mariya İvanovna özünü itirdi, Ağca xanımı bağçada tək qoyub evə su gətirməyə qaçdı. Ağca xanım da qışqıra-qışqıra onun dalınca yüyürməyə başladı. Səsə Pəricahan xanım və nöqərlər tökülüb gəldilər.

2 Səncə, bundan sonra hadisələr necə davam edəcək?

3-cü hissə

– Qızım, qavalını çalma, görək o ağalıqdan gələn səs nədir, – deyə Piri baba Qaraca qızı dayandırdı.

– Baba, bu səs Pəricahan xanımın səsidir, – deyə Qaraca qız ildırım kimi götürüldü. Həyətə çatdıqda gördü ki, Ağca xanımın qolundan qan axır və Pəricahan xanım da ağlayaraq xidmətçilərə yalvarır:

– Aman, sizə qurban olum! Siz Allah, Ağcanın yarasını sorub ilanın zəhərini yerə tökün.

Lakin heç kəs bu qorxulu işə cürət edib qədəm qoymurdu.

Qaraca qız Pəricahan xanımdan bunu eşitcək Ağca xanımın qolundan zəhəri sorub yerə tökməyə başladı. Hamı qorxudan yerində donmuş halda bu səhnəni təəccüblə seyr edirdi. Pəricahan xanım Qaraca qızın saçlarını öpərək deyirdi:

– Qaraca qız, mənə rəhmin gəlsin, qızımı ölməyə qoyma.

Qaraca qız isə Pəricahan xanımın naləsinə əsla fikir verməyib öz istəkli dostunu ölümdən xilas etməyə səy edirdi. Bir az sonra Qaraca qız nə qədər sordusa, daha yaradan qan gəlmədi. Ağca xanım yaradan bir o qədər şikayət etmirdi, yaradan yuxarı qaytan ilə möhkəm bağlanmış yerdən şikayət edirdi:

– Ana, qaytanı aç, qolumu kəsir.

– Yox, qızım, olmaz. Onda zəhər bədəninə yayılıb səni öldürər. Səbir et, bu saat şəhərə teleqram vuracağam ki, atan həkim gətirsin.

Bunu deyərək Pəricahan xanım bir teleqram yazdı və nökrə verdi ki, aparıb stansiyadan vursun.

Bu zaman Piri kişi gəlib çıxdı. Əhvalatdan xəbərdar olub xeyli iztirab ilə Qaraca qızın üzünə baxdı.

– Baba, gördünmü başımıza nə gəldi? – deyə Pəricahan xanım şikayətləndi.

– Bəli, gördüm. Onu da gördüm ki, öz balanı xilas etmək üçün bu atasız-anasız yetimi bəlaya salmısan, – deyə Piri kişi sərt nəzərlə onun üzünə baxdı.

– Baba, nə deyirsən? Qaraca qıza heç bir şey olmaz.

– Yaxşı bax, xanım.

Bu vaxt Qaraca qız dedi:

– Baba, içərim yanır. Mənə su ver, içim.

– Gəl, qızım, gedək. Görüm sənə nə çarə edə bilərəm.

Sonra üzünü xidmətçilərə tutub dedi:

– Cəld gedib mənim komamdan qatıq gətirin, ayrılan edib qıza içirdim.

– Baba, sənə yalvarıram, Qaraca qızı aparma. Qoy burada yatsın. Teleqram vurmuşam, Hüseynqulu ağa şəhərdən həkim gətirəcəkdir, – deyə Pəricahan xanım onun qabağını kəsdi.

– Çəkil, sən indiyə kimi bu qızı ağalığın ətrafında dolanmağa qoymamısan ki, bəyzadə qızına pis xasiyyətləri ilə təsir edər. İndi də mən onun bu zülm yuvasında cəlmasına razı deyiləm.

Bunu deyərək Piri baba Qaraca qızı komaya apardı.

*Süleyman Sani Axundovun “Qaraca qız”
əsəri əsasında işlənmişdir.*

- 3 Qaraca qızın rəfiqəsi ilə gizlicə görüşməsinə səbəb nə idi?
- 4 Piri baba “Öz balanı xilas etmək üçün bu atasız-anasız yetimi bəlaya salmışam” sözləri ilə Pəricahan xanıma nə demək istəyirdi?
- 5 Səncə, Piri baba nə üçün həkimin gəlişini gözləmədən Qaraca qızı öz komasına apardı?
- 6 Pəricahan xanım haqqında nə düşünürsən?
- 7 Hansı atalar sözü hekayənin məzmununa uyğundur?
 A) Keçmə namərd körpüsündən, qoy aparsın sel səni.
 B) Yaxşı dost yaman gündə tanınar.
 C) İlanın ağına da lənət, qarasına da.
- 8 Hekayənin ideyasını müəyyənləşdir.
- 9 Biri fərqli mənə bildirir:
 A) rişxənd B) tənə C) istehza Ç) təkəbbür D) kinayə

DİL QAYDALARI

- 10 Verilmiş saylara isim əlavə et.
beş, on, xeyli, bir sıra

YADDA SAXLA!

Miqdar sayları ilə işlənən isimlər, adətən, cəm şəkilçisi qəbul etmir.
 Məsələn: *beş otaqlar*, *üç kitablar*.
 Lakin elə saylar da var ki, onlarla işlənən isimlər cəmdə olur.
 Məsələn: *bir sıra verilişlər*, *bir çox adamlar*.

- 11 Sayları isimlə işlət və nümunəyə uyğun olaraq cədvəli dəftərində tamamla.

az, dörd, yüzlərlə, bir neçə, iyirmi, bir az, beş-on

Say	Say+isim
<i>səkkiz</i>	<i>səkkiz kitab</i>

İKİ NAR

Kolun başında iki nar qonşu idi. İkisi də qızarıb yetişmişdi. Birinci nar üreğinde fikirləşirdi:

“Görəsən, birinci hansımızı dərecəklər? Əlbəttə, mənə dərməlidirlər. Axı mən daha iri və qıpqırmızıyam”.

İkinci nar fikirləşirdi: “Qonşum da mənim kimi gözəldir. İkimizi də bir dərsələr, nə yaxşı olardı. Ağ süfrənin üstündə də qonşu olardıq. Ömrümüzün axırına qədər bir yerdə yaşayardıq”.

Birinci nar fikirləşirdi: “Yox, əvvəl mütləq mənə dərməlidirlər. Mən gerek ən böyük məclislərin bəzəyi olam. Qonşumu isə sonra da dərmək olar. Hara tələsir ki? Hələ əməlli qızarmayıb da!”

İkinci nar üreğinde dedi: “Əgər əvvəl mənə dərmək istəsələr, birtəhər başa salacağam ki, qonşudan eyibdir, əvvəl onu dərin”.

Narlar beləcə fikirləşirdilər. Birdən kimsə ikinci narı dərib apardı. O nə qədər qışqırdı ki, qonşusunu dərsinlər, heç sözünə qulaq asan da olmadı.

Birinci nar bunu görüb hikkəsindən partladı. Qırmızı dişləri göründü.

Haradansa bir sərchə nar koluna qonub oxumağa başladı:

- Çik-çirik, çik-çirik, mən bilirəm o narı hara apardılar.
- Hara apardılar? – deyə ağacda qalan nar soruşdu.
- Onu xonçaya qoyub toya apardılar!

Bu sözlərdən nar necə partladısı, dənələri yerə töküldü. Sərchələr bir göz qırpımında ona hücum etdilər. Bütün dənələri yeyib qurtardılar.

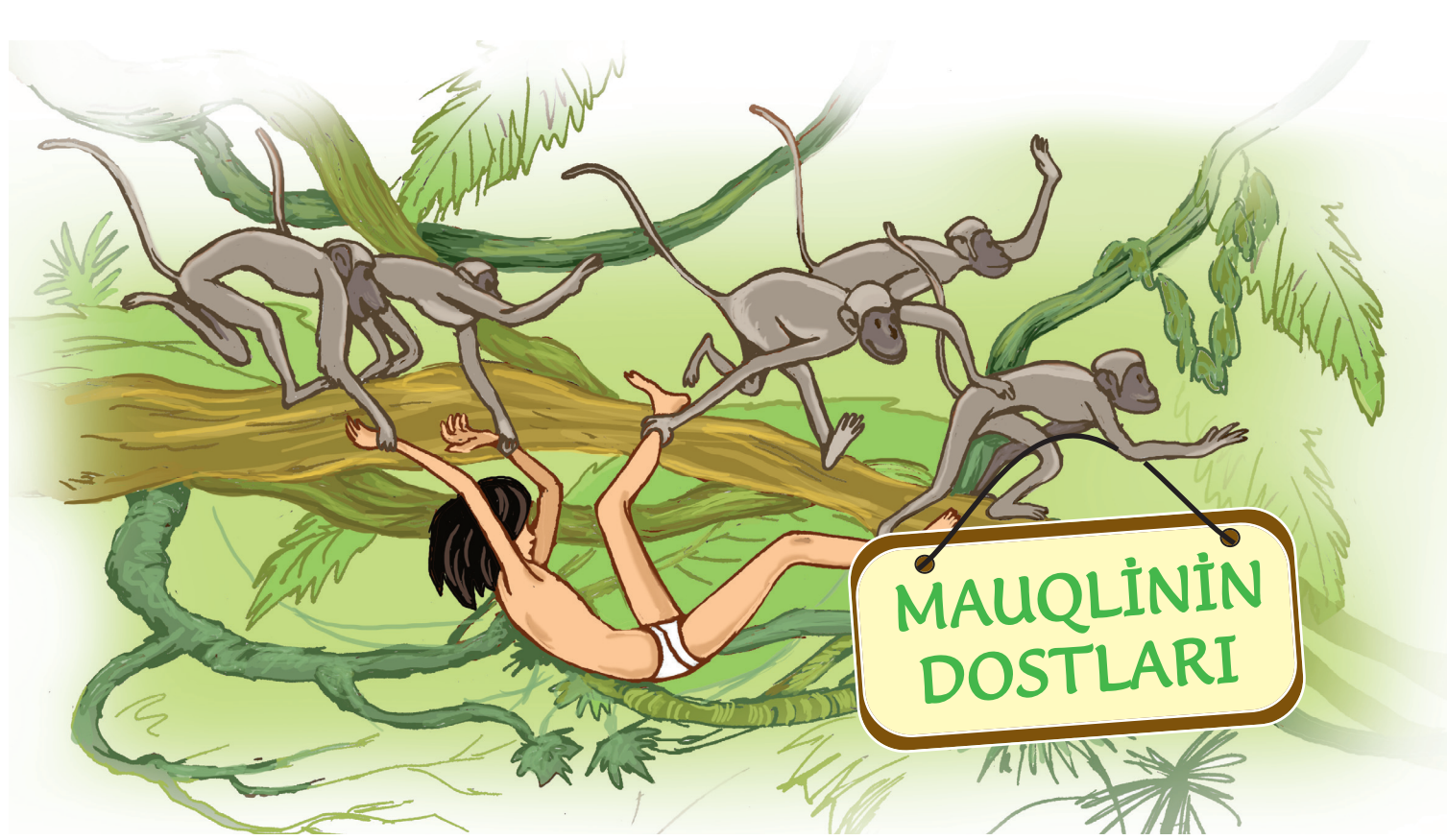
Zahid Xəlil

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Sərchə, doğrudanmı, ikinci narın hara aparıldığını bilirdi? O niyə belə deyirdi?

AZI

- 2 Mətnin janrını müəyyən et. İdeyasına uyğun olaraq “İki pişik” başlıqlı mətn yaz.

1-ci hissə

Mauqli meşədə canavar ailəsinə düşdükdən sonra Balu adlı qonur ayı ona müəllimlik edirdi. Mauqlinin ən yaxın dostu və himayədarı isə qaradərili bəbir Bahirə idi. Balu Mauqliyə cəngəlliyn bir çox sirlərini öyrətmişdi. Mauqli artıq bilirdi ki, o, qaniçən pələng Şirxandan uzaq durmalı, cəngəllik qanunlarına tabe olmayan meymunlarla – oğru və həyasız banderloqlarla ehtiyatlı davranmalıdır. Balu Mauqliyə bir çox cəngəllik tayfalarının, hətta quşların və sürünənlərin dilini öyrətmişdi. Mauqli bilirdi ki, hər hansı heyvana rast gəlsə, onun dilində deməlidir: “Səninlə mən qan qardaşıyıq – sən və mən”. Bu müqəddəs sözdən sonra hər bir cəngəllik sakini onu dost kimi qəbul edər.

Günorta istirahət vaxtı idi. Balu və Bahirə bir ağacın altında uzanıb mürgüləyirdilər. Mauqli də onların arasında özünə yer eləyib uzandı. Bir azdan hər üçü şirin yuxuya getdi.

Birdən Mauqli yatdığı yerdə hiss etdi ki, kiminsə *qaba* əlləri onun çiyindən və ayaqlarından yapışib yuxarı qaldırdı. Sonra üzünə çırpılan budaqlar onu yuxudan oyatdı.

Bu, banderloqlar idi. Onlar balaca Mauqlini oğurlayıb qaçırırdılar.

Səs-küyə Balu ilə Bahirə yuxudan oyandılar. Balunun dəhşətli nəritisi eşidildi. Bahirə bir göz qırpımında bir ağacdan o birinə tullanaraq Mauqliyə çatmağa çalışırdı. Lakin meymunların məskən saldığı ağacların başındakı nazik budaqlar onun ağırlığına davam gətirə bilməzdi.

Yerden 20-30 metr hündürlükdə bu uçuş əvvəlcə Mauqlinin xoşuna

gəlirdi. Sonra o, oğurlandığını başa düşüb bunu dostlarına xəbər vermək haqqında düşündü. Sıx ağacların arasından yer görünmürdü, heç bir cəngəllik heyvanına xəbər çatdırmaq mümkün deyildi. Bu vaxt Mauqli səmada quzğun Çilini gördü. Mauqli onun dilində qışqırdı:

– Səninlə mən qan qardaşıyıq – sən və mən! Mənim yolumu yadında saxla. Baluya və qaradərili Bahirəyə xəbər çatdır.

– Kimdən, qardaş? – Çili dəqiqləşdirmək istədi.

– Mauqlidən, insan balasından.

Bu sözdən sonra Çili Mauqlini aparan banderloqların dalınca uçmağa başladı. O, iti gözləri ilə ağacdən-ağaca tullanan meymunları izləyirdi.

Bu vaxt Balu ilə Bahirə meymunların getdiyi istiqamətdə var gücləri ilə qaçırdılar. Bir azdan onlar yorulub bir kötüyün üstündə oturdular. Birdən Balunun ağlına bir fikir gəldi:

– Banderloqların cəngəllikdə qorxduğu yeganə canlı – əfi ilan Kaadır. O da meymunlar kimi ağacların əlçatmaz yerlərinə dırmaşa bilir, gecələr onların balalarını oğurlayır. Kaanın adı gələndə meymunlar tir-tir əsirlər.

Bahirə Kaaya çox da etibar etmirdi. Doğrusu, o da başqaları kimi dağ əfisindən qorxurdu. Ancaq başqa əlac yox idi. Onlar Kaanın yanına yollandılar.

SÖZ EHTİYATI

1 “Qaba” sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?

A) nazik

B) arıq

C) kobud

Ç) tüklü

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

2 Səncə, Balunun öyrətdiyi hansı biliklər Mauqliyə xilas olmaqda kömək edəcək?

3 Səncə, Kaa dostlara kömək edəcəkmi? Balu və Bahirənin Kaa ilə görüş səhnəsini öz təxəyyülünə uyğun təsvir et.

2-ci hissə

Dağ əfisi qayalıqda günəş altında uzanıb qızınırdı. O, qabığını yenidən dəyişmişdi və indi tozə, gözəl dərisinə tamaşa edirdi. Onun uzunluğu on metrə çatan bədənini cırırlaraq əcaib halqalar əmələ gətirirdi.

Cəngəlliyn bütün sirlərini bilən Balu əfinin günəş altında parlayan dərisini görüb yavaşca Bahirəyə pıçıldadı:

– Ehtiyatlı ol, Bahirə. O, dərisini dəyişdikdən sonra bir müddət pis görür, hamıya dərhal hücum edir.

Balu pəncələri üstə *şöngüyərək*:

– Ovun uğurlu olsun, Kaa! – dedi.

– Həəə... – deyə Kaa fışıldadı. – İndi burada bir maral, ya bir dağkeçisi olsaydı, heç də pis olmazdı. Mən çox qocalmışam, Balu, tənbelləşmişəm.

Bu yerdə Bahirə dilləndi:

– Hə, o gün banderloqlar çıxırırdılar ki, Kaanın ağzında bir dişi də yoxdur.

– Banderloqlar?

– Hə, boş-boş danışırıdılar. Guya sənin heç çəpişə də gücün çatmaz.

– Elə belə də deyirlər?

– Hərdən elə sözlər deyirlər ki, deməyə dilim də gəlmir.

– Nə deyirlər? – Kaa başını dikəldib qorxunc görkəm aldı.

– Deyirlər ki, Kaa torpaqda gizlənən sarı soxulcandır.

İlanlar, xüsusilə Kaa kimi qoca ilanlar çox təmkinli olurlar. Ancaq bu sözləri eşidən əfi ilanının bədəni gərildi, çənəsinin altındakı iri əzələlər hərəkətə gəldi.

Bahirə hiss etdi ki, sözünü deməyin məqamı yetişib:

– Onlar boşboğaz və axmaq tayfadır. Özləri də oğrudur. Bizim yanı-
mızdan insan balasını oğurlayıblar. Sən, yəqin, onun haqqında eşitmisən...

– Deyirsən, mənə sarı soxulcan adlandırırlar?

– Hə, yer soxulcanı... İndi insan balası onların əlindədir.

– Onlar haradadır?

Elə bu vaxt yuxarıdan Çilinin səsi gəldi. O, Mauqlidən xəbər çatdırmaq üçün Balu və Bahirəni axtarırdı. İndi onları görüb qıy çəkdi:

– Mauqli mənim dilimdə müqəddəs sözü deyib xahiş etdi ki, sizə ondan xəbər verim. Banderloqlar insan balasını çayın o tərəfindəki meymun şəhərinə – Soyuq Kahaya aparıblar.

SÖZ EHTİYATI

4 “*Şöngümək*” sözünün mənasını izah et.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

5 Oxuduğun hissədə əfi ilan haqqında hansı məlumatlara rast gəldin?

6 Nəyə görə Balu meymunların Kaanı təhqir etdiyini söyləyirdi?

7 Hadisələrin davamını təxmin et.

3-cü hissə

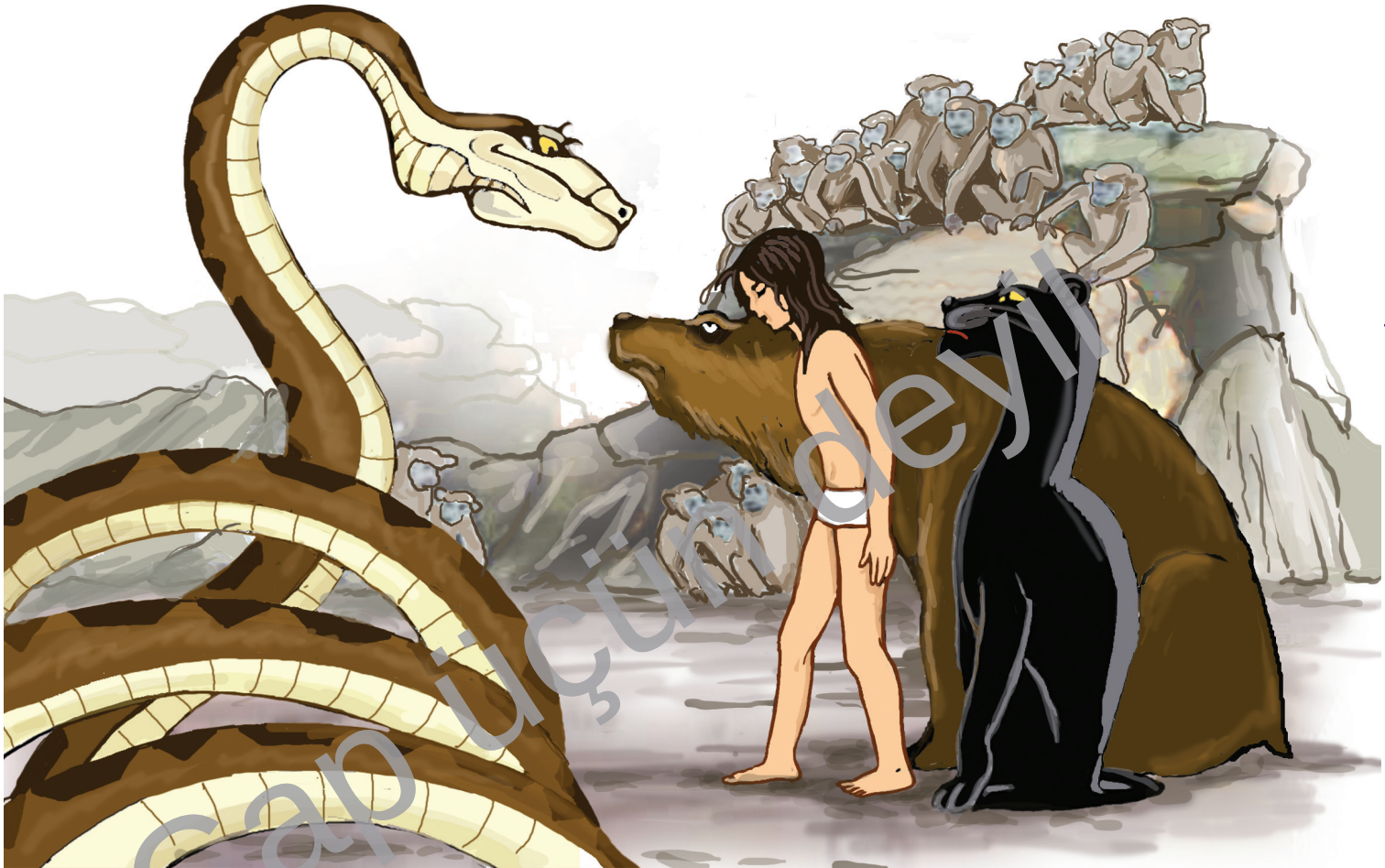
Soyuq Kaha deyilən yer meşənin qalınlığında idi. Orada nə vaxtsa insanlar yaşamışdılar. Meymunlardan başqa heç bir cəngəllik heyvanı ora ayaq basmırdı. Banderloqlar Mauqlini bura gətirmişdilər.

Mauqli bərk acmışdı. O, qədim şəhərin xarabalıqlarında gəzib-dolaşır və özünə yemək axtarırdı. Şəhərin hasarlarına yanaşan kimi meymunlar dərhal onu dartıb geri qaytarırdılar. Nəhayət, heç nə tapa bilməyən Mauqli bir daşın üstündə oturdu.

“Balunun banderloqlar haqqında dedikləri düz imiş, – deyə öz-özünə düşündü. – Bunların nə qanunu, nə müqəddəs sözü, nə də başçıları var”.

Bu arada Kaa və Bahirə hasarın o tərəfində, ağacların arxasında dayanıb götür-qoy edirdilər. Meymunlar həddən artıq çox idi. Odur ki ehtiyatlı olmaq lazım idi.

Bir qədər keçdi, buludlarla örtülmüş ay görünməz oldu. Hər yerə zil qaranlıq çökdü. Elə bu zaman hasarın üstündən özünü meymunların içinə atan Bahirənin qorxunc nərlitisi eşidildi. O, pəncəsi ilə banderloqlara zərbələr endirərək Mauqliyə tərəf yol açdı. Üstünə eyni zamanda beş-altı meymun atılaraq onu dişləməyə, cırmaqlamağa çalışırdı.

– O, burada təkdir. Öldürün onu! – deyə meymunlar cır səslə çığıışırdılar.

Mauqli də ayağa qalxıb ona tərəf getmək istədikdə iki yekəpər meymun onun qollarından yapışib qaranlıq zirzəmiyə atdı. Əgər Bahirə vaxtilə Mauqliyə yuxarıdan pişik kimi tullanmağı öyrətməsəydi, yəqin ki, uşağın qol-qabırğası sınacaqdı.

Balu Bahirənin köməyinə çatdı. Birdən banderloqların toplaşdıqları ən sıx yerə haradansa sanki yekə bir ağac gövdəsi düşdü. Onun zərbindən hasar və sütunlardakı köhnə daşlar yerindən qopub aşağı yuvarlandı. Onlarca meymun bu gövdənin altında xurd-xəşil oldu. Kaa vaxtında çatmışdı. Bahirə və Balunun gücü tükənmək üzrə idi.

Banderloqların vahimə dolu səsi hər tərəfə yayıldı.

– Bu, Kaadır. Qaçıb canınızı qurtarın!

Bir andaca döyüş meydanı boşaldı. Meymunlar hasarların, sütunların başına dırmanıb yerlərindəcə dondular. Kaa dəhşətlə fişıldadı:

– Bəs insan balası hanı?

Zirzəmidən boğuq səs gəldi:

– Mən buradayam. Çıxarın mənə buradan.

Bahirə ilə Balu Mauqlini zirzəmidən çıxartdılar. Mauqli Kaanı görüb cəsarətlə ona yaxınlaşdı və ilanının dilində dedi:

– Səninlə mən qan qardaşıyıq – sən və mən.

Qoca Kaa güldü:

– Bu balaca insan özünə dost qazanmağı bacarır. O, cəngəllikdə baş çıxaracaq.

Redyard Kiplinq

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 8 Kaa Mauqlini xilas etməyə razılıq verdi, çünki ...
A) Bahirənin sözünü yerə salmaq istəmirdi.
B) İnsan balasını çox istəyirdi.
C) Banderloqları cəzalandırmaq istəyirdi.
- 9 Kaanın Mauqli haqqında dediyi son sözləri şərh et.
- 10 Əlavə mənbələrdən istifadə etməklə mətndə adı çəkilən heyvanlar haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.
1-ci qrup – qonur ayı 4-cü qrup – makaka meymunları
2-ci qrup – bəbir 5-ci qrup – əfi ilan
3-cü qrup – quzğun

UNUDULMUŞ DOST

1-ci hissə

Bir neçə gündən sonra on yaşıma qeyd edəcəkdım. Ad günümü yaddaqalan keçirmək istəyirdim. Dostlarım da tez-tez maraqlanırdılar:

- Nə vaxt keçirirsən?
- Harada keçirirsən?
- Kimi çağıracaqsan?

Bir sözlə, hamı maraqlı şənlik intizarında idi.

Ad günüm şənbəyə düşürdü.

Anamla qərara aldıq ki, həmin gün qohumlar, bazar günü isə yalnız mənim dostlarım üçün evimizdə qonaqlıq təşkil edək. Dəvət edəcəyim dostların siyahısını özüm müəyyən etdim. Dəfələrlə siyahıya baxdım. Əmin oldum ki, bütün yaxın dostlarımla adı siyahıya düşüb. Heç kimi unutmamışdım. Cümə günü məktəbdə və həyətdə bütün dostlarıma xəbərdar etdim:

– Bax ha! Yadından çıxmasın. Bazar günü...

Nəhayət, səbirsizliklə gözlədiyim məqam yetişdi. Axşamdan başlayaraq uşaqlar evimizə toplaşmağa başladılar. Kimi gül, kimi hədiyyə gətirmişdi. Elələri oldu ki, sadəcə, bir açıqca ilə təbrik etdilər. Nə fərqi var?! Əsas məsələ o idi ki, dostlarımla birlikdə maraqlı, əyləncəli bir ad günü keçirək.

Qonaqlıq çox şən keçirdi. Əvvəlcə mən dostlarıma öz otağımı göstərdim. Böyük ekranlı televizoru və ev kinoteatrını qoşdum. **Biz musiqi sədaları altında rəqs etməyə başladıq.** Sonra anam ad günüm üçün hazırladığı tortu gətirdi. İşıqları söndürüb tortun üstündəki şamları yandırdıq. Hamının gözü mənə idi. Uşaqlar “Ad günün mübarək!” mahnısını oxumağa başladılar. Mən dərinə nəfəs alıb şamlara sarı üfurdum. Birnəfəsə bütün şamları söndürdüm.

Elə bu vaxt qapının zəngi çalındı. Əvvəlcə düşündüm ki, dəvət etdiklərimdən kimisə gecikib. Ancaq kimi dəvət etmişdimsə, hamısı qonaqlıqda idi. Kandardan anam məni çağırırdı:

– Günay, bir dəqiqəliyə bura gəl.

1 Səncə, gələn kim idi? Nə üçün hekayə “Unudulmuş dost” adlanır?

2-ci hissə

Qapıya yaxınlaşanda gözlərimə inanmadım. Bu, sinif yoldaşım Nigar idi. Onu dəvət etməmişdim. Üstəlik, kimi isə dəvət edəndə çalışırdım ki, Nigar yanımda olmasın, ad günüm olduğunu eşitməsin. Niyə belə edirdim? Heç özüm də bilmirəm. Mən ad günümə əyləncələri sevən, həmin günü səbirsizliklə gözləyən dostlarımı dəvət etmişdim. Ancaq Nigar heç vaxt belə şeylərlə maraqlanmırdı. O, ümumiyyətlə, sinifdə başqaları ilə qaynayıb-qarışan qız deyildi. Deməzdim ki, qaraqabaq idi. Yox. Sadəcə, biz bir yerdə olanda onun varlığı, ya yoxluğu o qədər də bilinmirdi. Ad günüm barədə də məndən indiyə kimi heç bir şey soruşmamışdı. Ümumiyyətlə, Nigar haqqında düşünəndə yadıma düşən tək şey bir dəfə onun ağır çantamı daşımaqda mənə kömək etməsi idi.

O, əlindəki qutunu uzatdı. Mən qapının ağzında tərəddüd içində donub-qalmışdım. Nə edəcəyimi bilmirdim. Onu içəri dəvət etməyim toydan sonra nəğara kimi səslənə bilərdi. Bu yerdə anam köməyimə çatdı:

– Qızım, mən onu içəri dəvət elədim, gəlmədi. Deyir ki, tələsir. Sən də de. Bəlkə, səni eşitdi.

Mən boğuş səslə dilləndim:

– Gəl, Nigar, içəri keç.

– Yox, mən qala bilmərəm. Atam maşında məni gözləyir, – deyib tələsdiyini bildirdi.

Mən yenidən ısrarla onu içəri dəvət etmək istədim. Nigarı dəvət etmədiyimə görə peşman olmuşdum. Özümü pis hiss edirdim. İndi çox istəyirdim ki, o da bizə qoşulsun. Amma Nigar “Sabah məktəbdə görüşərik” deyib sağollaşdı. Əlimdə Nigarın verdiyi hədiyyə ilə dəhlizdə donub-qalmışdım. Elə bil qəlbimdə böyük bir boşluq yaranmışdı.

Hədiyyəni qonaqlıq bitəndən xeyli sonra açdım. Balaca qutunun içindən miyoldayan oyuncaq pişik çıxdı. Bu, ad günümdə aldığım ən gözəl hədiyyə idi.

Mən indi bildim ki, Nigar ən yaxşı dostumdur. Qızlardan kimisi əyləncə, kimisi rəqs etmək üçün ad günümü arzulayırdı. Ancaq Nigarın məni təbrik etməkdən başqa məqsədi yox idi. Məncə, onun dostluğu təmənnəsiz idi. Bu ad günümdə onu unutduğuma görə, yəqin ki, həmişə peşmançılıq hissi keçirəcəyəm. Ancaq eyni zamanda Nigarı bir dost kimi kəşf etdiyim üçün sevinirdim.

Xanım Qasımova

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 2 Mətnin hissələrinə ad ver və plan tərtib et.
- 3 Günay və Nigarı xarakterizə et. Onların müsbət və mənfi keyfiyyətlərini sadala.
- 4 Əsərin qəhrəmanının düşdüyü vəziyyətlə qarşılaşıbsaydın, necə hərəkət edərdin?

YAZI

- 5 Ən yaddaqalan ad günün haqqında esse yaz. Həmin gün baş vermiş hadisələri və keçirdiyin hissləri təsvir et.

DİL QAYDALARI

- 6 Mətnə mavi rənglə verilmiş cümlənin mübtəda və xəbərini müəyyən et. Mübtədanı birinci şəxsin təki ilə əvəz etsən, cümlənin xəbərində hansı dəyişiklik baş verər?

YADDA SAXLA!

Mübtəda ilə xəbər, adətən, şəxsə görə uzlaşır, yəni mübtəda hansı şəxsə aiddirsə, xəbər də ona uyğun şəkilçi qəbul edir. Məsələn:

Mən sahildə dincəldim.
Sən sahildə dincəldin.
O, sahildə dincəldi.

Biz sahildə dincəldik.
Siz sahildə dincəldiniz.
Onlar sahildə dincəldilər.

- 7 Nöqtələrin yerinə elə şəkilçi əlavə et ki, xəbər mübtəda ilə uzlaşsın.
 1. Sən nə üçün ağacların dibini yumşaltmır... ?
 2. Mən xalq mahnılarını çox sevir... .
 3. Biz kəndə getməyə hazırlaşır... .
 4. Dostların bizə qonaq gəlmiş... .
 5. Dövsən tülküdən qorxub geri çəkilib... .
 6. Onlar hündürdən danışib-gülürdü... .

ŞAH ABBAS VƏ VƏZİRLƏRİ

(rəvayət)

Şah Abbasın iki vəzir...i var idi – Şeyx Bəhai və Mir Daməd. Bir gün şah vəzir...i ilə gəzintiyə çıxır.

Mir Damədin mindiyi at Şeyx Bəhainin atından azacıq geri qalırdı.

Şah Abbas öz vəzirlərini yoxlamaq qərarına gəlir. Buna görə Mir Damədə yaxınlaşıb deyir:

– Görürsənmi, Şeyx Bəhai bizi saymır, özünü bizdən üstün bilir. Ona görə atını çapıb bizdən irəli düşüb.

Mir Daməd şaha belə cavab verir:

– Şeyx Bəhaidə günah yoxdur. Onun atı bu cür alimi belində gəzdirdiyi üçün sevincindən qanad açıb uçar, ona görə də Şeyx Bəhai bizdən irəli keçib.

Sonra Şah Abbas atını sürüb Şeyx Bəhaiyə çatır və ona belə söyləyir:

– Mir Damədi görürsənmi? Bizimlə bir sırada gəlməyi özünə ar bilir. Ona görə özünü kənara çəkib, bizdən arxada qalıb.

Şeyx Bəhai isə belə cavab verir:

– Şah sağ olsun, Mir Damədin mindiyi at onun elm və əxlaqının ağırlığından ləng tərpənir. Görün Mir Damədin atı nə böyüklükdə bir alimin yükünü

çəkir. Ona görə heç təəccüblü deyil ki, onun atı bizimkindən geri qalır.

Şah Abbas başa düşür ki, vəzirlərinin ürəkləri də elmləri qədər böyükdür.

1 Mətnin sonuncu cümləsini necə başa düşürsən?

DİL QAYDALARI

2 1-ci abzasda hansı sözdə nöqtələrin yerinə -lar² şəkilçisi artırmaq lazımdır?

YOL SÖHBƏTİ

Ucqar kəndlərdən birində iki dost yaşayırdı. Bir məktəbdə, bir sinifdə oxuyurdular. Birinin adı Talib, o birininki Ələsgər idi. Talib zirək və gözü-açıq gənc idi. Ələsgərin isə işi-gücü oxumaq idi. Orta məktəbi bitirdikdən sonra hər ikisi ali məktəbdə təhsilini davam etdirdi. Talib İqtisad Universitetinə daxil oldu. Ələsgər isə Məsirə gedib ilahiyyat elmini öyrənməyə başladı.

Bir müddət də keçdi, hər iki dost ali məktəbi bitirdi. Ələsgər kəndə qayıdıb məscidə axund təyin olundu. Bilikli və son dərəcə mömin bir adam kimi o yalnız doğma kəndində deyil, bütün rayonda böyük hörmət sahibi idi.

Talib isə Bakıda qalıb orada özünə iş qurdu. Banklardan birində işləməyə başladı. Sonra yavaş-yavaş özü bank sahibi oldu, adlı-sanlı biznesmenlərdən birinə çevrildi.

İnsafən, Talib çox yaxşı adam idi. Varlandığıca kasıb-kusubu da unutmur, imkansızlara əl tuturdu. O doğrulub boya-başa çatdığı kəndə su çəkirdi, körpü tikdirdi, gücü yetdikcə camaatın dərdinə qaldı, istedadlı uşaqları oxutdurdu.

Kəndin yuxarı tərəfində sıldırım bir yer vardı. Qonşu kəndə yol buradan keçirdi. Hər kəs oradan qorxa-qorxa, ehtiyatla gedir, hər addımında "bismillah" deyirdi. Talib bir ətək pul xərcləyib o yolu da genişləndirdi, asfalt çəkdirib əməlli-başlı düzəltdirdi.

Aradan xeyli keçəndən sonra kimisə Talibə xəbər verdi ki, kəndin axundu Ələsgər sənə qeybətini edir. Deyir ki, pulun gücünə özünə hörmət qazanmağa çalışırsan. Talib bu sözə çox pərişan oldu. Doğrudur, bu mövzuda heç kimlə bir-cə kəlmə də danışmadı, amma köhnə dostundan ürəyi sındı. Düşündü ki, fürsət düşən kimi bu məsələni aydınlaşdırmaq lazımdır.

Bir gün belə fürsət düşdü və Taliblə Ələsgər elə həmin sıldırım yolda rastlaşdılar. Salam-kalamdan sonra Talib dedi:

– Ələsgər, ağlımız kəsəndən bəri həmişə sənədən yaxşı öyüd-nəsihət eşitmişik. Mən də sənə öyüdlərini sırğa eləyib qulağımdan asmışam.

Dediklərini gücüm çatdığı qədər eləməyə çalışmışam. Amma eşidirəm ki, mənim işlərim sənə o qədər də xoşuna gəlmir, bilmirəm niyə?

Ələsgər [] adam idi. Sözü havada tutur və anlayır ki, Talıbı çaşdırırlar. Ona görə də heç halını pozmadan deyir:

– Ay Talıb, Allah köməyin olsun! Hər kəs bilir ki, sən yaxşı adamsan, bu camaata da əlindən gələn yaxşılığı əsirgəmirsən. Mən sənə hər işini bəyənmişəm. Amma görürəm ki, sözümü əyəndən sonra sənə çatdırırlar. Mən heç zaman deməmişəm ki, Talıb filan işi nahaq elədi. Əgər elə bir iradəm olsaydı, gəlib birbaşa özünə deyərdim. Mən camaatımızın ibadətə yaxın olmamasından, Allahı unutduğundan gileylənmişəm və eynən belə demişəm: “Bu camaat bircə o sıldırımdan keçəndə Allahı xatırlayıb onun adını çağırırdı. İndi də Talıb o yeri düzəltirdi və mən düşünürəm ki, bu camaat, görəsən, nə zaman Allahı yadına salacaq?”

Talıb dostu haqqında o cür düşündüyünə görə üzr istədi və söz verdi ki, kənddə bir məscid də tikdirsən.

“Tumurcuq” jurnalından

SÖZ EHTİYATI

- 1 Mavi rəngli boşluğun yerinə uyğun sözü seç.
A) arif B) adil C) aciz
- 2 Mətnə altından xətt çəkilmiş ifadələri izah et.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 3 Əsərin ideyasını müəyyən et.
- 4 Səncə, əsər niyə “Yol söhbəti” adlanır?
A) Talıbla Ələsgər yolda söhbət etdiklərinə görə
B) Yol haqqında söhbət əsərin əsas ideya və məzmununu təşkil etdiyinə görə

DİL QAYDALARI

- 5 Mətnin ikinci cümləsində buraxılmış mübtədanı bərpa et. Səncə, nəyə görə birinci cümlədə xəbər 3-cü şəxsin təkində, ikinci cümlədə isə cəmindədir?

Fikrət həyətdə uşaqlarla top-top oynayır. Nənəsi onu pəncərədən çağırır:

– Fikrət, evə gəl, dostunu da gətir!

Bunu eşitcək uşaqlar təəccüblə Fikrətdən soruşdular:

– Nənən hansı dostunu deyir?

Fikrət cavab verdi:

– Necə hansı dostumu? Alabaşı deyir də...

Uşaqlar gülüşdülər:

– Bəh-bəh... Buna bax, bir bunun dostuna bax... Heç belə də dost olar?

Fikrət pərt oldu. Birbaşa nənəsinin yanına gəldi. Alabaş da onun dalınca düşüb yuxarı qalxdı. Fikrət nənəsinə dedi:

– Nənə, niyə belə dedin? İtdən də adama dost olar? İndi uşaqlar gülüb məni lağa qoyacaqlar.

– Alabaş sənə həqiqi dostundur. Qulaq as, deyim. Əgər onlar bunu bilsələr, sənə gülməzlər.

– Nəyi bilsələr? – deyə Fikrət gözünün yaşını silə-silə soruşdu.

Nənə danışmağa başladı:

– Oğlum, o vaxt biz kənddə yaşayırdıq. Sən lap körpə idin. Heç ayaq tutub gəzə bilmirdin, hey qalxıb-yıxılırdın. Səni qucağımda atıb-tuturdum. Birdən bostanın o başından baban məni harayladı. Dedi ki, yabanı götür, gəl. Mən səni besiyə uzatdım, yabanı apardım babana verdim. Mən bostandan qayıdub gələndə nə görəsəm yaxşıdır?

- 1 Əsərə çəkilmiş illüstrasiyaya bax. Nə baş verdiyini təxmin et. Sonra kitabı tərsinə çevirərək oxu.

Alabaşın ağzı, pəncələri qana bulayıb. Birdən gördüm ki, sənin bəşiyin yanına bir ilan düşüb. Baş qan içindədir. Sən dəmə, ilanın bəşiyə sarı süründüyünü görən Alabaş onun üstünə atılmış, pəncəsi ilə efini ora-bura vurub öldürmüşdü.

Mən qorxumdan qışqırdım. Səni qucağıma alıb o üzündən, bu üzündən öpdüm. Sən gülürdün. Heç nədən xəbərin yox idi. Daha bilmirdin ki, Alabaş olmasaydı, ilan səni vuracaqdı.

Mənim qışqırığıma baban gəlib çıxdı, əhvalatı ona danışdım. O, Alabaşı tumarladı.

Fikrət sevindi:

– Alabaş, doğrudan da, mənim həqiqi dostummuş, – dedi. – İndi mən bu əhvalatı uşaqlara danışacağam.

Fikrət sevinə-sevinə həyəətə düşdü.

Mübariz Qasımov

DİL QAYDALARI

- 2 Hansı cümlələrdə xəbər mübtəda ilə uzlaşır?

1. Karandaşlar yerə dağıldı.
2. Sərçələr pəncərəyə qondu.
3. Dostlarım mənə dərslərimdə kömək etdilər.
4. Pişiyi görən itlər hürməyə başladılar.

YADDA SAXLA!

Bəzi hallarda xəbər mübtəda ilə uzlaşmaya da bilər:

– mübtəda heyvan və quş adları bildirirsə, xəbər həm cəmdə, həm də təkdə ola bilər; məsələn: *Qoyunlar mələşirdilər.*

Qoyunlar mələşirdi.

– mübtəda cansız varlıq bildirdikdə xəbər həmişə təkdə olur.

Məsələn: *İşıqforda maşınlar dayandı.*

- 3 Cümlələri tamamla.

1. Biz ailəmizlə gəzintidən qayıt... .
2. Çiçəklər otağa daha da tərəvət verir... .
3. Sal qayalar sipər kimi dalgaların qarşısında dayanmış... .

1-ci hissə

Meşədə yoğun gövdəli, qollu-budaqlı alma ağacı vardı. O, balaca bir oğlanla dostluq edirdi. Oğlan hər gün ağacın yanına gəlir, tökülmüş yarpaqları yığıb çələng hörür, tac kimi başına qoyaraq özünü meşənin şahı sayırdı. O, ağacın gövdəsinə dırmaşır, budaqlarında yellənirdi. Yorulanda da ağacın kölgəsində yuxuya gedirdi. Alma ağacı çox xoşbəxt idi.

Amma vaxt keçir, oğlan böyüyür və alma ağacı günlərini daha çox təklikdə keçirməli olurdu.

Bir dəfə oğlan alma ağacının yanına gəldi. Ağac dedi:

– Bura gəl, oğlan, mənim budaqlarımda yellən, almalarımın ye, mənimlə oyna, qoy biz yenə xoşbəxt olaq.

– Mən artıq böyümüşəm, ağaclara dırmaşmaq mənə yaraşmaz, – deyə oğlan cavab verdi. – Mən başqa əyləncələr arzusundayam. Amma bunun üçün pul lazımdır. Məgər sən bunu mənə verə bilərsən?

– Mən çox şad olardım, – deyə alma ağacı ah çəkdi. – Amma mənim pulum yoxdur. İstəyirsən, almalarımı dər, apar şəhərdə sat. Onda sən pulun olar və sən xoşbəxt olarsan!

Oğlan ağaca dırmaşıb bütün almaları dərdi və apardı. Alma ağacı dostunun işinə yaradığı üçün çox xoşbəxt idi.

1 Alma ağacı və oğlan obrazları haqqında fikir söylə. Onlardan hansı daha çox xoşuna gəldi?

2-ci hissə

Bundan sonra oğlan xeyli müddət meşəyə gəlmədi. Alma ağacı dərd-qəm içində idi, gözü yollarda qalmışdı. Bir gün oğlan gələndə o, sevinclə qışqırdı:

– Tez gəl buraya, balaca! Mənim budaqlarımda yellən, qoy biz yenə xoşbəxt olaq.

– Eh, mən nə hayda, sən nə hayda, – deyə oğlan cavab verdi. – Yaşım keçir, istəyirəm ailəm, uşaqlarım olsun. Bunun üçün ev lazımdır, mənim sə evim yoxdur. Sən mənə ev verə bilərsən?

– Mən çox istəyirdim, – deyə ağac köksünü ötürdü. – Mənim evim yoxdur. Amma əvəzində budaqlarım var. Onları kəsib apar, özünə ev tik və xoşbəxt ol.

Oğlan alma ağacının iri budaqlarını kəsib apardı və özünə ev tikdi. Alma ağacı da bir müddət özünü xoşbəxt hiss elədi.

- 2 Bu hissəni oxuduqdan sonra obrazlara münasibətində nə dəyişdi? Hadisələrin davamını təxmin et.

3-cü hissə

Aylar, illər keçdi. Bir gün yenə dostu gəlib çıxdı. O artıq yaşlı kişi idi. Alma ağacı sevinclə dilləndi:

– Gəl bura, dostum. Mənimlə oyn.

– Bunun üçün mən çox yaşlıyam. Oynamağa nə kefim var, nə də halım. İndi bir qayıq düzəldib uzaq-uzaq yerlərə səyahətə çıxmaq istəyirəm. Amma nə edim ki, qayığım yoxdur.

– Mənim gövdəmi kəs, özünə qayıq düzəlt. Sən o qayıqla çox uzaqlara üzüb istəyinə çatə bilərsən.

Kişi alma ağacının gövdəsini kəsdi, qayıq düzəltdi və uzaqlara üzüb getdi. Alma ağacı isə, buna inanmaq çətin olsa da, çox xoşbəxt idi.

- 3 Mətnin sonluğunu proqnozlaşdır. Səncə, bundan sonra alma ağacı dostuna daha nə verə bilər?

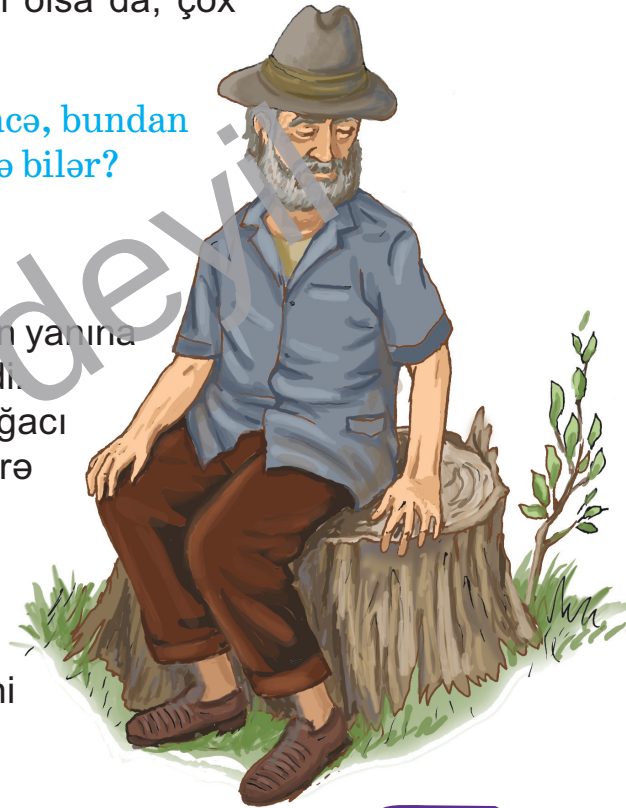
4-cü hissə

Xeyli vaxt keçdi və kişi yenə alma ağacının yanına gəldi. Onun saçları ağarmışdı, güclə veriyirdi.

– Bağışla məni, dostum, – deyə alma ağacı onu görcək ah çəkdi, – sənə heç nə verə bilmərəm. Daha almalarım yoxdur.

– Almanı neyləyirəm? – deyə qoca cavab verdi. – Mənim ağzımda, demək olar ki, diş qalmayıb.

– Mənim budaqlarım da qalmayıb, səni yelləndirə bilməyəcəyəm.

- Budaqlarda yellənmək üçün mən çox qocayam.
- Gövdəm də yoxdur ki, yuxarı dırmaşasan.
- Mən yuxarı dırmaşmaq üçün də çox qocayam, çox yorulmuşam.

Alma ağacı ah çəkdi:

– Məni bağışla, çox istərdim ki, sənə nə isə verim, amma mənim heç nəyim qalmayıb, mən indi yalnız qoca bir kötüyəm. Bağışla!

– Mənə indi heç nə lazım da deyil. Sakit və rahat bir yer axtarıram ki, oturub dincəlim.

– Neynək, – deyərək ağac cavab verdi. – Qoca kötük elə buna daha çox yarayar. Gəl bura, dostum, otur və dincəl.

Qoca belə də etdi və alma ağacı yenə çox xoşbəxt idi.

Şel Silversteyn
(Amerika uşaq yazıçısı)

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- Alma ağacı obrazının əsas xüsusiyyətini müəyyən et.
- Obrazların xarakterindən çıxış edərək əsərin ideyasını müəyyənləşdir.

DİL QAYDALARI

- Uyğunluğu müəyyən et.

1	əsgərlər	A	ilxı
2	sakinlər	B	qoşun
3	atlar	C	əhali

YADDA SAXLA!

Mənaca çoxluq bildirən, formaca tək olan isimlər **toplu isimlər** adlanır. Məsələn: *ilxı, sürü, camaat*.

Toplu isimlər cümlədə mübtəda kimi işləndikdə xəbər təkde olur. Məsələn: *El bir olsa, dağ oynadar yerindən*.

- Cümlələri tamamla. Xəbərlə mübtədanın uzlaşmasına fikir ver.
 - Sürü çəmənlikdə ...
 - At ilxısı düzənlikdən ...
 - Ordu sərkərdənin əmrini ...
 - Xalq sənətkara həmişə hörmət ...

İKİ QONŞU (rəvayət)

Bir küçədə iki qonşu yaşayırdı. Birinin adı Ənvər, o birininki Səməd idi.

Bir gün möhkəm qar yağdı. Ənvər səhər tezdən durub küreyi əlinə aldı, evinin qabağındakı qarı təmizləməyə başladı. Sonra Səmədin evinə tərəf nəzər saldı. Gördü ki, onun evinin qabağı təmizdir. Elə bil heç oraya qar yağmayıb.

Ertəsi gün yenə qarlayırdı. Ənvər bu gün bir az da erkən durdu. Evin qabağını təmizlədi. Baxdı ki, qonşu evin qabağı, həmişəki kimi, tərtəmizdir.

Üçüncü gün Ənvər əlaqaranlıqda qalxıb həyətə çıxdı. Qar dizdən idi. Səmədin evinə baxdı. Mat-məəttəl qaldı. Küçədən evə aparan ciğir qardan təmizlənmişdi.

Həmin gün qonşular küçədə rastlaşdılar. Ənvər dözməyi soruşdu:

– Qonşu, sən nə vaxt evinin qabağını qardan təmizləyirsən ki, mən görmürəm?!

Səməd əvvəlcə qonşusunu başa düşmədi. Sonra ucadan gülüb dedi:

– Mən heç vaxt qarı təmizləmirəm. Sadəcə, evimə çoxlu dost-tanış gəlir.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

Biri yanlısdır:

- A) Hadisə yanvar ayında baş verib.
- B) Ənvərle Səmədin evləri yanaşı idi.
- C) Qonşuların evləri arasında hündür barı var idi.

1 Mətnlərə uyğun atalar sözlərini müəyyənləşdir.

1	Üç mirvari	A	Ağacı qurd içindən yeyər.
2	İki nar	B	Dost arası pak gərək.
3	Yol söhbəti	C	Varını verən utanmaz.
4	Səxavətli ağac	Ç	Dostsuz insan – qanadsız quş.

2 Bölmədə hansı mətnlərdəki fikir “Əsl dost dar gündə tanınar” atalar sözünün mənasına uyğundur?

3 Bölmədəki hansı mətnin qəhrəmanını ən yaxşı dost hesab edirsən? Seçimini izah et.

4 Sayları uyğun isimlərlə birgə işlədərək cümlələr qurub dəftərinə yaz.
az-çox, bir, çoxlu, yeddi, on iki, minlərlə, doqquz, bir sıra

5 Verilmiş cümlələri tamamla. Əvvəlcə mübtədanın xəbərle uzlaşdığı cümlələri, sonra isə uzlaşmadığı cümlələri dəftərinə köçür.

1. Mən birinci dəfə idi ki, tədbirdə çıxış edəcək... .
2. Dostum Anar xəstələndiyi üçün dərəcə gəlmə... .
3. Susuzluqdan güllər solmuş... .
4. Sahilə çatanda gəmilər fit ver... .
5. Uşaqlar sinfə təzəcə daxil olmuş... ki, zəng vuruldu.
6. Binanın qarşısında bayraqlar dalğala... .

6 Verilmiş toplu isimləri cümlədə işlət.
naxır, camaat, əhali, xalq, ordu, kütlə, qoşun, ilxı, sürü

7 Verilmiş cümlələrdə nöqtələrin yerinə uyğun gələn toplu isimləri əlavə et.

(qoşun, el sürü, xalq, camaat)

1. ... keçən körpüdən sən də keç.
2. Maral ...dən ayrılıb gölə yaxınlaşdı.
3. ... meydana toplaşdı.
4. Düşmən məğlub olub ... geri çəkdi.
5. ... çətinliklə də olsa öz azadlığına qovuşdu.

ANA TƏBİƏT

6-cı
bölmə

TƏBİƏTİN DOSTLARI

Baharın gəlişi ilə təbiət qış yuxusundan oyanmışdı. Hər yanda olduğu kimi məktəbin bağında da xüsusi canlanma vardı. Şagirdlər ağacların qurumuş budaqlarını budayı, dibini boşaldır, su gələn arxları qaydaya salırdılar.

Dördüncü sinifdə oxuyan Nadir lovğalanaraq dedi:

– Bizim sinfimiz hər sahədə **birincidir!**..

Sınıf yoldaşları onun sözünə qüvvət verdilər:

– Biz təbiətin əsl dostlarıyıq!..

Yaxınlıqda işləyən beşinci sinif şagirdləri etiraz etdilər:

– Hər halda, bizə çata bilməzsiniz!..

Bunu eşidən altıncı, yeddiinci, hətta doqquzuncu siniflərin şagirdləri də səslərini qaldırdılar. Hamı özünü təbiətin əsl dostu sayırdı.

Mübahisə məktəb direktoruna çatdı. O, məsələni ədalətlə həll etmək üçün müəllimlərlə məsləhətləşib xüsusi bir komissiya yaradı. Sonra uşaqlara dedi:

– Qətiyyənlə narahat olmayın, dərs ilinin axırında təbiətin əsl dostlarını komissiya özü müəyyən edəcək...

Xəbər hamını hərəkətə gətirdi. Siniflər arasında canlı, işgüzar yarış başlandı...

Nəhayət, dərs ili sona çatdı. İşini yekunlaşdıran komissiya ümumi toplantıda dör-

düncü sinif şagirdlərini məktəb üzrə qalib elan etdi. Onların hamısı təntənəli şəkildə təzə dərs kitabları ilə mükafatlandırıldı...

Başqa siniflərdən etiraz səsləri gəldi:

– Niyə məhz onlar? Niyə biz yox?!

Belə olduqda məktəbin direktoru məsələni aydınlaşdırmalı oldu:

– Uşaqlar, düzdür, **dördüncülər** başqa siniflərdən az ağac əkiblər. Amma dərs kitablarını hamıdan yaxşı, səliqəli saxlayıblar. İndi sinfi bitirənlər onlardan faydalana biləcəklər. Kitabların qayğısına qalmaq, əslində, yaşıllığın qayğısına qalmaq, təbiətin dostu olmaq deməkdir. Axı tək-cə bir sinfin kitablarını çap etmək üçün nə qədər kağız lazımdır. Kağız isə ağacların, meşələrin qırılması hesabına əldə edilir...

Bax bu, uşaqların çoxunun ağılına gəlməmişdi...

Eyvaz Zeynalov

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

1 Çəhrayı boşluğun yerinə hansı söz uyğun gəlir?

- A) üçüncü B) dördüncü C) beşinci

2 1-ci abzasdakı “*canlanma*” sözü nəyə aiddir?

- A) ağaclara B) şagirdlərə C) təbiətə

3 **Araşdırma.** “Kağız necə istehsal olunur” mövzusunda araşdırma aparın və təqdimat hazırlayın.

DİL QAYDALARI

4 Mətnə altından xətt çəkilmiş sayları rəqəmlə yaz.

YADDA SAXLA!

Sıra sayları miqdar saylarına *-inci⁴* şəkilçisi artırmaqla düzəlir: *bir – birinci, üç – üçüncü*. Sıra saylarını rəqəmlə ifadə edərkən müvafiq rəqəmə *-inci⁴* şəkilçisinin ikinci hecası (*-ci⁴*) artırılır: *1-ci, 3-cü*.

5 “*Dördüncü*” sözünün rəqəmlə ifadəsi hansı bənddə düzgün verilib?

- A) 4-üncü B) 4-ncü C) 4-cü

6 **Mavi rənglə verilmiş sözlərin hansı nitq hissəsinə aid olduğunu və cümlədə vəzifəsini müəyyən et.**

MEŞƏLƏRİN DOSTLUĞU

Meşələrlə örtülü uca dağın zirvəsində qoca bir palıd ağacı vardı. O, yüz illər idi ki, burada məskən salmışdı. Qar yağanda birinci onun başına yağırı, əsən küləyə birinci o, *sinə gərirdi*. Özünü meşənin qoruyucusu sayırdı. Bu meşədə elə ağaclar vardı ki, onları lap körpəlikdən tanıyırdı, elə heyvanlar, quşlar vardı ki, onların *ulu* babalarını görmüşdü...

Meşəyə cürbəcür adamlar gəlirdi. Bəziləri xeyirxah idi. Gəlib göbələk, moruq yığır, *talada*, *yamacda* dincəlib gedirdilər. Amma elə adamlar da vardı ki, tonqal qalayır, ağacları sındırır, meşə heyvanlarına güllə atırdılar. Qoca palıd onları sevmirdi.

Son vaxtlar meşəyə tez-tez üç nəfər gəlirdi. Heç nəyi qırmır, incitmir, ancaq quşlara tamaşa edir, quş yuvalarına baxır, dəftərlərində nə isə qeyd edirdilər. Onlar çox ehtiyatla davranırdılar, ona görə də qoca palıd arxayın idi ki, bu adamlardan meşəyə *xətər* toxunmaz. Lakin bir gün...

Yuvalarda quş balalarının yumurtadan çıxan vaxtı idi. Səhər tezdən qoca palıd bir də gözünü açıb gördü ki, meşə adamla doludur. Həmin üç nəfər də bunların arasında idi. Adamlar torla quşları tutur, onların yuvalarını balaları ilə birlikdə götürüb maşınlara yığırıdılar. Əsl *qarət* idi. Adamlar işlərini bitirdikdən sonra maşınlara oturub meşədən uzaqlaşdılar.

Qoca palıd çox qəzəblənmişdi. Axı onun azad quşları doğma meşəsiz necə yaşayacaqlar?..

Bir neçə ay keçdi. Bir gün səhər qoca palıd yuxudan tanış bir səsə oyandı. Bu, cavan ağacdələn idi. Adamlar onu da aparmışdılar. İndi isə o, əvvəllər olduğu kimi, qoca palıdın gövdəsində oturub quyruq lələklərini gövdəyə dirəmişdi və dimdiyi ilə ağacın qabığını dəlirdi. **Qoca palıd onun bu hərəkətindən heç vaxt incimirdi, 1 xoşu gəlirdi, sanki canı rahatlanırdı.**

Qoca palıd heyrətlə:

– Sən o quldurların əlindən necə qaçdın? – deyə soruşdu.

– Mən qaçmamışam. Onlar özləri məni buraxıblar. **2** məni yox, bütün quşları azadlığa buraxdılar.

– Bəs onda niyə tutub aparmışdılar?

– Mən indi səni başa salaram, – deyə ağacdələn yerini rahatladı. – Sən

demə, bizdən çox uzaqda insanlar meşə salırlar. Amma ağaclar məhv olmuş. Onları həşəratlar yeyirmiş. Onda insanlar başa düşürlər ki, meşəni quşlar xilas edə bilər. Ora quşlar gətirirlər. Amma quşlar burada yaşamaq istəmirlər. Çünki meşə quşları yalnız boya-başa çatdıqları yerdə yaşayırlar. Onda insanlar quşları yuvaları ilə birgə öz meşələrinə aparırlar. Bu yuvalarda balalar dünyaya göz açır. Quşlar onları bəsləyirlər. Körpə balalar dirçəlib sərbəst yaşaya bildikləri zaman ana quşlar onları tərk edib öz doğma meşələrinə qayıdırlar. Amma balalar doğulduqları meşədə qalırlar. Axı ora onlar üçün doğmadır.

Qoca palıd fikrə daldı:

– **3**, mən nahaq qəzəblənmişəm. İnsanlar xeyirxah iş görmüşlər. Onlar ağıllıdılar. Ən qəribəsi isə budur ki, bütün canlılar kimi meşələr də bir-birinə kömək edə bilərmiş.

Rəfiq Ələkbəroğlu

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Cümlələri tamamla.
İnsanların yeni saldıqları meşə məhv olurdu, çünki
Quşları yuvaları ilə birlikdə yeni meşəyə apardılar, çünki
- 2 Ağacdələn haqqında öyrəndiklərini yada sal və mavi rənglə verilmiş cümləni izah et.
- 3 Mətdən hansı elmi məlumatları əldə etdin?

DİL QAYDALARI

- 4 Nömrələnmiş boşluqların yerinə hansı sözlər uyğun gəlir?
A) 1 – sanki 2 – beləliklə 3 – əlbəttə
B) 1 – əksinə 2 – yalnız 3 – deməli
C) 1 – amma 2 – sanki 3 – bəs

SUALLAR, CAVABLAR

– Ata, sən bizə
Danış bir görək:
Qışda üşümür
Göldə qaz, ördək?

– Tükünə baxır.

– Qar altda turplar
Qızınır necə?
Soyuq deyilmi
Onlara gecə?

– Ləkinə baxır.

– İsti bələkdə
Yatır körpələr.
Donmur şaxtadan
Çöldə kirpilər?

– ... baxır.

– Çıxa bilmirik
İsti otaqdan.
Çöldə toxumlar
Qorxmur sazaqdan?

– ... baxır.

– Birdən kəsmədi
Güclü külək, qar, –
Ağaclar onda
Yerindən qopar?

– ... baxır.

Məstan Günər

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

Nöqtələrin yerinə uyğun gələn söz sırasını seç.

- A) əkinə, kökünə, kürkünə
- B) kökünə, kürkünə, əkinə
- C) kürkünə, əkinə, kökünə

ÇİL TOYUQ

Çil toyuğumuz üç gün idi ki, kürt düşmüşdü. Onun altına qoymağa toyuq yumurtası yox idi. **Mağazadan alınan yumurtalar isə yaramırdı, çünki soyuducuya qoyulmuşdu.** Buna görə də nənəm qonşudan on beş ördək yumurtası alıb çil toyuğun altına qoydu. “Qoy ördək balası çıxsın, – dedi, – onsuz da ördəyimiz yoxdur”.

Aradan xeyli keçdi. Bir gün dərstdən qayıdanda gördüm ki, çil toyuq yumşaqtüklü, bapbalaca, sarı ördək balaları ilə həyətdə gəzişir. Ördək balaları o qədər qəşəng idilər ki, onlardan birini tutub əlimdə saxlamaq, oynatmaq istədim. **Əlimi ördək balasına uzatdığımı gördüm, çil toyuq qəzəblə üstümə cumdu.** Qorxub pərqu kimi yumşaq ördək balasını əlimdən buraxdım. Çil toyuq tüklərini qabartdı:

– Qırt, qırt!

Balaca ördək balaları onun qabarmış tüklərinin arasına girdilər. Onlar o qədər balaca idi ki, yanlarını basa-basa yeriyəndə tez-tez yıxılırdılar.

Günlər bir-bir ötdükcə ördək balaları da sürətlə böyüyürdü. Onların sarı yumşaq tükləri də get-gedə rəngini dəyişir, bozarırdı.

İstirahət günü idi. Həyətimizin yanından keçən balaca çayın kənarında göy otların üstündə uzanıb maraqlı bir kitab oxuyurdum. Birdən çil toyuqla balaca ördək balaları çayın qırağında göründülər. Çil toyuq onların arasında eşələnir, nəsə tapıb dimdiyi ilə ortaya atır, “qırt, qırt, qırt” deyərək ördək balalarını çağırırdı. Onlar da çürümüş kartof, çörək parçasını – onun tapdığı hər şeyi balaca dimdikləri ilə didişdirirdilər. Bəzən basabas salır, analarının tapdığını bir-birindən almağa çalışırdılar.

Birdən ördək balalarından biri özünü çaya atıb üzüməyə başladı. Qalanları himə bənd imiş kimi onun ardınca bir-bir suya atıldılar. Çil toyuq başını qaldıraraq ördək balalarını suda gördü, qeyri-adi bir həyəcan və çığırta ilə qaçıb çayın qırağına gəldi:

– Qırt! Qırt! Qırt!!!

Yox, ördək balalarının dəcəlliyi tutmuşdu, çil toyuğun həyəcanlı çığırta-sına qulaq asmayıb əvvəlki kimi suda oynamağa davam etdilər. Görünür, su onların yaman xoşuna gəlmişdi. Çil toyuğun səsi bütün çay qırağını

basmışdı. O, həyəcanla sahilboyu oyan-buyana qaçır, qırtıldaırdı. Tükləri qabarmışdı, çığırtısı anbaan daha ucadan səslənirdi. Amma ördək balaları onun çağırışlarına qulaq asmaq istəmir, şən halda suda oynayırdılar.

Birdən nə görsəm yaxşıdır? Çil toyuq suyun qırağına gəldi, narahat-narahat qanadlarını çırpdı, atılıb düz ördək balalarının dəstəsinin ortasına düşdü, amma üzə bilməyib batmağa başladı. Lələkləri tamam islanandan sonra o, heydən düşdü.

Əvvəl bütün bunlara maraqlı bir tamaşa kimi baxırdım, sonra çil toyuğu bu vəziyyətdə görüb elə bil yuxudan ayıldım, qaçıb özümü paltarlı-paltarlı suya atdım. Yaxşı ki, çay dayaz idi. Çil toyuğu götürüb sahilə çıxdım. Ancaq o, əvvəlki kimi heysiz qalmışdı. Ürəyi zəif vururdu.

Mən çil toyuğu yerə qoydum, islanmış lələklərinə əl sürtdüm, ancaq o, ayaqlarını uzatdı, bulanıq gözlərini çaya dikdi və birdən yumdu. Mən onu ikiəlli tutub qaldırdım. Onun sinəsi yavaş-yavaş soyuyurdu, bayaq vuran ürəyi isə indi dayanmışdı.

Başımı qaldırıb çaya baxdım. Balaca ördək balaları qayğısız-qayğısız suda oynayırdılar...

Əmir Əyyubzadə

ŞÜURLU OXU

- 1 Mətnə mavi rənglə verilmiş cümlələri bir də oxu və ev quşları haqqında əldə etdiyin elmi məlumatları genişləndirərək şərh et.
- 2 Səncə, çil toyuğun ölümündə kimi günahlandırmaq olar?

NİTQ BACARIQLARI

- 3 Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlədə ördək balaları nəyə bənzədilir?

Bənzətmə

Bədii əsərdə bəzən obrazın hər hansı bir əlamətini nəzərə çarpdırmaq üçün onu başqa əşya və hadisəyə oxşadırlar. Buna bənzətmə deyilir.

Məsələn: Qarpız bal kimi şirindir.

- 4 Şeir parçasındakı bənzətməni tap.
Həzin nəğmə deyir indi bağça, bağ,
Yadıma yaxınlar, uzaqlar düşür.
Yaralı quş kimi qanad çalaraq
Yarpaqlar uçuşur, yarpaqlar düşür. (Nəbi Xəzri)

GÜLGƏZ

1-ci hissə

Gülgəz əlindəki badam çubuğunun *puçurlarını* təmizləyə-təmizləyə otağa girdi.

Alı baba nəvəsindən soruşdu:

– Çubuğu neyləyirsən, bala?

Gülgəz dedi:

– Müəllim istəyib, dərs öyrədəcək. *Peyvənd* edəcəyik!

Peyvənd adı gələndə Alı baba divandan qalxıb nəvəsinə sarı gəldi, badam ağacından kəsilmiş çubuğu əlinə alıb baxdı və dedi:

– Bu, peyvəndə yaramaz, bala! Gərək bir az naziyi ola. Puçurlarını da tökübsən, bunun harası göyərsin?

Gülgəz babasının dediklərinə inanmadı, amma dinmədi.

Güman etməyin ki, Gülgəz babasına heç inanmırdı. Yox, Gülgəz Alı babaya inanır, ona hörmət edir, onu çox sevirdi. Alı babanın başı ağrıtanda Gülgəz də məyus, kefsiz olar, bir kəsə qoşulmaz, babasının yanını kəsdirər, həkim çağırar, aptekə qaçar, ona qulluq edərdi. Hərdən də balaca əllərini onun ağarmış başına qoyaraq deyərdi: “Baba, yaxşı olmusan, daha ayağa dura bilərsən”.

Bəs indi Gülgəz Alı babanın sözünə niyə inanmadı? Bəlkə, o, peyvənd işini babasından yaxşı bilirdi? Yox, səbəb başqa idi.

...Gülgəz məktəbə gedəndən bəri kitaba çox bağlanmışdı. Babası ilə oynayanda da kitabı əlindən qoymazdı.

Bir dəfə o, barmağını kitabın vərəqi üstünə qoyub xahiş etdi:

– Baba, bu sözü oxu da!

Baba dedi:

– Qızım, mən savadsızam, dərslər başını çıxmaz, belə şeyləri sən məndən yaxşı bilirsən.

– Niyə savadsızsan, ay baba?

– Çünki bizi oxutmayıblar. Köhnə zamanın üzü qara olsun. Yamanca kor qoydu babanı...

Babasının bu sözlərini eşidəndə Gülgəz də qüssələndi. Uşaq babasının gücsüzlüyünü ilk dəfə gördü, ilk dəfə duydu. Babasını qüssələndirdiyinə peşman oldu və ondan bir daha heç nə soruşmadı.

Ona görə də babası badam çubuğundan, peyvənddən danışanda Gül-

göz inanmadı. İstədi babasına cavab qaytarsın, desin: “Sən oxumamısan, nə bilirsən?” Lakin hörmətini saxladı. Heç nə demədi. Ürəyində qət etdi ki, sabah çubuğu müəllimə versin, görsün nə deyir.

2-ci hissə

Ertəsi gün Gülgəzin gətirdiyi çubuğu diqqətlə nəzərdən keçirən müəllim gülümsündü:

– Çubuğu çox səliqə ilə təmizləmişən, bütün tumurcuqlarını yolubsan, amma nahaq iş görmüşən. Qızım, bil ki, tumurcuqsuz budaqdan edilən peyvənd tutmaz! Bəs o haradan göyərsin? Gərək, heç olmasa, bir-iki tumurcuq qalaydı. Özü də bu, canlıdır. Hələ bərkiməmiş budaqlar olur, tutub belə əyirsən ha, onlardan kəsmək lazımdır.

Gülgəz gördü ki, müəllim də Alı baba deyənləri deyir, soruşdu:

– Müəllim, babam bu barədə Sizinlə danışmayıb ki?

Müəllim bir şey anlamadı:

– Yox, mənə bir şey deyən olmayıb.

Gülgəz düşündü ki, babası oxumaq bilməsə də, yəqin, məktəbə gedib, ona haradasa dərs veriblər. Belə olmasaydı, müəllim dediklərini necə bilərdi? Evə gələn kimi babasının yanına qaçdı:

– Baba, bəs sən deyirdin ki, savadın yoxdur?..

– Yoxdur da, qızım, bəs savadım varsa, adımi niyə çətin yazı bilirəm?

– Yoxdur, bəs botanikanı haradan bilirsən?

Alı baba duruxdu:

– Nə, botinka?

– Botinka yox ey, botanika.

– Botanika nədir?

– Bax, məsələn, peyvəndi haradan öyrənmişən?

Alı babanı gülmək tutdu. Uşağın başını tumarladı və başa saldı:

– Peyvəndin savada nə dəxli, qızım?! Peyvənd etmək mənim sənətimdir. Saçımi, saqqalımi bağ-bağça işində ağartmışam, onu da yaxşı bilməyim? Bu bizim ata-baba peşəmizdir.

Alı baba Gülgəzi pəncərənin qabağına çağırırdı:

– Görürsən o uzun ağacı? Qələmdir. Həyətdə ondan ucası yoxdur. Ucalığına baxma, ancaq boy-buxunu var. Uzandıqca uzanır. Çiçəyi yox, meyvəsi yox, yarpağı acı, mal yeməz, çubuğu pis, dirəyi davamsız. Di gəl onun iddiasına bax! Boynunu həmişə dik tutar. Başqa ağaclara gün vermək istəməz. Amma yanındakı xırda ağacı görürsən? Badam ağacıdır. Qıraqdan kola oxşayır. Altıca yaşı var. Amma bolluca bar verir. Yetişəndə özü qabıqdan çıxır, ağacı silkələyən kimi badam tökülür. Qabığı da karsız deyil, yaxşı qov hazırlamaq olur. İçindəki badam başdan-ayağa yağdır. Sındırıb içini yeyirsən, qabığını da peçdə yandırırısan, daş kömür kimi közü düşür. Badam yarpağı qoyun-quzu üçün yağ-piydir. Ətirli çiçəyindən arılar şirə çəkir, çubuğu zoğaldan möhkəm olur, gövdəsi yapışqan verir. Kölgəsi də sıx, bulaq başı kimi sərin!..

SÖZ EHTİYATI

- 1 Hansı cümlədə “qələm” sözü mətndəki mənasında işlənib?
A) O, qüdrətli qələm sahibidir.
B) Qələmlə ən çox limon və sitrus bitkiləri çoxaldılır.
C) Qələm əyri yonulsa da, doğru yazar.
- 2 Babanın nitqindəki “dirək” sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?
- 3 Lüğətin köməyi ilə “botanika”, “karsız”, “qov” sözlərinin məna-larını araşdır.
- 4 Müəllimin dediyi “canlıdır” sözünü necə başa düşürsən?

3-cü hissə

Ertəsi gün botanika dərsinin mövzusu bar verən ağaclar idi. Müəllim həvəslə danışır, uşaqlar diqqətlə qulaq asırdılar. Müəllim sözünü gətirib badam ağacına yetirəndə Gülgəz özünü saxlaya bilmədi, müəllimin sözünü kəsərək heyrətlə soruşdu:

– Müəllim, bunların hamısı kitabda yazılıb?

Gülgəzin bu gözlənilməz və qəribə sualını eşidən uşaqlar ona tərəf döndülər, lakin müəllim sözünü dayandırmadı. Danışa-danışa, yavaş-yavaş Gülgəzin skamyasına yanaşdı və dedi:

– Bəli, Gülgəz, bunların hamısı kitabda yazılıbdır, ancaq []. Elə deyilmir?

Gülgəz qızarıb:

– Bəli, elədir, – dedi.

Dərsin sonunda müəllim soruşdu:

– İndi kimin sualı var?

Gülgöz söz alıb soruşdu:

– Müəllim, deyirsiniz kitabdadır. Amma bunların hamısını Alı babam mənə danışib. Bəs o bunları haradan öyrənib? Axı kitab oxuya bilmir.

Gülgəzin sualı müəllimin xoşuna gəldi:

– Qızım, baban oxumaq bilməsə də, təcrübəlidir. Onun neçə yaşı var?

– Nə bilim, müəllim, çox, lap çox.

– Deməli, dünyagörmüş adamdır. Bağ işində, görünür, təcrübəsi çoxdur.

Gülgöz bir də soruşdu:

– Dərs verməsələr, nə biləcək?

– Qulaq as, bala, dərs göydən düşmür. Kitabı, dərsi yazan da bilikli, təcrübəli adamlardır. Bağbanların çoxu savadsız idi. Əkinçilərdən eləsi var, məktəb görməyib, yazı bilmir, amma əkin işini aqronom kimi bilir. Nə üçün? Təcrübə sayəsində, öz zəhməti sayəsində, işə diqqətlə göz qoyması sayəsində.

Müəllim üzünü uşaqlara tutaraq dedi:

– Biz zəhmətlə biliyi, elmi ayırmırıq. Çünki biz zəhmətlə dəyişən, insan əməyi ilə düzələn dünyanı öyrənirik. Uşaqlar, bəzi qocalar savadsız olsalar da, uzun ömür sürüblər, çox şeyi təcrübədən keçiriblər. **Mən bir arı saxlayan tanıyıram ki, kitab yazanlar ondan öyrənirlər, alimlər uzaq şəhərlərdən onun yanına gəlirlər.** Amma özü oxumaq bilmir. Otuz il arılara qulluq edib, onların yemini, səsini, yaşayışını, şan bağlamalarını ovçunun içi kimi bilir. Uzaqdan arıların uçuşuna baxan kimi deyir: “Bunların anası naxoşdur”. Gülgəzin babası da elə bağ işində çalışmaqdan botanikanı təcrübə yolu ilə bilir, elə deyilmi?

Bu dərsdən sonra Alı babası Gülgəzin gözündə daha da böyüdü. İndiyə kimi uşaq Alı babanı ancaq bir qayğıkeş, mehriban baba kimi tanıyırdı. İndi Gülgöz babasını ayrı cür tanıyır.

Alı baba əlində bel arxın qırağında dayananda Gülgəzin gözüne qədim, qalın və qiymətli bir kitab kimi görünür. Bu kitabda öyrənməli, götürməli çox şey var. Bunları seçib çıxarmaq, təmiz xətlə dümağ, düzcızıqlı dəftərlərə yazmaq lazımdır. Bu məqsədlə Gülgəz babasının yanında oturanda torpaqdan, ağacdan, bitkilərdən söhbət salır. Alı baba da böyük həvəslə danışır.

Mir Cəlal

SÖZ EHTİYATI

- 5 Aqronom peşəsi haqqında bildiklərini de.
- 6 “Alı baba Gülgəzin gözündə daha da böyüdü” cümləsindəki “böyüdü” sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?
- A) iriləşdi B) ucaldı C) yekəldi

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 7 Səncə, mətnə mavi boşluğun yerinə nə yazılmışdı? Müəllim nə dedi ki, Gülgəz qızardı?
- 8 Təsəvvür et ki, Alı baba oxumağı bacarır. O, kitabların arasından bağçılıq haqqında kitabı görür və vərəqləməyə başlayır. Səncə, Alı baba kitabdan hansı yeni məlumatlar əldə edə bilər?

DİL QAYDALARI

- 9 Mətnə mavi rənglə verilmiş cümləni müstəqil cümlələrə böl və onlardan hər birinin baş üzvlərini müəyyən et.

YADDA SAXLA!

Hər bir cümlənin baş üzvləri olur. Bəzən sadə cümlələr bir-biri ilə məna və intonasiyaya görə bağlanaraq mürəkkəb cümlə yaradır. Məsələn:

Müəllim həvəslə danışır, uşaqlar diqqətlə qulaq asırdılar.

- 10 Hansı bənddə mürəkkəb cümlə verilib?
- A) Səlim çantasını yığıb evdən çıxdı.
- B) O, yolda Əli ilə rastlaşdı və dostlar məktəbə birgə getdilər.
- C) Uşaqlar məktəbə çatanda zəng yenidən vurulmuşdu.

HEYVANLAR

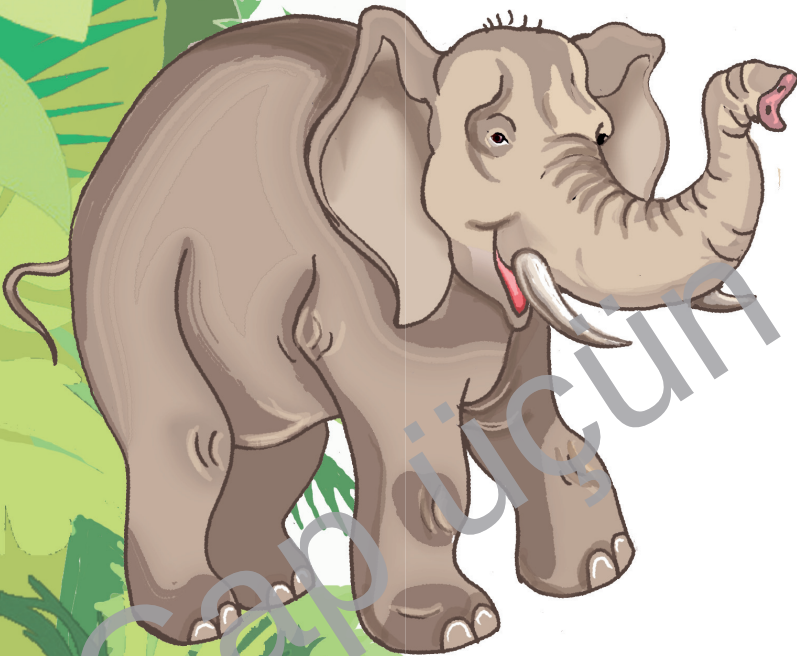
TÜLKÜ

Tüklər cürbəcürdür,
Qarası var, ağ var.
Çox yerdə sarı-kürən
Tüklər yaşayırlar.
Gözləri, qulaqları
Xırda olur tülkünün.
Gizlənir yuvasında
Gündüzləri bütün gün.
Yatanda ayıq yatır,
Bir balaca səs onu
Yuxusundan oyadır.
Ova çıxır hər gecə,
Nə rast gəlsə aparır –
Qaz, ördək, toyuq, cücə.
Quyruğu yumyumuşaq,
Sarı rəng, uzun, yekə.
Bu ona həm balıqdır,
Həm də yaxşı süpürgə.

FİL

Bu dişləri şirmayı fil
Ömür sürür neçə yüz il,
Qulaqları kürək kimi,
Ayaqları dirək kimi.
Hündürboydur, yağunpaça,
Gözləri var bapbalaca.
Fil otyeyən dinc heyvandır,
Uzunca bir xortumu var.
Yerə düşmüş bir iynəni
Bu xortumla o qaldırır.
Hindistanda, Afrikada
Əhliləşmiş fillər olur.
Onlar çoxlu yük daşıyır,
Ağır gedir, gec yorulur.
İrigövdə bu heyvanın
Quyruğu çox gödək olur.
Uzaq, isti ölkələrdə
Ağ fillər də tək-tək olur.

AYI

Bu yekəpər, boz ayı
Qış fəslində, üç ayı
Qar olanda çöl, bayır,
Kahasında yuxlayır.
Rahatlayıb yerini,
Sorur pəncələrini.
Çox sevirlər armudu,
Bir də balı ayılar,
Onların düşmənidir
İti sancan arılar.

Ayılar adam kimi
Qalxıb gəzə bilirlər.
Qıllı çoban itləri
Duyuq düşməsə əgər,
Oğurlayıb qoyunu,
Quzunu aparırlar.
Bir də gördün çobanlar
Hay-haray qoparırlar.
İtlər qalxıb hürüşür,
Ayı qorxuya düşür.
Ovunu atıb gedir,
Çaparaq gözdən itir.

Rəsul Rza

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Tülkü hansı hallarda quyruğundan süpürge kimi istifadə edir?
- 2 Mavi rənglə verilmiş hansı "ayı" sözü şəkilə qəbul edib?

BUĞDA ÜŞÜYÜRMÜ

Azər əmisigilə qonaq gələndə payız idi. Ağacların yarpaqları saralmışdı. Külək əsdikcə onlar bir-bir havada dövrə vurub düşürdü. Həyətdəki nar, heyva, armud ağaclarının meyvələri sırğa kimi budaqlardan asılı qalmışdı. Azər nənəsi və babası ilə görüşən kimi əmisi qızı Nüşabəyə qoşulub birbaşa bağa qaçdı. Uşaqlar yetişmiş meyvələrdən dərib yedilər.

Sonra Nüşabə Azərin qoluna toxundu:

- Gedək sizin gəldiyinizi atama xəbər verək.
- Gedək.

Onlar bağın ayağındakı çəpəri aşib şumlanmış sahəyə çıxdılar. Buradan şumlanmış sahə göz işlədikcə uzanır, sıralanmış traktorlar gurultu ilə irəliləyirdi. Traktorların arxasınca adamlar gedirdilər.

Azər bu mənzərəyə təəccüblə baxıb Nüşabədən soruşdu:

- Onlar nə edirlər belə?

Qız sakitcə cavab verdi:

- Taxıl səpirlər. Payızlıq taxıl.

Sonra Azərin sual dolu baxışlarını görüb dedi:

– Yadında saxla, ildə iki dəfə taxıl əkilir. Bir yazda, bir də payızda. Bax indi atamgilin sürdüyü traktorun ardınca şuma buğda toxumu səpilir. Bu, payızlıq taxıldır. Yazda buralar gömgöy zəmi olacaq, sünbüllər adam boyu ucalacaq. Sonra da onu biçib, döyüb dənələyəcəklər. Daha sonra dəyirməndə üyüdüb un alacaqlar, həmin undan da çörək bişirəcəklər.

Azər buğdanı, unu, çörəyi yaxşı tanıyırdı. Ancaq onların belə çətin başa gəldiyini bilmirdi.

Elə bu vaxt traktorlar sahə başına çatdı. Azər Nüşabə ilə bərabər traktorçu əmisiylə görüşmək üçün maşınlara tərəf yüyürdü...

Bu əhvalatdan iki-üç ay sonra Nüşabə atası ilə şəhərə gəldi. Azərin anası onları dənizkənarı bulvara, Dağüstü parka, sirkə apardı. Nüşabə şəhərdə gördüyü hər şey haqqında çəkinmədən Azərdən soruşur, bilmədiklərini öyrənirdi. "Cox sağ ol", – deyərək ona təşəkkürünü bildirirdi.

Bir gün səhər Azər yuxudan oyananda Nüşabəni pəncərə qabağında dayanan gördü. Ona yaxınlaşdı. Çöldə quşbaşı qar yağırdı. Damların üstü ağ örtüyə bürünmüşdü. Azərə elə gəldi ki, qız qarın yağmasından kədərlənib. Ona ürək-dirək vermək üçün dedi:

– Qanını qaraltma, şəhərdə qar çox qalmır.

Nüşabə dedi:

– Qanıma niyə qaraldıram? Qar yaxşıdır, bərəkətdir, torpağa can verir.

– Bəs əmimgilin əkdiyi buğdalar? – Azər birdən-birə soruşdu. – Axı onlar qarın altında üşüyür.

– Buğda üşümür, Azər, – deyə Nüşabə izah etdi. – Qar yorğan kimi onun üstünü örtür. Şaxtadan, çovğundan qoruyur. Yazda isə yuxulu torpaq ayılacaq, qar torpağın hərərəti ilə əriyib körpə cücərtilərə su verəcək, onlar da boy atacaq. Zəmilər yamyaşıl olacaq.

Şamil Xurşud

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Mavi rənglə verilmiş abzası genişləndirərək nəql et. Nüşabə şəhərdə indiyə kimi görmədiyi nələrle qarşılaşa bilərdi?
- 2 Mətndəki məlumatlardan çıxış edərək payızlıq taxıl üçün qarın xeyrini izah et.

NİTQ BACARIQLARI

- 3 Sonuncu abzasdakı hansı cümlədə bənzətmə işlənib?
- 4 Həmin abzasda altından xətt çəkilmiş sözləri izah et.

Epitet

Bədii əsərlərdə əşya və ya hadisənin əlamətini daha qabarıq çatdırmaq üçün çox vaxt məcazi mənə daşıyan sözlərdən istifadə olunur. Belə sözlər epitet adlanır. Məsələn:

Döyüşə aslan ürəkli oğullar gedir.

- 5 Verilmiş nümunədə hansı epitetlər var?

Çənlibəldən səni deyib gəlmişəm,

Alma gözlüm, qız birçəklim Qırat, gəl.

(“Koroğlu” dastanından)

NOVRUZ BAYRAMI

Səmənini gətirin,
Miz üstünə qoyun, hey!
Kos-kosanı başlayaq,
Gözəldir bu oyun, hey!

Yaz coşdurur adamı,
Gəlir Novruz bayramı!

Bir nimçəyə düzüksün
Yeddi löyün şirniyyat:
Qoğal, qovut, paxlava,
İydə, badam, qoz, nabat.

Yansın hər evin şamı,
Gəlir Novruz bayramı!

Tonqal çataq həyətdə,
Könül açsın məşəllər.
Öz bəxtini sınasın
Bütün qönçə gözəllər.

Tapın iynəni, camı,
Gəlir Novruz bayramı!

Məhlə-məhlə dolanaq,
Qapıları pusaq biz,
Gözəl sözlər danışın,
Gəlib qulaq asaq biz.

Gülsün ellərin kamı,
Gəlir Novruz bayramı!

Nəgmə deyir qaranquş,
Novruzgülü bitib ha!..
Papaq atın, pay alın,
Son çərşənbə yetib ha!..

Bu yeni il axşamı
Gəlir Novruz bayramı!

Lopa yandırın, dostlar,
Zülmət nura qarışsın.
Susub durmaq günahdır,
Küsülülər barışsın!

Sevinsin, gülsün hamı,
Gəlir Novruz bayramı!

Sabir Mustafa

SÖZ EHTİYATI

İşləndiyi bəndin məzmununa görə “qovut” sözünün mənasını müəyyən et.

- A) uzunsov, yaxud girdəşəkilli, şirin və ətirli bostan meyvəsi
- B) qovrulmuş buğda və ya noxud unundan hazırlanan çərəz
- C) evdən çıxarılmış, qovulmuş adam

QIZIL BALIQ

1-ci hissə

Arazla Gülnazın babası kənddən onlara şüşə qabda üç rəngdə balıq göndərmişdi: qızıl balıq, ala balıq və ağ balıq.

Uşaqlar balıqları akvariuma salıb pəncərənin qabağına qoymuşdular. Balıqlar çox qəşəng idi. Dərilərini örtmüş xırda pulcuqlar işıqda par-par parıldayırdı. Qızıl balığın quyruğu isə qəribə – təyyarə quyruğutək üç haça idi.

Araz bacısına dedi:

– Gülnaz, yemək gətir. Görmürsən balıqlar acıb?!

Gülnaz mətbəxə gedib çörək gətirdi. Araz çörəyi xırdalayıb bankaya səpdi. Balıqlar qırıntıları acgözlüklə udurdular. Amma bir azdan bədbəxtlik baş verdi: ağ balıq yırğalana-yırğalana üzüməyə başladı. O, tez-tez böyrü üstə dönürdü. Balığın qəlsəmələri yavaş-yavaş qalxıb enirdi. Uşaqlar bundan təşvişə düşdülər. Gülnaz o biri otağa gedib atasına xəbər verdi:

– Ağ balıq xəstələnib!

Ağ balığın qarnının şişdiyini gören ata uşaqlardan soruşdu:

– Balıqlara nə yedizdirmisiniz?

Araz dedi:

– Çörək qırıntısı.

– Yəqin, çox səpmisiniz?

Gülnaz bildirdi:

– Lap doyunca.

– Hm... aydındır! Balıq çörəkdən köpüb, tələf olacaq. Onlara balıq yemi vermək lazımdır.

Ertəsi gün Araz atası ilə birlikdə zoomağazaya gedib balıq yemi aldı. Sağ qalan balıqları yemlədi. Ala balıq və qızıl balıq yemi iştahla yeyirdi.

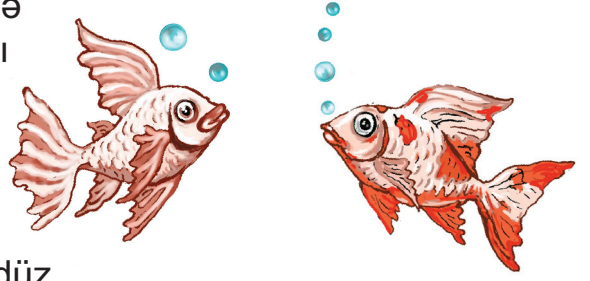
Axşamçağı Araz Gülnaza dedi:

– Balıqların suyu bulanıqdır, kömək elə, dəyişək.

Gülnaz anasından qab aldı. Araz balıqları bir-bir tutub oraya saldı. Sonra şüşə bankanı təmiz su ilə doldurdu və balıqları öz yerinə qaytardı. Balıqlar şəffaf suda daha yaraşlıqlı görünürdü.

Lakin uşaqların sevinci uzun sürmədi. Çox keçmədən ala balıq da yanı üstə düşdü. O, üzgəclərini işlədib suda düz durmağa çalışsa da, bir şey çıxmırdı.

2-ci hissə

Səhər bacı və qardaş mağazaya getdilər. Araz satıcıya müraciət etdi:

– Dünən sizdən aldığımız su birəsi tozunu balıqlara verdik. Sularını təzələdikdən sonra nədənsə biri öldü.

– Bir de görüm, suyu necə dəyişdiniz?

– Çətin iş deyil ki! Kranı açıb akvariumu doldurduq.

– Balıqları da dərhal oraya saldınız, eləmi?

– Bəli.

– Tələsmisiniz, bala! Tələsmisiniz! Kran suyunda çoxlu hava olur. Bu isə balıq üçün ziyandır. Akvariumu kran suyu ilə doldurandan sonra bir müddət gözləmək lazımdır ki, içindəki hava çıxsın.

Artıq qızıl balıq tək qalmışdı. O daha əvvəlki kimi cəld və qıvrıq deyildi. Qabın dibinə qısılib hərəkətsiz dururdu.

Arazın ona yazığı gəlirdi. Bir dəfə o, bacısına dedi:

– Gəlsənə qızıl balığı aparıb gölə buraxaq?

Gülnaz burnunu salladı:

– Yox, istəmirəm!

– Tərslik eləmə. Axı balıq da azadlıq sevir.

Arazgilin evi şəhərin ucqarında idi. Məhəllənin yaxınlığındakı dərədə kiçik bir göl vardı. Yazda və payızda yağan yağışlar yamaclardan süzülüb buraya tökülürdü. Yayın qızmar vaxtında belə gölcük qurumurdu. Onun sahilində hündür qamış bitir, ətrafı yaşıl otluqla örtülü olurdu. Baharda uşaqlar çəməndən zərif və ətirli çöl çiçəkləri yığırdılar.

Araz və Gülnaz gölün qırağına gəldilər. Araz bankanı əyib boşaltdı. Qızıl balıq şappıltı ilə suya düşdü. Əvvəlcə oyan-buyana vurnuxdu, sonra ehtiyatla üzərək sahilə aralandı. O, dərinlikdə gözdən itdi...

Uşaqlar qızıl balığın dalınca xeyli baxdılar. Gülnaz tutulan kimi oldu:

– Buraya tez-tez gəlib balığımıza baş çəkərik.
Araz dedi:
– Eh, sən də söz danışdın! Bu boyda göldə o balığı görmək olar?!
Amma uşaqlar təəssüflənmirdilər. Çünki sakit göldə onların qızıl balığı yaşayırdı.

Çingiz Ələkbərzadə

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Baba Arazla Gülnaza balıqları bağışlayan kimi uşaqlar kitab mağazasından akvarium balıqları haqqında sorğu kitabı alsalardı, hadisələr necə davam edərdi?
- 2 Balıqlar haqqında bildiyin və mətndən öyrəndiyin elmi məlumatlar əsasında təqdimat hazırla.

DİL QAYDALARI

- 3 Aşağıdakı cümlədə köməkçi nitq hissələrini tap. Onlardan hansı mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini bir-birinə bağlayır?
Samir dostları ilə dəniz sahilinə getmək istəyirdi, amma hava soyuq olduğu üçün anası icazə vermədi.

YADDA SAXLA!

Mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri vergüllə və ya köməkçi nitq hissələri ilə bağlanır. Məsələn: *Gün batdı, hava qaraldı. Müəllim sinfə girdi və dərs başlandı.*

Cümlələri bir-birinə bağlayan köməkçi nitq hissəsi *bağlayıcı* adlanır.

- 4 Nöqtələrin yerinə uyğun gələn bağlayıcı yazmaqla cümlələri dəftərinə köçür.

və, amma, çünki

1. Ana oğlundan məktub gözləyirdi, ... poçtalyon bu dəfə də əliboş gəlmişdi.
2. Ana çox nigarən idi, ... çoxdandır oğlu məktub yazmırdı.
3. Nəhayət, bir gün qapı açıldı ... poçtalyon əlindəki məktubu anaya uzatdı.

SAĞSAĞAN NƏ AX TARIRDI

Mal-qara, qoyun-quzu düzə yayılıb otluyurdu.
Ata bir qıraqda yapıncısını çəməniyə sərib
uzanmışdı. Bir gözü oğlunda, balaca İlqarda idi.
İlqar yamacda çiçək topluyur, kəpənək qovurdu.

Birdən xallı inəyin belindəki sağsağanı görüb dayandı.
Ala sağsağan inəyin belində gəzir, nəyisə dimdikləyirdi.

Sonra o, havaya qalxdı, uçub gözdən itdi. Aradan bir az
keçmiş təzədən göründü. Bu dəfə başqa bir inəyin belinə qondu.
Eyni qaydada nəsə axtarmağa başladı. Bir də uçub getdi. Amma İlqar
onun dimdiyində nə apardığını görmədi...

Üçüncü dəfə gələndə İlqar əlindəki çiçək dəstəsini sağsağana tərəf
yellətdi. Fit çaldı. Onu qorxutmaq istədi. Sağsağan öz işindəydi. Onu
vecinə almırdı. İlqar bərk hirsələndi. Sağsağanın dalınca düşdü. Sağsağan
isə elə bil onunla qaçdı-tutdu oynayırdı. Yaxınlaşan kimi uçub daha
uzaqdakı inəyin, yaxud qoyun-quzunun belinə qonurdu...

Atası kənardan sakitcə onları izləyir, öz-özünə gülürdü. Axırda gördü ki,
uşaq heyvanları ürküdüb dağıdacaq, ayağa qalxıb onu harayladı:

– İlqar! Ay İlqar!..

– Nədir, ata? – İlqar dayanıb ona tərəf gözünü qıydı. Bərk tövşüyürdü.

– Sağsağanla işin olmasın, oğlum...

– Axı heyvanların belini dimdikləyib deşir...

Atası onu sakitləşdirdi:

– Deşməz, oğlum. Sağsağan heyvanların belində başqa şey axtarır.

– Nə axtarır, ata?.. – İlqar yavaş-yavaş geri qayıdıb atasına yaxınlaşdı.

Nigar Həbibova

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Səncə, sağsağan nə axtarırdı? Öz variantını de, sonra kitabı
çevir və oxu.

– Tük, yun... Quşlar bilir ki, yazda heyvanlar tükünü tökür. Ona görə də
onların boşalmış yunlarını daşıyıb öz yuvalarına döşəyirlər. Axı onlar da isti,
yumşaq yatacağı xoşlayırlar...

- 2 Altından xətt çəkilmiş hansı söz düzgün yazılıb?

YAZ

Getdi qışın ayazı,
Parladı ilin yazı.
Əridi dağlarda qar,
Bulanıq sellər axar.
Yenə coşub Araz, Kür,
Sahilləri hey sökür.
Yaşıl geymiş dağ, dərə,
Yenə bizim ellərə
Quşlar da gəldi qonaq,
Yuva oldu hər budaq.
Bəzəndi boz yamaclar,
Qırqovullar, turaclar
Kollarda qaqqıldaşır,
Kənddə adam qaynaşır.
Yaz xoş xəbərlə gəlmiş,
Canlanır hər yanda iş.
Traktorlar səslənir,
Qoyun, quzu bəslənir.
Bir yanda sürü, çoban,
Bir yanda bağça, bostan.
Bir yanda göy tarlalar
Dəniztek dalğalanar.
Uğur olsun, gözəl yaz!
Səni sevməmək olmaz!
Açdıqca əlvan güllər
Fərəhlənir könüllər.
Əlində elin sazı,
Xoş gəldin, ilin yazı!

Abdulla Şaiq

SÖZ EHTİYATI

1 “Yaz” sözünü müxtəlif mənalarda cümlələrdə işlət.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

2 Şair seirin son misraları ilə nə demək istəyir?

ALMA AĞACI

Cəfər hündür bariyə dırmaşıb həyətə boylandı. Zakirin yer qazdığını görüb qışqırdı:

– Ey! Orada nə edirsən?

– Ağac əkirəm, – deyə Zakir astadan cavab verdi.

Cəfər barını aşıb onun yanına gəldi. Zakir nazik zoğlu alma şitilini Cəfərə uzatdı:

– Al, bağınızda əkərsən, bir-iki ildən sonra böyüyər, bar verər, – dedi.

Cəfər çiynilərini çəkdi:

– Nəyimə lazımdır? Uşaqlar sənin adını bağban qoyublar, özün də ek.

– Pis iş deyil ki, sən də öyrən.

– Mən bilirəm.

– Bilmirsən...

– Bilirəm.

Onlar xeyli mübahisə etdilər. Cəfər acığa düşüb alma ağacını Zakirdən aldı. Zakir dedi:

– Gəl sənə əkməyi öyrədim.

– Bah! Özüm o qədər əkmişəm ki, – deyib Cəfər getdi.

O öz həyətlərinin ortasında çala qazdı. Ağacı basdırıb dibinə də bir vedrə su tökdü...

Aradan bir ay keçdi. Zakirin əkdüyü ağaclar yavaş-yavaş dirçəlməyə başladı. Cəfərin ağacı isə günü-gündən quruyurdu. O nə qədər fikirləşirdisə, bunun səbəbini anlaya bilmirdi.

Zakirdən də soruşmağa üzü gəlmirdi.

Bir gün Zakir onun əkdüyü ağaca baxdı.

– Bu niyə quruyur? – deyə soruşdu.

Cəfər dilləndi:

– Mən ona yaxşı qulluq edirəm, hər gün suluyuram, ancaq nədənsə bitmir ki, bitmir.

– Qəribədir, – deyə Zakir təəccüblə dodaqlarını büzdü.
Cəfər də çiyini çəkdi.
– Mən hər gün su tökməzdən əvvəl onu çıxarıb kökünə baxıram, görürəm ki, bitməyib.
– Necə? Kökünə baxırsan? – Zakir güldü.
– Hə də, kökünə baxıb yoxluyuram da. Bəs haradan bilim ki, tutub, ya yox?
Zakir qəhqəhə çəkib güldü. Cəfər pərt olmuşdu. O, başını aşağı saldı. Deyəsən, öz səhvini anlamışdı.

İsi Məlikzadə

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Cəfərin ağacı nə üçün qurudu?
- 2 Hansı atalar sözü mətnin məzmununa *uyğun deyil*?
A) Bağ salan barın yeyər.
B) Lovğalığın sonu xəcalətdir.
C) Bilməmək eyib deyil, bilməyib soruşmamaq eyibdir.

DİL QAYDALARI

- 3 Altından xətt çəkilmiş sözlərdən hansı düzgün yazılıb?

ŞİFAHİ NİTQ

- 4 Mavi rəngli boşluğun yerinə hansı ifadə uyğun gəlir?
A) Bişmiş toyuğun gülməyi gəlir.
B) Vaxtsız banlayan xoruzun başını kəsərlər.
C) Xoruz yox idi, səhər açılmırdı?

Məsəllər

Yazılı və şifahi nitqdə müəyyən məqamlarla bağlı məsəllər işlədilir. Məsələn: "*Dava yorğan davasıdır*", "*Heç hənanın yeridir?*"

Atalar sözündən fərqli olaraq məsəllər müdrik fikir ifadə etmir, sadəcə, müəyyən məqamı daha qabarıq və obrazlı nəzərə çatdırır.

- 5 Elə bir mətn qur ki, orada "Toydan sonra nağara" məsəlini işlətmək mümkün olsun.

ÜMUMİLƏŞDİRİCİ TƏKRAR

- 1 Bölmədəki hansı mətnlərdə ağaclar haqqında məlumat var? Hər bir mətndən öyrəndiyin məlumat haqqında danış.
- 2 Hansı mətndə ağacların xeyri haqqında daha çox məlumat var? Onları sadala.
- 3 “Suallar, cavablar”, “Gülgəz”, “Buğda üşüyürmü”, “Alma ağacı” mətnləri üçün ümumi cəhət nədir? Bu mətnlərin qəhrəmanları haqqında nə deyə bilərsən? Onların oxşar və fərqli cəhətləri haqqında danış.
- 4 Mətnlərdən heyvanlara qulluq haqqında nə öyrəndin?
- 5 Bölmədəki mətnlərdən, sənin fikrincə, ən maraqlı, ən gülməli, ən təsirli olanını seçib cədvəli dəftərində tamamla.

	Mətnin adı	Seçimin izahı
Ən maraqlı		
Ən gülməli		
Ən təsirli		

- 6 Verilmiş mürəkkəb cümlələri sadə cümlələrə ayır.
 1. İldırım çaxır, şiddətli yağış yağırdı.
 2. Elman pəncərəyə yaxınlaşdı və sevincdən gözləri güldü.
 3. Etibar atdan yıxıldı, ancaq ona heç nə olmadı.
- 7 Verilmiş nümunələrdə bənzətmə və epiteti müəyyənləşdir.

Çox keçmişəm bu dağlardan,
Durnagözlü bulaqlardan!
Eşitmişəm uzaqlardan
Sakit axan Arazları,
Sınamışam dostu yanı...
(Səməd Vurğun)

Könül tərən kimi baş alıb oynar,
Buluddan buluda qanad çalaraq.
(Səməd Vurğun)

- 8 “Dava yorğan davası imiş” məsəlinin işləndiyi məqamı müəyyənləşdir və onunla bağlı mətn qur.

ƏXLAQI DƏYƏRLƏR

7-ci
bölmə

MƏNİ İTİRMƏYİN

Dağların zirvəsində dolaşan qara buludlar qəfildən sıxlaşdı, dərələrin, meşələrin üstü ilə üzüaşağı səhralara doğru yeridi. Şiddətli külək xəzəli, toz-torpağı göyə sovurub uğultu ilə çöllərə yaydı. Göy şaqqıldadı, şimşək çaxdı. Dəliqanlı dağ çayları köpüklənib yatağından çıxdı. İnsan məskənlərində haray qopdu. Hamı bildi ki, fəlakət var, göylərdən bəla gəlir.

Analar körpələrini dallarına şəllədilər. Uşaqlar əl-ələ yapışdılar, təpələrə, dikdirlərə üz tutdular. Əllər göylərə uzanıb imdad dilədi:

– Allah, sən saxla!

Sel daxmaları, evləri *ağuşuna götürdü*. Bir anda hər yeri su basdı.

Göy yenidən şaqqıldadı. Elə bil səma ortadan buz kimi çatlayıb qırıldı və əyri-üyrü yarıqların arasından od püskürdü. Bu odlu zolağın bir hissəsi yerə sancılıb xeyli titrədi.

Meşələrdən yeriyib gələn alov suya hücum çəkdi. Su qəzəblənib poqquldadı, alovun üstünə atıldı, *əlbəyaxa oldular*. Elə bu vaxt göy gurutusundan da dəhşətli bir səs eşidildi:

– Dayanın!!!

Bu səs şaqqıldadı, əks-səda verə-verə üfucə doğru gedən selin dalınca yayıldı, alovda qovrulan meşənin üstündən keçdi. Hər şey dıksinib dayandı.

– Sən kimsən?

– Mən Vicdanam!

Ləpələr bir-birinə dəyib şappıldadı: “Vicdan, Vicdan”. Od tutub alışan meşələrdəki ağaclar çatırdadı: “Vicdan, Vicdan”. Əlləri göylərə qalxan insanların dodaqları torpəndi: “Vicdan, Vicdan”. Bu səslər əks-səda verdi, qol-qanad açdı və Kainatın hər yerindən eşidildi: “Vicdan, Vicdan”. Vicdanın göy şaqqıltısından da güclü səsi yenidən eşidildi:

– Geri çəkilin!

Od çatırdayıb şaqqıldayıb qəhqəhə çəkdi:

– Yoxsa bizə düz yol göstərmək istəyirsən, ey Vicdan?

– Bəli! Sən dünyaya yandırıb-yaxmağa gəlməyibsən! Sən də, ey su, uçurub-dağıtmaq üçün yaranmayıbsan! Bilin və yadınızda saxlayın: dünyaya gələn yaratmalı, yaradanlara kömək etməlidir.

Su Vicdana qulaq asdı. Sakitcə çalxalandı. Dinməz-söyləməz dəstələnib öz yatağına yığışdı. Suyun altında qalmış insan məskənləri üzə çıxdı, ürküdülmüş heyvanlar geri qayıtdı. Təpənin zirvəsinə *pənah gətirənlər* sevincdən ağlaya-ağlaya aşağı endilər. Ancaq yolun ortasında dayandılar. Hər yan lillənmişdi.

– Niyə dayanmısan? – deyə Vicdan çaşıb-qalmış odu səslədi. – Tez ol, bataqlığı qurut, daxmalarda ocaq qala, soyuqdan titrəşənləri isit!

Od hərəkətə gəldi. Azacıq sonra daxmaların bacalarından tüstü qalxdı, həyətdəki ocaqlar çatırdadı. İnsanlar məskənlərinə qayıtdılar.

...O gündən Od, Su və Vicdan yoldaş oldular. Sonsuz səhralara su verdilər, şaxtalı, boranlı diyarlara istilik gətirdilər. Harada insan gördülər, dayandılar, onların məskən saldıqları yerləri suladılar, evlərində ocaq qaladılar, ürəklərə sevinc gətirdilər. İndi isə ayrılmaq vaxtı idi. Vicdan əlini dostlarının çiyninə qoyub soruşdu:

– İşdir, birdən bir-birimizi itirsək, necə tapışacağıq?

Su gülə-gülə dilləndi:

– Harada çəmənlik, yaşıllıq görsəniz, mənə orada axtarın.

Od dedi:

– Harada ocaq, bacalardan burulub çıxan tüstü görsəniz, bilin ki, oradayam. Bəs sənə itirsək, necə tapaq, ay Vicdan?

Vicdan köksünü ötürüb üfüqlərə baxdı və titrək səslə dilləndi:

– Amanın bir günüdür, mənə itirməyin, itirsəniz, tapa bilməzsiniz.

İsmayıl Şıxlı

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

1 Mətnə hansı təbii fəlakətlərdən danışılır?

2 Mətnə görə, alov nədən varandı?

- A) dağın zirvəsində vulkanın püskürməsi nəticəsində
- B) meşəyə ildırım düşməsi nəticəsində
- C) meşəyə qaçmış uşaqların dəcəllişi nəticəsində

3 Vicdanın hansı sözləri əsərin əsas ideyasını ifadə edir? Həmin cümləni izah et.

Keçmiş zamanlarda bir cavan oğlan daim öz kasıblığından şikayət edərdi.

– Ah, kaş mənim də böyük dövlətim olaydı! Onda mən həmişə deyib-gülüb yaşayırdım! – deyə o, həmişə gileynirdi.

Bir qoca daşyonanın onun evinin yanından keçəndə oğlanın sözlərini eşidib dedi:

– Sən nədən şikayətlənirsən? Sən ki böyük dövlət sahibisən!

– Mən dövlət sahibiyəm? – deyə oğlan təəccübləndi. – Bəs hanı?

– Sənin gözlərin. Sən bir gözünün əvəzinə nə almaq istədin? – deyə qoca ondan soruşdu.

– Sən nə danışırısan?! – deyə oğlan təşvişlə ona cavab verdi. – Mən gözümü heç bir xəzinəyə dəyişmərəm.

– Yaxşı, – deyə daşyonanın sözüne davam etdi. – Onda gəl əllərini kəsək. Əvəzinə sənə çoxlu qızıl verərəm!

– Yox, mən əllərimi qızıla satmaram, – deyə oğlan cavab verdi.

Daşyonanın dedi:

– İndi görürsən ki, sən necə dövlətliyə?! Bəs nə üçün şikayətlənirsən? Mənə inan, insan üçün ən böyük dövlət qüvvət və sağlamlıqdır. Bunları heç bir pulla almaq olmaz!

Qoca bunu deyib öz yolu ilə getdi.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

İnsan üçün gözlərin, əllərin əhəmiyyəti nədədir? Yalnız gözlər və əllərlə dövlətli olmaq olar? Onlarla yanaşı nələr vacibdir? Bunu nəzərə alaraq dialoqu davam etdir.

BUZ

Payız çoxdan öz yerini qışa vermiş, qar yağmışdı. Lakin havalar müləyim keçdiyindən son günlərdə yağan qar suya dönürdü. Həyətin küncündə olan bir topa qar diqqətimi cəlb etdi. Görünür, günəşin zəyif şüalarından uzaqda olduğundan hələ əriməmişdi. İndiyə qədər çox qar görmüşdüm. Ancaq bilmirəm nədəndir, bu bir topa qar mənə çoxdan baş vermiş hadisəni xatırlatdı. Çox qəribə hislər keçirdim, həm sevindim, həm də məni həyəcan bürüdü.

Bu hadisə mən uşaq olanda baş vermişdi. Yaz gəlsə də, havalar soyuq keçirdi. Xalam xəstələnmişdi. Həkim çağırıldı, xalamı müayinə etdi və bir neçə dərman yazdı. Gedəndə də dedi ki, xəstənin vəziyyəti yaxşı deyil, ondan muğayat olaq. Ailəimizin bütün üzvləri kimi mən də narahat oldum. Sonra xalamın əri məni bazara göndərdi ki, gedib buz alım, ancaq yubanmayım. Özü isə dərman almağa getdi. Sonra öyrəndim ki, xalam çox qızdırmalı olduğundan bu buzu onun ürəyinə qoyacaqdılar.

Bazara gedib buzu aldım. Geri qayıdanda həyətin bütün uşaqları yolda idi. Çox maraqlı oyun gedirdi, mən buzu yolun bir tərəfinə qoyub uşaqlara qoşuldum. Bir qədər oynadıq, sonra necə oldusa Hacı Muradın oğlu Şirəli ilə dalaşdıq. Uşaqlardan bəzisi kənarda durub baxır, bəzisi isə bizim dalaşmağımızdan əylənir, necə deyərler, bizi daha da "həvəsləndirirdi". Nə qədər vaxt keçdiyini deyə bilmərəm, bir də ayıldım ki, Hacı Murad oğlunun çiyindən tutub apardı. Mən üst-başımı düzəldib uşaqlarla yenidən oynamağa hazırlaşırıdım ki, yolun kənarına qoyduğum buzu gördüm. Qızdırma içində olan xalam yadıma düşdü.

Bir neçə dəqiqə sonra təşviş içində evə çatdım. Anam dedi: "Ay bala, harada qaldın? Arvad qızdırmadan yandı ki!.." Buzu xalamın ürəyinin üstünə qoydular. Bir neçə saatdan sonra onun qızdırması endi,

yavaş-yavaş özünə gəlməyə başladı. Sonra anamdan eşitdim ki, bir neçə dəqiqə də geciksəydim, xalamı itirəcəkdik.

İndi həyətin küncündəki topa qarı görəndə sevinclə qarışıq bir qorxu hissi məni bürüdü. Bu qar elə bil qəlbimə yeni bir qış soyuqluğu gətirdi. Bəlkə, hər şey tərsinə olardı? Mənim məsuliyyətsiz uşaqlığım üzündən xalamı itirərdik. Bu qorxunc fikirdən uzaqlaşmaq istədim. Sevindim. Sevindim ki, xalamı xilas etmək üçün gecikmədim.

*Cəlil Məmmədquluzadənin
eyniadlı hekayəsi əsasında*

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Hansı atalar sözü mətnin məzmununa uyğun gəlir?
A) Oğul dayıya çəkər, qız xalaya.
B) Uşağı buyur, dalınca yüyür.
C) Oğul günahsız olmaz, ata mərhəmətsiz.
- 2 Səncə, uşaq olmaq məsuliyyətsizliyə haqq qazandırırırmı?
- 3 Mətni başqa cür necə adlandırmaq olar?
- 4 Mətnə hadisə birinci şəxsin dilindən verilir. Mətni üçüncü şəxsin dilindən danış.

DİL QAYDALARI

- 5 Mavi rənglə verilmiş sözlərdən hansı səhv yazılıb? Hər üç sözü fonetik təhlil et.
- 6 “*Hacı Murad oğlunun ciynindən tutub apardı*” cümləsində altından xətt çəkilmiş sözlərin kökünü müəyyən et. Şəkilçi qoşulduqdan sonra sözün kökündə hansı dəyişiklik baş verir?
- 7 Verilmiş mürəkkəb cümləni sadə cümlələrə ayır və baş üzvlərini müəyyən et.
Çox maraqlı oyun gedirdi, mən bunu yolun bir tərəfinə qoyub uşaqlara qoşuldum.
- 8 Sonuncu abzasda altından xətt çəkilmiş cümlənin mübtədasını bərpa etməklə oxu.

ÇINAR AĞACI

Çinar ağacı lap balaca idi. Gün keçdi, ay dolandı, il keçdi, çinar ağacı böyüdü. O qədər böyüdü ki, haçansa balaca olmağı yadından çıxdı. Yadından çıxdı ki, yanından yüngülcə bir yel ötəndə çöp kimi nazik gövdəsi az qalırdı sınısın. İndi çinarın başı göylərə dəyirdi. O, bütün yer üzünə yuxarıdan aşağı baxırdı və özünü bu dünyanın ən güclüsü hesab edirdi. Çinar heç nədən çəkinmirdi, heç nədən qorxmurdu. İş o yerə çatdı ki, günlərin bir günü onun yarpaqları xışıldadı:

– Mən heç nədən, heç küləkdən də qorxmuram!

Külək bu xışıldatını eşitdi və qəzəbləndi.

Külək çinar ağacının ətrafında fırlandı, sonra daha da bərk əsdi, getdikcə lap bərkidi, çovğuna çevrildi. Yer titrədi, göy titrədi, çinar ağacı silkələndi, yarpaqları qopdu, budaqları qırılmağa başladı. Qəzəhli külək çinarın ətrafında elə bir burulğan yaratdı ki, o boyda ağac uzun-uzun illər bundan əvvəlki nazik gövdəcik kimi əsim-əsim əsməyə başladı. Az qaldı ki, torpaqdan qopsun.

Külək bircə an dayandı ki, yeni bir qüvvə ilə hücum edib çinar ağacını göyə sovursun. Elə bu an bir civilti səsi eşidildi. Çinar ağacının yaxınlığında köhnə bir dəyirman var idi və külək burulğanının dalğası bu dəyirmanı da çatırdı. Dəyirmanın tavanının altında isə bir qaranquş yuvası var idi. Zəif-zəif civildəyən də o yuvadakı qaranquş balası idi.

Qaranquş balası yuvanın içində cıqqılı başını balaca və zəif bədəninə qısmışdı. Birdən-birə aləmi bürümüş qasırğadan elə qorxmışdı ki, tək-cə öz ürəyinin döyüntüsünü eşidirdi, daha başqa heç nə görmür, eşitmirdi. Külək bircə an sükut edəndə cıqqılı ürəyin döyüntüsünü eşitdi:

– Mən qorxuram...

Külək yenidən qıy vurmağa hazır idi və bilirdi ki, o qıydan sonra çinar ağacı köklü-köməcli qopub göyə sovrulacaq, amma külək bu civiltini eşitdi və birdən-birə tamamilən boşaldı. Daha bir də qıy vura bilmədi. Külək qıy vursa idi, çinar ağacı ilə birlikdə bu köhnə dəyirman da, köhnə dəyirmandakı qaranquş yuvası da göyə sovrulacaqdı. Balaca qaranquş balası başını qaldırıb xırdaca və qapqara gözləriylə nigaran-nigaran ətrafa baxdı. Çinar ağacı isə yavaş-yavaş özünə gəlirdi və qol-budağı sınsa da, yenə əvvəlki kimi yer üzünə yuxarıdan aşağı baxa-baxa deyirdi:

– Gördünüz?! Külək mənə heç nə eləyə bilmədi.

Elçin

XAN ÇINAR

...Karvan çəkər göydə qara buludlar,
Çovğun gələr, şaxta kəsər, su donar,
Xan çinarım əyməz məğrur başını,
Kimsə bilməz Xan çinarın yaşını.
Gecə qara, durdum, düşündüm bir az,
Dedim, nədən ulu çinar yıxılmaz?
Birdən çinar dilə gəldi, dedi: – Bax!
Bu torpaqda dərindən kök salaraq
Hər tərəfə uzatmışam qolumu,
Övladlarım bürüyüb sağ-solumu.
Belə məğrur dayanmağa haqlıyam,
Mən kökümle bu torpağa bağliyam.

Rəsul Rza

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 “Çinar ağacı” və “Xan çinar” əsərlərindəki çinar obrazlarını müqayisə et.
- 2 Xan çinar “övladlarım” dedikdə nəyi nəzərdə tuturdu?
- 3 Birinci mətndə olan hansı obraz “Xan çinar” şeirində yoxdur?
A) çovğun B) torpaq C) qaranquş balası

ÇİÇƏK - YEDDİ RƏNG LƏÇƏK

1-ci hissə

Jenya adlı bir qız var idi. Bir dəfə anası onu mağazaya, bublik almağa göndərmişdi. Satıcı bublikləri bir ipə keçirib qıza verdi. Jenya evə qayıdarkən yolda hər tərəfə boylanır, mağazaların üzərindəki lövhələri oxuyur, sərçələri sayırdı. Əlindəkinə isə heç fikir vermirdi. Amma nahaq yerə. Çünki onun dalınca düşən it bublikləri bir-bir ipdən qoparıb yeyirdi. Jenya ayılıanda artıq gec idi: it sonuncu bublik çeynəyərək ağzını yalayırdı.

– Ah, yaramaz! – deyə Jenya qışqırdı və itin dalınca qaçdı.

Əlbəttə, o, itə çata bilmədi. İtə çatmağı bir yana qalsın, o qədər ora-bura qaçdı ki, yolu azdı və ağlamağa başladı. Bu vaxt haradansa bir qarı peyda olub ondan niyə ağladığını soruşdu. Jenya başına gələnləri qarıya danışdı. Qarının qıza yazığı gəldi. Onu öz bağçasına gətirib bir çiçək bağışladı. Çiçəyin yeddi ləçəyi var idi. Hərəsi də bir rəngə çalırıdı. Qarı dedi:

– Bu, adi çiçək deyil. O sənin bütün arzularını yerinə yetirə bilər. Bunun üçün ləçəklərdən birini qoparıb deməlisən:

*Uç, çiçəyin ləçəyi,
Qərbdən Şərqə qanadlan,
Keç Cənubdan, Şimaldan.
Gəz, dolan bütün Yeri,
Elə ki döndün geri,
Uç, qon mənim ovcuma,
Çatdır məni arzuma.*

Sonra da arzunu söyləməlisən.

Jenya qarıya nəzakətlə təşəkkür edib bağçadan çıxdı və yalnız indi yadına düşdü ki, evə getmək üçün yolu tanımır. O, geri dönüb yolu qarıdan soruşmaq istədi, amma ... qarını gördü, ... bağçanı. Jenya əvvəl istədi ağlasın, lakin birdən çiçəyi xatırladı:

– Görək bu necə çiçəkdir?

Jenya sarı ləçəyi qoparıb qarının öyrətdiyi sözləri təkrar etdi və dedi:

– İstəyirəm bubliklərlə birgə evdə olum!

Bunu demişdi ki, bir də gördü evdədir, əlində də bubliklər.

“Bu, doğrudan da, əla çiçəkdir”, – deyə Jenya düşündü və gülü qoymaq üçün servantdan ən gözəl güldanı götürdü. Birdən güldan əlindən düşüb çilik-çilik oldu. Mətbəxdən anasının səsi gəldi:

– Yenə nəyi sındırdın?

– Yox, anacan, mən heç nəyi sındırmadım, sənə belə gəlir.

Jenya tələsik gülün qırmızı ləçəyini qoparıb sehrli sözləri söylədi və dedi:

– İstəyirəm anamın sevimli güldanı sağ-salamat öz yerinə qayıtsın.

Ana mətbəxdən qaçıb gələndə güldan öz yerində dururdu.

DİL QAYDALARI

1 Mavi rəngli cümlədə nöqtələrin yerinə nə yazılmalıdır?

A) ya ... ya da

B) nə ... nə də

C) gah ... gah da

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

2 Oxuduğun hissəyə uyğun olaraq Jenyanın xarakteri haqqında fikir söylə və ona münasibət bildir.

2-ci hissə

Jenya çiçəyini də götürüb həyətə düşdü. Gördü ki, həyətdəki oğlanlar quma bir ağac batırıblar, özləri də köhnə taxtaların üstündə oturublar. Jenya da onlara qoşulmaq istədi, ancaq oğlanlar etiraz etdilər:

– Yox, görmürsən bura Şimal qütbüdür?! Biz qızları Şimal qütbünə aparmırıq.

– Bu necə Şimal qütbüdür? Burada ki ancaq taxta parçaları var!

– Taxta yox, buz parçaları! Çıx get, mane olma.

– Çox lazımdır, sizin acığınıza mən əsl Şimal qütbünə gedəcəyəm.

Jenya kənara çəkildi, gülün göy ləçəyini qoparıb sehrli sözləri pıçıldadı və arzusunu bildirdi:

– İstəyirəm elə bu dəqiqə Şimal qütbündə olum!

Oldu da! Təsəvvür edirsiniz?! Yüngül yay paltarında,

tək-tənha, 50 dərəcə şaxtada! Hələ üstəlik, buzların arasından bir-birinin ardınca ağ ayılar çıxmağa başladı. Soyuqdan və qorxudan titrəyən Jenya donmuş barmaqları ilə gülün yaşıl ləçəyini qoparıb var gücü ilə sehrlı sözləri qışqıraraq dedi:

– İstəyirəm öz həyatımıza qayıdım.

Elə o andaca yenidən öz həyətlərinə qayıtdı. Oğlanlar ona baxıb güldülər:

– Hə, nə oldu, Şimal qütbünə gəldin?

Jenya daha oğlanlara baş qoşmayıb qızların yanına gəldi. Qızlarsa bu zaman oyuncaqlarla oynayırdılar. Jenya bir qızlara, bir də oyuncaqlara baxdı. Bunlar çox müxtəlif, çox gözəl oyuncaqlar idi. Jenyanın lap paxıllığı tutdu, çiçəyin narıncı ləçəyini qoparıb astadan dedi:

– İstəyirəm mağazalarda nə qədər oyuncaq var, hamısı mənim olsun.

Elə bunu demişdi ki, onun üstünə hər tərəfdən oyuncaqlar “yağmağa” başladı. Təsəvvür edirsiniz nə oldu? Həyətlər, küçələr, meydanlar gülən, oxuyan, fit verən ən müxtəlif oyuncaqlarla doldu.

– Bəsdir, bəsdir! – deyə Jenya dəhşət içində qışqırdı. – Mənə bu qədər oyuncaq lazım deyil. Mən zarafat edirdim.

Jenya tələsik gülün bənövşəyi ləçəyini qoparıb sehrlı sözləri söylədi və dedi:

– İstəyirəm ki, bütün oyuncaqlar mağazalara qayıtsın.

Elə o andaca bütün oyuncaqlar yox oldu.

3 Şimal qütbü haqqında bildiklərini danış.

4 Jenya narıncı ləçəyi qopardıqdan sonra neçə ləçək qaldı?

3-cü hissə

Jenya öz çiçəyinə baxdı, onun bircə ləçəyi qalmışdı.

– Əcəb işdir! Altı ləçəyi elə-belə, mənasız yerə yelə verdim! Tamamilə faydasız! Eybi yoxdur, indi gərək ağıllı olum.

Jenya küçə ilə gedir, düşünürdü: “Görən indi nə istəyim? Gəlsənə iki kiloqram ən yaxşı konfet istəyim? Yox, yaxşısı budur, velosipedim olsun. Ya,

bəlkə, kinoya, sirkə bilet? Amma yox, daha yaxşı şeylər istəmək olar. Gərək tələsməyim, yaxşı fikirləşim”.

Bu fikirlərlə Jenya gedir, heç ətrafa da baxmırdı. Amma birdən o, gözlərini qaldırdı və darvazanın qabağında skamyada oturan bir oğlan gördü. Bu çox yaxşı oğlan idi. O saat görünürdü ki, dalaşqan deyil. Oğlanın iri, göy, eyni zamanda mehriban gözləri var idi. Jenya onunla tanış olmaq istədi, adını soruşdu.

– Vitya, – deyə oğlan cavab verdi. – Bəs sənın adın nədir **1**

– Jenya. Gəl qaçdı-tutdu oynayaq **2**

– Oynaya bilmərəm **3** mən axsağam.

Jenya ancaq indi onun şikəst ayağını gördü və dedi:

– Çox heyif, sən mənim çox xoşuma gəldin, sənınlə həvəslə oynayırdım.

– Sən də mənim çox xoşuma gəldin, sənınlə oynamaq istəyərđim. Amma nə etmək olar, mümkün deyil. Bu, ömürlükdür.

– Necə yəni ömürlükdür?! Bu heç də belə deyil! Bax!

Jenya cibindən qiymətli çiçəyini çıxartdı, ehmalca son mavi ləçəyi qopardı və xoşbəxtlikdən titrəyən həzin səslə oxudu:

*Uç, çiçəyin ləçəyi,
Qərbdən Şərqə qanadlan,
Keç Cənubdan, Şimaldan.
Gəz, dolan bütün Yeri,
Elə ki döndün geri,
Uç, qon mənim ovcuma,
Çatdır məni arzuma.*

Sonra ucadan dedi:

– İstəyirəm ki, Vitya sağlam olsun!

Həmin dəqiqə oğlan skamyadan sıçrayıb qalxdı və Jenya ilə qaçdı-tutdu oynamağa başladı. Özü də o elə yaxşı qaçırdı ki, Jenya nə qədər çalışsa da, ona çata bilmirdi.

Valentin Katayev

- 5 Jenya hansı ləçəkdən faydalı iş üçün istifadə etdi?
- 6 Mətnin sonuncu hissəsini oxuduqdan sonra Jenyanın xarakteri haqqında düşüncələrinə nə əlavə edərdin?
- 7 Sən Jenyanın yerində olsa idin, ləçəklərdən necə istifadə edərdin?

YAZI

- 8 Mətnə nömrələnmiş boşluqlara hansı durğu işarələri əlavə olunmalıdır?
 A) (.), (?), (,)
 B) (?), (.), (,)
 C) (,), (?), (.)

Qoşa nöqtə. Tire

Qoşa nöqtə (:) və tire (–) durğu işarələridir. Yazıda dialoq zamanı danışanın sözlərindən əvvəl bu durğu işarələrindən istifadə olunur. Məsələn:

Ana dedi:

– Tələs, İlkin, dərəcə gecikərsən.

- 9 Mətnə mavi rənglə verilmiş hissədə durğu işarələrinə diqqət yetir. Onların qoyulma qaydasını izah et.
- 10 Mavi boşluqların yerinə müvafiq durğu işarələrini qoymaqla aşağıdakı mətni dəftərinə köçür.

Bəhlulun qarğı atı

Bir gün Bəhlul, adəti üzrə, qarğı atını minib gəzirdi. Bir nəfər onu dayandıraraq deyir

Bəhlul sənin hərəkətinə baxanda adamın gülməyi gəlir. Amma çox ağıllı sözlərin və işlərin var. Bunları haradan, kimdən öyrənmişən

Bəhlul deyir

Ağıllı dəhlərdən öyrənmişəm. Onlar nə etmişdilərse mən etməmişəm, nəyi etməmişlərse, mən etmişəm

YAXŞILIĞA ƏVƏZ

Kök yeyərək meşəylə
Gedirdi bala dovşan.
Mahnı da oxuyurdu
Fit çala-çala dovşan.
“Kefim kök, damağım çağ,
Adımdır Palazqulaq.
Kim deyir ki, çəpgözəm,
İnanmayın bu sözə...
Kök yeyirəm, **kökəlim**,
Kök yeyirəm, yekəlim.
Kökde çox vitamin var,
Kim yesə, tez boy atar.
Sevirəm gəzməyi də,
Meşəni süzməyi də,
Atılmağı-düşməyi,
Qar üstə sürüşməyi...”

Yol üstə bala dələ
Dedi: – Bir dayan hələ,
Mahnını sonra oxu,
Sənə sözüm var axı.
Qabaqda canavar var,
Qayıt, işin pis olar!
Dovşan dedi: – Ay dələ,
Sağ ol! Al, kök ye hələ.
Dələ ötdü: – Yox, – deyib,
– Anam mənə söyləyib:
“Yaxşılıq eləyən kəs,
Ona əvəz istəməz”.

Hikmət Ziya

SÖZ EHTİYATI

Mavi rəngli sözün kökü hansı mənanı bildirir?

- A) Bitkinin torpaq altında olan və onu qidalandıran hissəsi
- B) Sarı və ya sarı-qırmızı rəngli kökümeyvəli bitki
- C) Şişman, gonbul

DƏVƏ İLƏ VER

Həzrət Əli axşama qədər işləyir, axşam olunca da dəvəsinə bir çuval xurma yükləyib evinə qayırdı. Dəvənin noxtası köməkçisi Qənbərin əlində idi. Özü də qabaqda gedirdi. Mədinəyə girəndə yolun kənarından bir səs gəldi. Yoxsul bir adam əlini açdı:

– Nə olar, Allah rızası üçün, – deyə dilənirdi.

Həzrət Əli Qənbərdən soruşdu:

– Qənbər, nə istəyir bu yoxsul?

– Xurma istəyir, ağam.

– Elə isə ver.

– Xurma çuvaldadır, ağam.

– Çuvalla bir yerdə ver.

– Çuval dəvənin üstündədir.

– Elə isə dəvə ilə birlikdə ver.

Əmri yerinə yetirən Qənbər sonradan danışdı: “Dəvənin ipi də mənim əlindədir” deməkdən qorxdum...”

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

Qənbərin qorxmağına səbəb nə idi? Mətnin sonunda nöqtələrin yerinə nə yazardın?

KÖRPƏ NƏĞMƏNİN NAĞILI

1-ci hissə

Gənc bəstəkar təzə bir nəğmə yaratdı. Nəğmə xoşbəxtlik haqqında idi. Pianonun dilləri nəğmənin son akkordlarını vuran kimi nəğmə pəncərədən uçub çölə çıxdı. Günəşi, çölü, çəmənı seyr etdi.

“Dünya necə də gözəldir!” – deyə düşündü.

Bu vaxt havada dolaşan yaşlı bir nəğməyə rast gəldi. Ondan soruşdu:

– Sən harada yaşayırsan?

Yaşlı nəğmə diqqətlə ona baxıb gülümsündü:

– Yadında saxla: bizim evimiz xeyrixah insanların qəlbindədir.

Körpə nəğmə istədi soruşsun ki, bəs mən bu insanları necə tapım, ancaq yaşlı nəğmə artıq uçub getmişdi.

Körpə nəğmə lap buluda qədər uçdu. Uzaqdan bir meşə gördü. Nəğmə körpə qanadlarını çalıb meşəyə tələsdi. Birdən qulağına səs gəldi:

– Part!

Bu səs ona tanış deyildi. Musiqi notlarından fərqli olaraq bu çox kobud və qorxunc səs idi.

Aşağı baxdı. Ağacın dibində əlində tüfəng yaşlı bir kişi gördü. Tüfəngin lüləsindən tüstü çıxırdı.

– Eh, vura bilmədim, – deyə kişi təəssüflə ətrafa baxdı. – Heyif, ceyran əti yeyə bilmədik.

Kişi hirsle tüfəngini otun üstünə atdı.

Nəğmə ətrafına boylandı. Lap yaxınlıqda, kolların arasında büzüşən ceyranı gördü. Qorxudan tirtir əsirdi.

Nəğmə başa düşdü ki, ceyran

bu saat durub qaçmasa, sonra canını qurtara bilməyəcək.

Nəgmə sürətlə ceyrana yaxınlaşdı. Qulağını, boynunu yaladı. Onun ürəyindən qorxunu götürdü. Ceyran cürətləndi və gizləndiyi yerdən çıxıb meşənin dərinliklərinə doğru qaçdı.

Ovçu ceyranın qaçdığını görüb silahına tərəf atıldı, amma gec idi. Ceyran gözdən itmişdi. Ovçu acıqlı-acıqlı saqqalını qaşdı.

2-ci hissə

Nəgmə şəhərə qayıtdı. Xiyanlar adamlarla dolu idi. Bir küçədə uşaqlar dondurma növbəsinə dayanmışdılar. Sarı palıtlı bir qız isə kənarda dayanıb ağlayırdı. Dondurma növbəsində duran hündürboy, arıq bir oğlan

ona yaxınlaşdı.

- Niyə ağlayırsan? – deyə soruşdu.
 - Anam çörək almaq üçün pul vermişdi, itirmişəm, – deyə qız gözlərinin yaşını sildi.
 - Çox pul idi?
 - Bir manat.
 - Bir manatdan ötrü ağlayırsan? – deyə gonbul bir oğlan söhbətə qarışdı.
 - Bəs evə çörəksiz necə qayıdım?..
- Gonbul oğlan üzünü çevirib dondurma aldı.
- Hündürboy arıq oğlan əlində tutduğu xırda pulları qıza uzatdı.

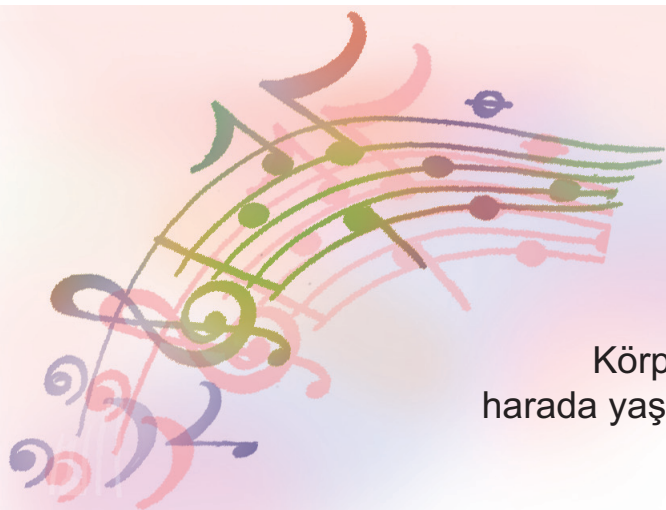
- Al, çörək alarsan, – dedi.
- Bəs sən dondurmanı necə alacaqsan?
- Eybi yoxdur. Bir gün dondurma yeməsəm də olar.

Uşaqların bu söhbəti nəgmənin çox xoşuna gəldi. Onların başının üstündə dövrə vurdu.

Qız dedi:

- Ünvani de. Sabah pulu qaytararam.
- Qaytarımasan da olar. Amma ünvanımı

deyərəm. Adım Anardır. Bax o sarı binanı görürsən, orada oluram. 164-cü mənzildə.

Qız çörək mağazasına tərəf qaçdı. Körpə nəgmə sevinclə havaya qalxdı. İndi o harada yaşayacağını bilirdi...

3-cü hissə

Körpə nəgmə Anarın bayaq göstərdiyi həmin binanı tapdı. Heyif ki, mənzilin nömrəsini unutmuşdu. Nədənsə yaddaşında yalnız 1-ci, 4-cü və 6-cı notlar qalmışdı. “Do, fa, lya” oxuya-oxuya nəgmə 146 nömrəli mənzilə gəldi. Hamı yatırdı. Mətbəxdən təzə xörək iyi gəlirdi. Nəgmə yataq otağına girdi. Kimsə xoruldayırdı. Çarpayıya yaxınlaşdı. Ay aman! Çarpayıda yatan bu gün meşədə gördüyü ovçu idi.

Nəgmə bu evdən sürətlə çıxdı. Bu dəfə ürəyində notların yerini dəyişdi. 164-cü mənzilə gəldi. Anar güllü yorğana bürünüb yatırdı. Onun üzündə eynən bu nəgməyə bənzəyən qərribə bir təbəssüm var idi. Elə bil bu gün doyunca dondurma yemişdi.

Nəgmə onun qəlbine girdi. Anarın ürəyi necə də rahat idi. Nəgmə onun ürəyində rahatca uzandı və yuxuya getdi. Anar isə bayaqkindan da xoşbəxt görünürdü.

Zahid Xəlil

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Nəgmə nə üçün ovçunun qəlbine girmədi?
- 2 Mətnin hansı hissələri nəgmənin xoşbəxtlik haqqında olduğunu sübut edir?
- 3 Anarın mənzilini axtaran nəgmə notları hansı ardıcılıqla səsləndirməli idi?
A) fa, do, lya B) lya, do, fa C) do, lya, fa
- 4 1-ci hissədə altından xətt çəkilmiş cümlələrə diqqət yetir və mətnin ideyası haqqında fikir yürüt.
- 5 Haqqında oxuduğun nəgmə indiyə kimi eşitdiyin nəgmələrdən hansına bənzəyir? Həmin nəgməni oxu.

LALƏ VƏ MƏRYƏM

Onlar iki bacı idilər. Birinin adı Məryəm, o birinin adı Lalə idi. Məryəm gecələr çox sakit yatır, gözəl, rəngli yuxular görürdü. Səhər olanda yatağından gümrah qalxırdı. Ona görə də axşama qədər işləri düz gətirirdi...

Lalə isə əksinə, gecələr çox pis, narahat yatırdı. Tez-tez diksinib yuxudan ayılır, çarpayıda oturub ağlayırdı. Səhər oyananda yatağından qalxmaq istəmir, özünü yaxşı hiss etmirdi. Ona görə də axşama qədər işləri düz gətirmirdi...

Məryəm bir dəfə bacısından soruşdu:

– Bacıcan, gecələr niyə ağlayırsan?..

– Pis yuxular görürəm...

Başladı yuxusunu danışmağa. Yuxuda

Toplan, Məstan pişik, qonşunun dovşanları Laləni nəfəsi kəsilincə qovur, paltarından dartır, dişləmək, yemək istəyirdilər. Nə qədər çalışsa da, qaçıb canını qurtara bilmir, tez-tez yığılır, əl-qolunu, dizini **yaralayır**...

Məryəm bacısını dinləyib dedi:

– Bacıcan, mən bilərəm, sən niyə pis yuxular görürsən.

– Niyə görürəm? Axı bu lənətə gəlmiş it-pişik gecələr məndən niyə əl çəkmir, yatmağa qoymur?..

Məryəm dedi:

– Ona görə ki gündüzlər Toplanı ağacla vurur, Məstan pişiyi incidir, quyruğunu dartır, qonşunun dovşanlarına daş atırsan...

Lalə ikiəlli üzünü tutub ağladı:

– Yaxşı eləyirəm. Hamısını yenə döyəcəyəm!..

Bacıların söhbətinə qulaq asan anası Məryəmin sözünü təsdiqlədi:

– Məryəm düz deyir, qızım. Görürsən, Məryəm heyvanları incitmir, onlarla mehriban davranır. Ona görə də gecələr dinc yatır, yaxşı yuxular görür...

– Onlar məni sevmir axı... – deyə Lalə göz yaşlarını sildi.

Anası dedi:

– Günah özündədir, qızım. Heyvanlar onlara qayğı göstərənləri sevir...

Lalə həmin gündən bir daha Toplanı incitmədi, Məstanın quyuğunu dartmadı. Əksinə, Məstanı ləyəndə **sabunlayıb** çimizdirdi. Tüklərini daradı. Qonşunun dovşanını görəndə daş atmadı, kökə qonaq etdi. Toyuq-cücəyə də səpdi, su verdi...

Heyvanlar, quşlar Lalənin dəyişdiyini görüb tez bir zamanda onunla dostlaşdılar...

İndi Lalə də bacısı Məryəm kimi gecələr dinc yatır, yaxşı yuxular görürdü. Səhərlər də yuxudan gümrah oyanırdı. Ona görə də bütün günü işləri düz gətirirdi...

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Nə üçün Məryəm gecələr rahat, Lalə isə narahat yatırdı?
- 2 Heç rəngli yuxu görmüsənmi? Yuxunu danış.

DİL QAYDALARI

- 3 Mətdə yerindən asılı olmayaraq böyük hərflə yazılan isimləri sadala.

YADDA SAXLA!

Heyvanlara verilən “Məstan”, “Toplan” və s. adlar xüsusi isimdir və həmişə böyük hərflə yazılır.

- 4 Hansı söz yerindən asılı olaraq kiçik hərflə də yazıla bilər?
A) Məryəm B) Lalə C) Məstan
- 5 -la² şəkilçisinin tələffüzü ilə bağlı fikirlər hansı sözlərə aiddir?
A) başla²dı B) yarala²yırdı C) sabunla²yıb
1. Şəkilçidə yalnız sait fərqli səslənir. A B C
2. Şəkilçidə həm sait, həm də samit fərqli səslənir. A B C
3. Şəkilçidə yalnız samit fərqli səslənir. A B C

Məftunu apardılar
Bir gün meyvə bağına.
Dördgöz olub boylandı
Qız soluna, sağına.

– O nar mənimdir, – dedi, –
Heç kəs nara dəyməsin.

Heç kəs o şaftalının
Qanadını əyməsin.

O alma da mənimdir,
Əl vurmasın bir adam.

Mənimdir o gilənar,

O albalı, o badam...

O əncir də mənimdir,

O üzüm də mənimdir.

Kim toxunsa, döyərəm.

Nə vaxt kefim istəsə,

Yarısını saxlaram,

Yarısını yeyərəm.

Günəl dedi:

– A Məftun,

Bu nə işdir görürsən?

Hamısı sənin oldu,

Bəs bizə nə verirsən?

Məftun dedi:

– Sizəmi?

Gedin axtarın, gəzin...

Gördüklərim – mənimdir,

Görmədiklərim – sizin...

MƏFTUNUN BAĞA GETMƏSİ

Eldar Baxış

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

1) Mətnə hansı meyvələrin adı çəkilir?

2) Məftunun xarakterindəki əsas cəhəti göstər.

A) lovğalıq

B) acgözlük

C) paxıllıq

ZƏHMƏT VƏ ZİNƏT

1-ci hissə

Kənd içində Alış dayı
Adlı-sanlı əkinçiydi.
Əməyinə düşən payı
Ürəyinin sevinciydi.

İki çarıqçığı vardı,
Biri Zəhmət, biri Zinət.
Zinəti çox dost tutardı,
Bəsləyərdi ona hörmət.

1. -----

Vurğun idi bu çarığa,
Səhər-axşam yağlayardı.
Qoyub dəmir bir sandığa,
Açar ilə bağlayardı.

İş zamanı Zəhmət yalnız
Ona sadıq yoldaş idi.
Hər bir çətin, hər amansız
Qara gündə qardaş idi.

Yer şumlayır, biçir, əkir
Toz-torpağa bürünərək.
Hər bir yükü Zəhmət çəkir
Ayaqlarda sürünərək.

2. -----

Göy çırağı axşam sönür,
Yavaş-yavaş çökür zülmət.
Alış dayı evə dönür,
Ayağında tozlu Zəhmət.

3. -----

Alış bir gün döndü evə,
Açdı dəmir sandığını,
Dil tökərək sevə-sevə,
Yağladı öz çarlığını.

ŞÜURLU OXU

1. Aşağıdakı bənd hansı boşluğa uyğun gəlir?

Dəhlizə çatdığı zaman
Onu atır bir bucağa.
Zəhmət sizlər bu yaradan,
Tapdaq olur hər uşağa.

Bu hörməti gördü Zinət,
Böyük qürur gəldi ona.
Toz-torpaqda yatan Zəhmət
Baxdı ona yana-yana.

2-ci hissə

Dedi: – Zinət, biz yoldaş,ıq,
Ey sevimli, gözəl qardaş,
Mən varlığam, sən yaraş,ıq,
Varlıq olur hər yerdə baş.

Nədən doğur bu *başqalıq*?
Sən başda, mən ayaqlarda?
Bu haqsızlıq, bu lovğalıq
Dastan olmuş dodaqlarda.

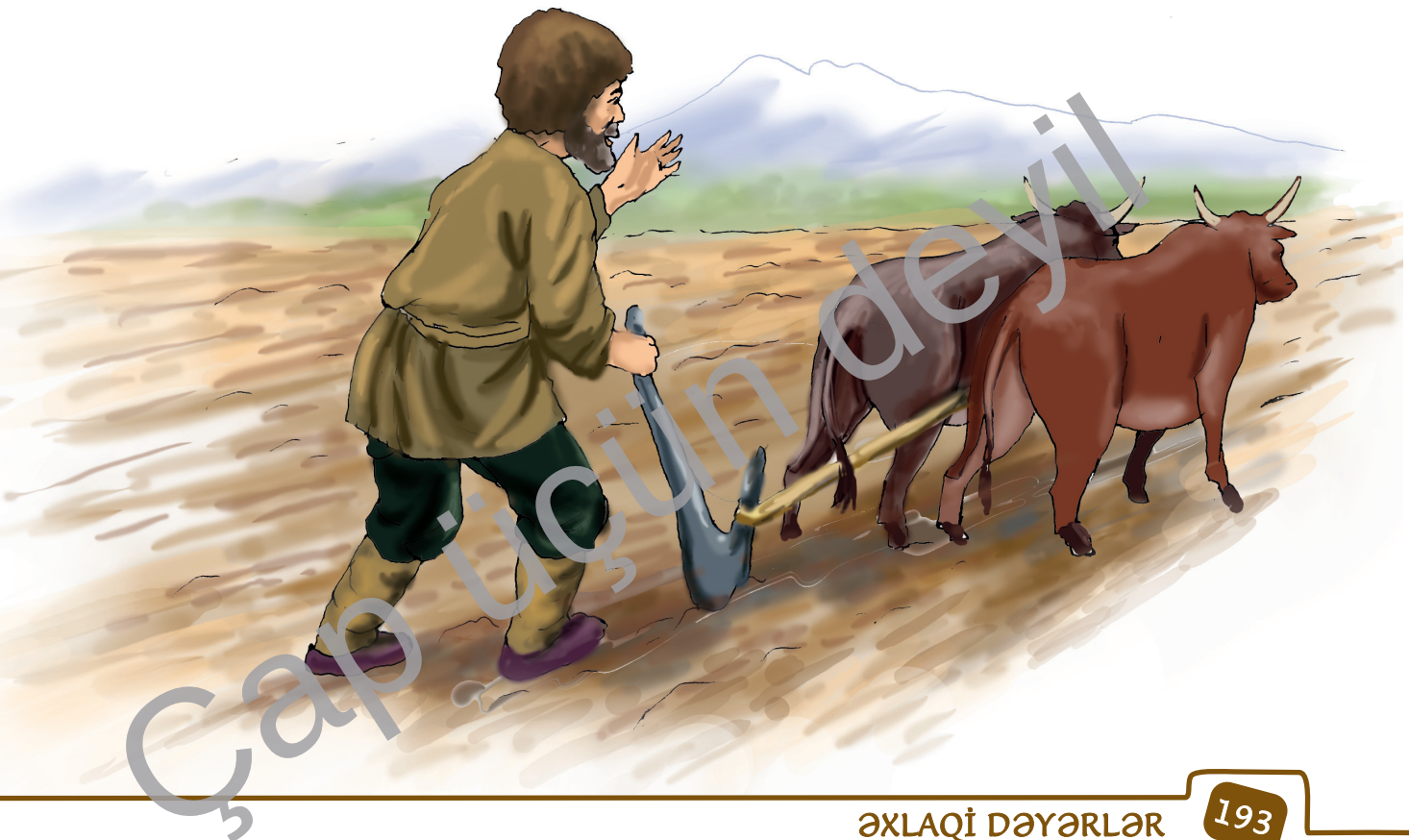
Zinət dedi: – Əziz qardaş,
Neyləmək, belədir insan!
Bu gün mənəm hər yerdə baş,
Sən də kölgəmdə gəz, dolan.

Zəhmət işlər səhər-axşam,
Ancaq verilməyir qiymət.
Zinətə hər gündür bayram,
Buna qara gündür qismət.

Dedi: – Xeyrə qiymət verən
Tapılmayır bu torpaqda.
Əzizlənir zinət verən,
Mən çeynəndim hər ayaqda.
Alış dayı, Alış dayı,
Yaxşılığın bumu payı?

Zəhmət ordan uzaqlaşdı,
Az getdi o, üz getdi o,
Çaylar keçdi, dağlar aşdı,
Dərə-təpə, düz getdi o.

Hər yerə ki basdı ayaq,
Yaşıllandı, çox şən oldu.
Hər bataqlıq, hər şor torpaq
Könülaçan gülşən oldu.

3-cü hissə

Alış dayı o gün səhər
Oyanmışdı qaranlıqdan.
Əkin-biçin onu gözlər,
Əsər yoxdur çarığından.

Bir-birinə vurdu kəndi,
Xəbər aldı hər yetəndən.
– Zəhmət! – deyə çox səsləndi,
Tapılmadı görən, bilən.

Yorğun-arğın döndü evə,
Unutdu artıq Zəhməti.
Oxşayaraq sevə-sevə
Yağladı nazlı Zinəti.

Könül quşu oldu Zinət,
Səhər-axşam keyfə daldı.
Yedi, içdi bir az müddət,
Təknələrə təpik çaldı.

Azuqəsi çıxmış əldən,
Kənddə ac və çaşqın gəzir.
Hər gün töhmət alır eldən,
Ürəyini tənə əzir.

Zinətin də rəngi qaçmış,
Gündən-günə saralırdı.
Dərdi-qəmi başdan aşmış,
Xəstə kimi sozalırdı.

– Alış, səndə oldu təqsir,
Küsdürdün dostun Zəhməti.
Bizdən ancaq gördü təhqir,
Etmədik lazım hörməti.

İnləyərək dedi Alış:
– Zəhmət! – miş bizə kömək!
Bu çölləri qarış-qarış
Gəzib onu tapam gərək!

Hər ikisi qalxdı birdən.
Ulduz göz qırırdı Aya.
Gəzə-gəzə o çölləri
Çatdılar köhnə tarlaya.

Dedi: – Zinət, bir baxsana,
Tayalardan yoxdur əsər.
Nəzər saldıqca hər yana,
Ürəyimi yeyir kədər.

Zəhmət bir dağ çəkdi mənə,
Söylə, Zinət, biz neyləyək?
– Dərdimi artırma yenə,
Çox inləmə, tez dur gedək!

Alış dayı toz içində
Çox qədim bir kitab tapdı.
Yazılanı vərəqində
Oxuyunca rəngi qaçdı.

“Bu dünyada sev zəhməti,
Odur həyatın zinəti!”
Daldı dərin düşüncəyə,
Bir ah qopdu dodağından:

“Ey sevimli Zəhmət!” – deyə
Yaş töküldü yanağından.
Dedi: – Səni, gözəl əmək,
Harda olsan, tapam gərək!

Çox axtardı, çox dolaşdı,
Gecələri etdi səhər.
Çöllər gəzdirdi, dağlar aşdı,
Zəhmətdən yox verən xəbər.

4-cü hissə

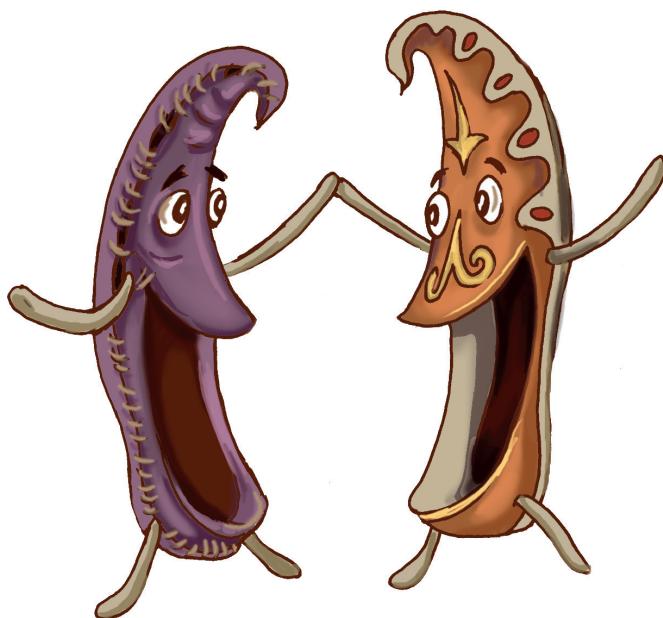
Bir də baxdı uzaqlara,
Gördü Zəhmət sürür kotan.
Toz-torpağı yara-yara
Hey çalışır yorulmadan.

Şumladığı yerin, gerçək,
Nə ucu var, nə bucağı.
– Doğru imiş, – dedi, – əmək
Şənləndirir hər torpağı.

Alış dayı endi dağdan,
İri-iri addım atdı.
Qəlbində odlu həyəcan
Gəldi o, Zəhmətə çatdı.

Salam verib hörmət ilə,
Dedi: – Zəhmət, bu nə işdir?!
Məndən nəçin küsdün, söylə?
Aman, bu nə tərpenişdir?

Zəhmət dedi: – Alış dayı,
Get, sən ilə barışmaram.

Bilməyirsən haqqı-sayı,
Köksümdə sızlayır yaram.

Məndən əl çək sən bir kərə,
Unut artıq, at daşımı.
Yox, dözmərim o təhqirə,
Alçaltdın yüksək başımı.

Yanında heç hörmətim yox,
Sən eylədin tapdaq məni.
İndi ki bir qiymətim yox,
Zinəti sev, burax məni.

Alış dayı: – Sən haqlısan,
Ey canım, vicdanım Zəhmət!
Barışaq, keç günahımdan,
Məndən sənə min-min hörmət!

O gündən ki bu torpağa
Babalarım qoymuş ayaq,
Bu ölkədə hər ocağa
Şənlik saçan sənsən ancaq!

Bunu deyib o, Zəhməti
Birdən-birə qucaqladı,
Zinətin coşdu şəfqəti,
Onu gül kimi qoxladı.

Zəhmət uydu şirin dilə,
Dostlarımız barışdılar.
Yenə verdilər əl-ələ.
Təbiətlə yarışdılar.

Ulduzlarla əylənərək
Ay göz qırpır, Zəhmət, Zinət
Tayalara söykənərək
Şirin-şirin edir söhbət.

Hər tərəfə Alış baxdı,
Qəlbi güldü al şəfəqtək.
Gözlərində şimşək çaxdı,
Kişi oldu lap sevincək.

Hələ Zəhməti, Zinəti
Göruncə bir yerdə çox şən,
Ürəyində məhəbbəti
Dəniz kimi coşdu birdən.

Qaçıb girdi gülə-gülə
İki dostun arasına.
Saldı böyük fərəh ilə
Hər qolunu bir boyuna.

Bir yanında gözəl Zəhmət,
Ürəyinə saçır işıq.
Bir yanında nazlı Zinət
Verir həyata yaraşığı.

Baxdı coşqun təbiətə,
Gördü mahtab aləm açmış.
Baxdı Zəhmətə, Zinətə,
Dedi: – Kitab doğru yazmış:
“Bu dünyada sev zəhməti,
Odur həyatın zinəti!”

Abdulla Şaiq

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 2 Şeir in hissələrinə başlıq ver.
- 3 Mətn in ideyası hansı misralarda ifadə olunur?
- 4 Əsərdəki obrazlar haqqında düşündüklərini söylə. Alış dayı obrazının müsbət və mənfi cəhətlərini sadala.

DİL QAYDALARI

- 5 Mavi rənglə verilmiş bənd haqqında suallara cavab ver:
 - Cümlənin baş üzvləri hansı mısradadır?
 - Bəndin birinci iki mısrası hansı suala cavab verir?
 - Bənddəki “ancaq” sözünü hansı sözlərlə əvəz etsək, mənə dəyişməz?
 - A) amma, lakin
 - B) hətta, axı
 - C) yalnız, təkcə
 - Altından xətt çəkilmiş sözlərin kökü hansı hərflə bitir?

Bilirsənmi xor nədir?
İnsanların birliyi!
Dənizlərin birliyi,
Ümmanların birliyi.

Xora qoşulmusansa,
Kimləsə həmfikirsən.
Deməli, bir *amalın*
Qeyrətini çəkirsən.

Xor oxuyur meşələr,
Xor oxuyur dənizlər.
Bir mahnı ürəkdəki
Milyon dərdi təmizlər.

Toplardan titrəməsin
Meşə, yamac, dağ, dəniz.
Xor oxuyaq, titrətsin
Qoy dünyanı nəğməmiz.

Kim deyir ki, xor deyil
Min-min çiçək dəstəsi?
Bir "ağ qızıl" tarlası,
Bir kəpənək dəstəsi?

Dostun mahnı oxusa,
Onun səsinə səs ver.
Qoy gurlasın nəğməmiz,
Ona yeni həvəs ver.

Bilirsənmi xor nədir?
İnsanların birliyi!
Dənizlərin birliyi,
Ümmanların birliyi.

Zahid Xəlil

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Lüğətin köməyi ilə "xor" sözünün mənalarını izah et. Bu şeirdə şair "xor" kəlməsi ilə nəyi ifadə etmək istəmişdir?
- 2 Şeirin ideyasını müəyyənləşdir və ona uyğun atalar sözləri tap.

- 1 Aşağıdakı əxlaqi dəyərlərdən hansı mətnlərdə danışılır? Uyğunluğu müəyyən et.

Məsuliyyət	Çiçək – yeddi rəng ləçək
Xeyirxahlıq və mərhəmət	Dəvə ilə ver
Əliaçıqlıq	Buz
Əməksevərlik	Xor
Birlik	Körpə nəğmənin nağılı
Yaxşılıq	Zəhmət və Zinət

- 2 Bölmədə başqalarına yaxşılıq edən qəhrəmanları sadala. Onlardan hansını ən xeyirxah hesab edirsən? Seçimini izah et.

- 3 Bölmədə oxuduğun hekayələrin hansında əliaçıqlıq və canıyananlıq kimi mənəvi keyfiyyətlərin əksini görə bilərsən?

- 4 Nümunəyə uyğun olaraq heyvan adlarına uyğun gələn xüsusi isimlər əlavə et və cədvəli dəftərində tamamla.

it, pişik, inək, at, keçi, dəvə, toyuq, ördək, cücə, qaz, dovşan, dana

Heyvan adı	Xüsusi isim
<i>it</i>	<i>Gümüş</i>

- 5 Buraxılmış durğu işarələrini müəyyənləşdir və mətni dəftərinə köçür.

EŞŞƏYƏ İNANIRSAN

Bir gün qonşularından biri Mollanın yanına gəlir və deyir:
 Molla eşşəyini ver, dəyirmanı buğda aparmaq istəyirəm.
 Molla and-aman eləyir:
 Canın üçün, eşşək evdə deyil. Bizim də bir az buğdamız var idi, uşaq yükləyib aparıb dəyirmanı.
 Bu dəmdə eşşək tövlədə ağıdır. Eşşəyin səsinə eşidən qonşu deyir:
 Molla, ayıb olsun sənə. Utanmırsan, eşşək tövlədə ola-ola mənə yalan deyirsən.
 Molla hirsənib deyir:
 Ayıb sənə olsun ki, mən boyda ağsaqqal kişiylə inanmırsan, tövlədəki eşşəyə inanırsan.

KAINATIN SİRLƏRİ

8-ci
bölüm

1. QƏZA

Ucsuz-bucaqsız Kainatda ulduzların, planetlərin və başqa göy cisimlərinin arası ilə kiçik bir kosmik gəmi səssizcə uçurdu. Yaşılqözlü sarışın qız əlini çənəsinə dayayaraq maraqla kosmik gəminin dairəvi şüşəsindən – *illüminatordan* ətrafı seyr edirdi.

– Ulduzları yaxından görmək necə də maraqlıdır! Kan, bu səyahətə mənə də götürdüyünə görə sənə çox minnətdaram! – deyə o, cihazların göstəricilərinə nəzarət edən qardaşına müraciət etdi.

Saçları səliqə ilə arxaya darıtmış ağbəniz oğlan gülümsədi:

– Kainat bir möcüzədir, Lemi. *Fəza*, vaxt, ulduzlar, planetlər... Bunları müşahidə etmək o qədər maraqlıdır ki! Kainat çox nəhəngdir. Burada milyonlarla ulduz var və onlar *qalaktikalar* əmələ gətirir. Bax indi biz Süd yolu qalaktikasında yerləşən Günəş sistemində daxil oluruq.

Onların Günəş sistemində gördükləri ilk planet Neptun oldu. Lemi parlaq, açıq-mavi rəngli bu planetin gözəlliyinə heyran qaldı. Daha sonra yaşılımtıl-mavi planet – Uran göründü. O öz *orbiti* üzrə hərəkət edərək uzaqlaşdı. Bir qədər sonra Neptun və Urandan xeyli böyük, Günəş sistemində ən çox peyki olan Saturn planeti göründü.

Nəhayət, onlar Günəş sisteminin ən böyük planetinə – qırmızı, sarı, ağ zolaqları *teleskopda* aydın görünən Yupiterə yaxınlaşdılar.

– Yupiterin *diametri* Yerinkindən 11 dəfə böyükdür, – deyə Kan izahat verdi, – o, Günəş sistemində nəhəngliyinə görə birinci, parlaqlığına görə Veneradan sonra ikinci yeri tutur. Günəşə ən yaxın olan planet isə Merkuridir.

– Bəs Yer planeti hanı? – deyə Lemi səbirsizliklə soruşdu, – axı *kosmik xəritəyə* görə, Yupiterdən sonra Yerlə rastlaşmalı idik.

– Yer planeti bu saat Günəşin o biri tərəfindədir. Biz onu görmək üçün

Günəşin ətrafına dolanmalıyıq. Lemi, teleskopun arxasına keç! Sən indi gözəl Venera planetini lap yaxından görəcəksən!

Şiş qayalar, narıncı-qırmızı səhra, *vulkanlar* Lemini valeh etdi. Bir azdan qarşıda nisbətən kiçik qırmızı planet göründü. Bu, Mars idi.

– İki il əvvəl atamla qalaktikalara səyahətə çıxanda biz gəmimizi Marsın səthinə endirmişdik, – deyə Kan yadına saldı. – Yerdə olduğu kimi, Marsda da il fəsillərə bölünür.

Bir qədər sonra Kan Lemini səslədi:

– Lemi, qarşıya bax! Bu, Yerdir!

Lemi sarımtıl-mavi rəngli planetdən gözünü çəkə bilmirdi.

– Yer planetinin 70%-i sudur: göllər, dənizlər, okeanlar. Onlar mavi rəngdə görünür. Bu planetdə həyat üçün lazım olan hər şey var: hava, su, torpaq. Planet zəngin *flora* və *faunaya* malikdir. Burada şüurlu varlıqlar – insanlar da var. Onlar zahirən bizə oxşasalar da, fərqlidirlər.

– Biz onları görüb danışa bilərik?

– Yox, bacım, buna icazəmiz yoxdur.

Lemi qüssələndi:

– Heyif! Mən onlarla tanış olmaq istəyirdim...

Onlar müəyyən məsafəyədək Yer planetinə yaxınlaşıb onun ətrafına dolanmağa başladılar...

Birdən kosmik gəmi möhkəm silkələndi. Hansısa bir qüvvənin təsiri altında istiqamətini dəyişib Yərə doğru yönəldi. Kan cəld cihazların arxasına keçərək gəmini əvvəlki vəziyyətinə qaytarmağa çalışdı, amma cihazlar sözə baxmır, bir-bir sıradan çıxırdı. Kan öz planetinə həyəcan siqnalı göndərüb kömək istədi. Lemi özünü itirmiş halda qardaşını izləyirdi:

– Nə oldu, Kan? Nə baş verir?

– Qəza baş verib, Lemi! Biz təhlükədəyik!

Lemi **həyəcannan** pəncərədən baxdı.

Onlar **sürətnən** Yərə doğru enirdilər. Bu zaman cihazların **birinnən** qısa siqnallar eşidildi.

– Cavab gəldi, Lemi! Bu qalaktikada bizim başqa bir gəmimiz də var! O bizə kömək edə bilər!

Kan gəminin arxa tərəfinə cumub xilasedici paraşüt-şarları çıxardı.

– Şarın içinə keç, Lemi! Səhvə yol vermə, hər şeyi təlimata uyğun elə! Vaxtında kömək gəlməsə, biz paraşüt-şarların içində gəmidən kənara atılmalıyıq.

Onlar şəffaf şarların içinə yerləşib gözləməyə başladılar, amma səbirsiz Lemi düyməni basdı. Xilasedici şar bir göz qırpımında gəmidən kənara atılıb yavaş-yavaş Yerə enməyə başladı. Leminin qolundakı saat yanıb-söndü, Kanın səsi eşidildi:

– Lemi, sən neylədin?! Niyə tələsdin? Bizi xilas etdilər, gəmi geri qayıdır! Lemi çaşqın halda işıqları yanıb-sönən gəminin arxasınca baxırdı.

– Lemi, eşidirsən?!

O sanki danışmaq qabiliyyətini itirmişdi. Nəhayət, cavab verdi:

– Eşidirəm! Mən nə etməliyəm?

– Özündən muğayat ol! Qısa zamanda sən dalınca gələcəyəm! Saati qolundan çıxarma! Lemi! Lemi! Hələlik!

Bir neçə saniyədən sonra əlaqə kəsildi: Lemini öz dünyası ilə bağlayan yeganə cihaz susdu. Paraşüt-şar aramla Yerin səthinə endi. Lemi şardan çıxıb ətrafa göz gəzdirdi. Görəsən, haqqında çox eşitdiyi Yer planetində onu nələr gözləyir?..

DİL QAYDALARI

- 1 Mətnə çəhrayı rənglə verilmiş sözləri düzgün yazmaqla həmin abzası köçür.
- 2 Səncə, nə üçün mavi rəngli cümlələrin sonunda həm sual, həm də nida işarəsi qoyulub?

YADDA SAXLA!

Səma cisimlərinin adları böyük hərflə yazılır. “Yer”, “Ay”, “Günəş” sözləri də astronomik mənada işləndikdə böyük hərflə yazılır.

- 3 Hansı cümlədə “günəş” sözü böyük hərflə yazılmalıdır?
A) Dağların arxasından günəş boylanırdı.
B) Yupiter günəş sisteminin ən böyük planetidir.
C) Dəniz sularında səhər günəşinin qızartıları əks olunurdu.

2. AYSEL VƏ KƏNAN

...Böyük məktəb binasının həyəti uşaqlarla dolu idi. Qısa sarışın saçlı, yaşıl gözlü qız darvazanın ağzında dayanıb onlara baxırdı. Bir azdan zəng vuruldu, uşaqlar içəri axışmağa başladılar. Məktəbin həyəti yavaş-yavaş boşaldı və orada çantasını kürəyindən asmış tək bircə qız qaldı. O, pilləkəndə oturub əlindəki telefonla oynamağa başladı. Lemi onu izləyirdi. Bir azdan o cəsarətlənib qıza yaxınlaşdı.

– Nə qəribə cihazdır? Bu nə üçündür?

Təəccübəndən qızın gözləri böyüdü:

– Heç ömründə telefon görməmişən?

– Yox!

– Sən bəyəm Aydan gəlmişən?

– Aydan yox, Ay yaxındadır. Mən daha uzaqdan gəlmişəm.

Qəflətən telefon zəng çaldı. Qız telefonu qulağına apardı:

– Hə, ana, məktəbin həyətidəyəm. Kənan indi dərsdən çıxacaq və evə gedəcəyik, narahat olma!

Leminin gözləri güldü:

– Demək, bu cihaz danışmaq üçündür! Mənim planetimdə adamlar bir-biri ilə saatla əlaqə saxlayırlar, – deyə o, qolundakı iri saati göstərdi. – Bax bu düyməni basanda kiminlə istəsən, danışa bilərsən. Ancaq bu biri düyməni bassan, o adamın özünü də görə bilərsən.

Qızcığaz heyrətlə Lemiyə baxdı. O heç vaxt belə qəribə saat görməmişdi. Lakin onu daha çox heyrətləndirən yaşıl gözlü qızın özü idi. Doğrudanmı, o, başqa planetdən gəlmişdi? Bəlkə, bu qız onunla zarafat edir? Məktəbli qız bir qədər şübhə ilə dedi:

– Yaxşı, düyməni bas, sizinləri görək.

– Təəssüf ki, onlar çox uzaqda olduqları üçün əlaqə saxlamaq mümkün deyil. Amma Yer planetində kimdəsə belə saat olsa, danışa bilərdik.

Qızcığaz fikrə getdi. Lemini bir daha diqqətlə nəzərdən keçirdi:

– Mənim adım Ayseldir. Dördüncü sinifdə oxuyuram. Bəs sən?

– Mənim adım Lemidir.

- Qəribə addır. Neçənci sinifdə oxuyursan?
- Bilmirəm. Mənim oxuduğum yerdə siniflər yoxdur.
- Yaxşı, neçə yaşın var?
- On iki.

Lemi bütün başına gələnləri, bura necə gəlib düşdüyünü danışdı. Kosmik gəmidə qəzadan sonra o, şəhərin kənarında Yerə düşmüş, burada qoca bir qadına rast gəlmişdi. Qadın onu öz daxmasına aparmış, qayğısına qalmışdı. Bu qadınla iki gün ünsiyyətdə olduqdan sonra Lemi Azərbaycan dilində rahat danışmağa başlamışdı. Çünki o, diqqətini toplayıb qarşısındakı adamın yaddaşındakı sözləri beyninə köçürə bilir.

Aysel başqa planetdə yaşayanlar haqqında çox eşitmiş, filmlərə baxmışdı. Onların yaxşı və ya pis olduğunu dəqiq bilməsə də, bu qızdan qətiyyən qorxmurdu. Əksinə, onun halına acıyırdı.

– Qardaşım Kan dalımca mütləq gələcək, – deyə Lemi sözünü yekunlaşdırdı, – amma nə vaxt gələcəyi belli deyil. O vaxta qədər mən bu planetdə yaşamalıyam.

– Mənim də qardaşım var, adı Kənanıdır, səkkizinci sinifdə oxuyur. Mən indi burada onu gözləyirəm.

Elə bu vaxt Kənan gəldi. Aysel qardaşını kənara çəkib onunla xeyli pıçıldaşdı. Kənan bir-iki dəfə çevrilib Lemiye şübhə ilə baxdı. Sonra çiynilərini çəkib əllərini yellədi. Onlar üçlükdə məktəbin həyətidən çıxıb yola düzəldilər.

Ayselgilin evində Lemi uşaqlara öz planeti haqqında danışmağa başladı, amma özü də hiss edirdi ki, söz ehtiyatı azlıq edir. Uşaqlardan lüğət kitabı istədi. Ona izahlı lüğət verdilər. Lemi diqqətini toplayıb kitabı vərəqləməyə başladı. Onlar onu izləyir, amma bir şey anlamırdılar. Lemi isə kitabı vərəqlədikcə sözləri yaddaşına köçürürdü.

Lemi söhbətini bitirdikdən sonra uşaqlar fikrə getdilər. Bu qeyri-adi vəziyyətdə düzgün qərar qəbul etmək lazım idi.

1 Lemini Yer planetinin uşaqlarından fərqləndirən cəhətləri sadala.

... Anasıgil gələndə Kənan bacısına dedi:

– Sən Lemini öz otağına apar! Mən onları bir az hazırlayım, sonra hər şeyi açıb deyirik.

Kənan əvvəlcə anasına yaxınlaşdı:

- Ana, sən başqa planetlərdə də insanların yaşadığına inanırsan?
- Yəni hansı filmə baxmısan?
- Axı bu barədə hey deyirlər, yazırlar, sənədli filmlər çəkirlər.

– Kənan, naməlum uçan obyektlərlə, yadplanetlilərlə bağlı hər bir xəbər araşdırılır. Onların tapılan hər bir nümayəndəsi laboratoriyalarda *ekspertizadan* keçirilir. Amma hələ heç nə sübut olunmayıb. Yalnız fərziyyələr var.

– Ana, əgər sən başqa planetdən olan insana rast gəlsən, nə edərsən?

– Kənan, *realist* ol! Başını boş şeylərlə doldurmaqdansa, dərslərinə bax!

Bu sözlərdən sonra Kənan Lemi ilə bağlı söhbəti təxirə salmağı qərara aldı.

Axşam Ayselin çəhrayı pijamasını geyinmiş Lemi otaqdakı divanda mışıl-mışıl yatan da Kənan fikirlərini bacısı ilə bölüşdü:

– Əgər biz ona kömək etmək istəyiriksə, onun kimliyini gizlətməliyik. Heç kim bilməməlidir ki, bu qız yadplanetlidir, yoxsa aləm bir-birinə dəyəcək, onu tutub laboratoriyalara, nə bilim daha haralara aparacaqlar. Təsəvvür edirsən nələr ola bilər?

Onlar xeyli danışib götür-qoy etdilər.

Qəti bir qərara gəlməsələr də, Lemini gizlədib saxlaya biləcəklərinə ümidləri xeyli artmışdı. Yatmağa gedərkən Aysel hər ehtimala qarşı otağının qapısını içəridən bağladı. Lemiye yaxınlaşıb pəncərədən düşən ay işığında diqqətlə ona baxdı və pıçıldadı:

– Sənə mütləq kömək edəcəyəm!

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 2 Səncə, nə üçün Kənan anasına Lemi haqqında danışmaq fikrindən daşındı?
- 3 Müxtəlif mənbələrdən yadplanetlilər haqqında məlumat topla və təqdimat hazırla.

3.

KAİNATIN SİRLƏRİ

Elə həmin axşam Kənanın ağlına yaxşı bir fikir gəldi:

– Tapdım! Lemini harada gizlətməyi fikirləşib tapdım! Aidə xala! Lemi Aidə xalanın yanında qala bilər!

Aidə xalanı tanımayan Lemi dayanıb gözlərini döyürdü. Onu başa saldılar:

– Aidə xalanın ailəsi Almaniya köçüb. Yaşlı qadındır, təkdir, çox darıxır, nəvələrinin xiffətini çəkir. Ona deyək ki, Lemi Köln şəhərində onun nəvələri ilə bir məktəbdə oxuyur. Buraya dilçilik kursları keçmək üçün gəlib. Qalmağa yer axtarır... O da Lemini heç yerə buraxmayacaq, onun yanında qalmasını təkid edəcək.

Leminin yaşadığı planetdə yalan yoxdur. Bizim qəhrəmanlarımız isə Yer kürəsində yaşayan yüz minlərlə uşaq kimi bəzən yalan da danışır, heç bunun fərqi də varmırlar. Amma uşaqlar bu yalanı yurd-yuvasından, doğmalarından ayrı düşmüş bir qıza kömək etmək üçün uydurmuşdular. Onlara elə gəlirdi ki, bu yalan müqəddəs yalan olduğu üçün günah deyil.

...Hər şey onların gözlədiyi kimi oldu. Taleyin hökmü ilə Lemi Aidə xalanın evində qaldı.

Bu günlər ərzində Kənan qalaktikalar, ulduzlar və planetlər haqqında bir neçə kitaba baxdı. Yeni öyrəndiklərini dostu Rüstəmlə uzun-uzadı müzakirə etdi və günlərin birində hər şeyi açıb ona danışdı. Beləliklə, Rüstəm də bu kiçik dəstəyə qoşuldu. Onların bütün dünyadan, Yer üzündəki bütün insanlardan gizli bir sirləri vardı...

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

1 Uşaqların Aidə xalaya danışdıqları yalanı necə qiymətləndirirsən?

2 Səncə, bundan sonra hadisələr necə davam edəcək?

– İş burasındadır ki, Leminin planeti başqa qalaktikadadır, – deyə Kənan Rüstəmi başa saldı, – onlar qalaktikalararası kosmik fəza ilə uçub Günəş sisteminə daxil olublar, sonra isə qəza baş verib.

Rüstəm, adəti üzrə, eynəyini düzəldərək dizinin üstünə qoyduğu kosmik xəritəyə baxdı.

Lemi təəssüflə dedi:

– Ah, qalaktikalar haqqında Kanın bilikləri məndə olsaydı...

– Leminin gəldiyi qalaktika Günəş sisteminin yaxınlığında yerləşir, – Rüstəm davam etdi, – deməli, Günəş sisteminə qonşu olan qalaktikaları öyrənmək lazımdır.

– Axı onlar bir yerdə durmur, filosof, hey hərəkət edir, yerlərini dəyişir. – Kənan Rüstəmə həmişə “filosof” deyərək müraciət edirdi.

– Bura bax, Ləman, – Rüstəm ona beləcə, Yer adı ilə müraciət etdi, – sən yaşadığın bu X planeti haqqında bizə nə deyərək bilərsən?

– Bu planet Yer küresinə çox oxşayır. Onun quruluşu, ölçüləri, temperaturu və *atmosfer* qatı təxminən elə Yerinki kimidir. Ona görə də bu planetlərin flora və faunası bir-birinə belə oxşayır və məhz buna görə biz sizinlə belə oxşarıq.

– Demək, bizim planetin əkiz qardaşı var! – deyə Aysel atılıb-düşdü, – görəsən, biz nə vaxtsa onu görə biləcəyik?

– Əlbəttə.

– Belə çıxır ki, Kainat belə nəhəng olsa da, bir planetdən başqasına getmək mümkündür.

– Daha doğrusu, bizim üçün hələlik mümkün deyil, Lemigil üçünsə mümkündür. Yoxsa o, indi burada olmazdı, – deyə Rüstəm düzəliş etdi.

– Əslində, – Lemi tərəddüd etdi, – başqa planetdə yaşayan insanlarla əlaqə yaratmaq bizə qadağandır. Əlbəttə, bəzi hallar istisna olmaqla...

Uşaqlar xorla soruşdular:

– Niyə?

– Bunu əvvəllər mən də başa düşmürdüm, amma Yer planetinə düşdükdən sonra bəzi şeyləri dərk etməyə başladım. İş burasındadır ki, Yer insanları Kainatın qanunlarına riayət etmirlər. Onlar planetin flora və faunasını məhv edir, məişət tullantıları ilə *ekologiyayı* korlayır, təbii sərvətləri dağıdırlar. Kosmik fəzadan Yer planetinə baxanda Yerin atmosfer qatında qara ləkələr görünür. Bunlar havaya buraxılmış zəhərli qazlardır. Onların sıxlaşmasından yaranan yağışlar bu zəhəri torpağa hopdurur. Beləliklə, *global* ekoloji problemlər yavaş-yavaş Yer planetini fəlakətə sürükləyir.

Rüstəm təşvişlə soruşdu:

– Yaxşı, bəs biz nə edək? Axı bütün bu səhvləri düzəltmək, planeti xilas etmək lazımdır, yoxsa gələcək nəsillər bizi lənətləyər!

– Əgər Yer planeti məhv olsa, Günəş sistemində və deməli, Kainatda tarazlıq pozular. Onda nələr ola biləcəyini təsəvvür edin! Ulduzlar və planetlər öz cızığından çıxıb toqquşa bilər və dəhşətli partlayışlara səbəb olar.

– Dayan, dayan! – Aysel dözə bilmədi. – Əgər belə şeylər olsa, onda sizin planetə də zərər dəyə bilər!

– Əlbəttə!

– Elə isə siz bunları bilə-bilə niyə heç nə etməirsiniz? Niyə Yerdəki insanları başa salmırsınız?

– Bu o qədər də asan məsələ deyil. Biz Yerdəki müharibələrin böyüyüb planetlərarası müharibələrə çevriləcəyindən ehtiyat edirik. Ona görə də başqa planetlərlə, orada yaşayan canlılarla əlaqə yaradılmasına ciddi məhdudiyyət qoyulub. Hər planetin sakinləri diqqətlə öyrənilir.

– Demək istəyirsən ki, yenə hardasa insanlar yaşayır?

– Bəli, amma onlar bizə oxşamırlar. Məsələn, bizim qalaktikanın mərkəzində yerləşən kiçik bir planetdə boyu 3 metrə çatan nəhənglər yaşayır. Ondan bir qədər uzaqda isə soyuq bir planetdə quyruğu və kiçik

buynuzları olan canlılar həyat sürür. Onlar da insandırlar, çünki şüurları və təfəkkürləri var.

– Bizim isə bundan heç xəbərimiz belə yoxdur, – deyər Kənan fikirli-fikirli dilləndi. – Hə, filosof, indi biz neyləyək? Öz planetimizi necə xilas edək?

– Fikirləşmək lazımdır, – deyər Rüstəm barmağını gicgahına vurdu. – Müdrik filosof Konfusi demişdir ki, dünyanın yalnız cüzi bir hissəsi insana açıla bilər və yalnız sarsaq adamlar elə hesab edirlər ki, hər şeyi bilirlər. İnsan nə qədər çox öyrənsə, müdrikliyə çatırsa, bir o qədər anlayır ki, onun dərk etmədiyi çox şey var... Uşaqlar, məni bağışlayın. Mən evə gedib təklikdə yaxşı-yaxşı fikirləşməliyəm. Hələlik!

Kənan dostunun ardınca xeyli baxdı:

– O, Kainatı xilas edəcək!

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 3 Leminin planetindəki insanları Yer planetindəki insanlarla müqayisə et. Onların hansı xüsusiyyətlərini daha çox bəyəndin?
- 4 Yer planetinin gələcəyi ilə bağlı Leminin qaldırdığı problemlərə münasibətini bildir. Bu problemlərin həlli ilə bağlı fikirlərini söylə.

SÖZ EHTİYATI

- 5 “Atmosfer”, “ekologiya”, “qlobal” sözlərini izah et və cümlələrdə işlət.

Termin

Hər hansı elm sahəsinə aid olan sözlərə termin deyilir. Termin müəyyən elmi anlayışı ifadə edir.

- 6 Terminləri müvafiq fənn adı ilə uyğunlaşdır və izah et.

1	opera	A	Azərbaycan dili
2	perimetr	B	fiziki tərbiyə
3	alqoritm	C	həyat bilgisi
4	omonim	Ç	musiqi
5	bakteriyalar	D	informatika
6	finiş	E	riyaziyyat

4. MƏKTƏBDƏ

Günlər hiss olunmadan ötüb-keçirdi. Uşaqlar hər gün dərstdən sonra görüşür, danışıır, Kainatın sirlərini araşdırır, müzakirə və mübahisə edirdilər. Rüstəm oxuduğu kitabları təhlil edir, hər gün yeni suallarla gəlirdi. Uşaqlar bilirdilər ki, Lemi gec-tez öz planetinə dönəcək və ondan mümkün qədər çox şey öyrənməyə çalışırdılar. Bir gün Lemi uşaqlardan onu özləri ilə məktəbə aparmalarını xahiş etdi.

...Aysel Lemini Almaniyadan gəlmiş rəfiqəsi kimi təqdim etdi. Sınıf yoldaşları bu sarışın qızı mehriban qarşıladılar. Qızlar onun geyindiği boz kostyuma, oğlanlar isə qeyri-adi yaşıl gözlərinə xüsusilə fikir verdilər.

Birinci dərs riyaziyyat idi. Keçilən qaydaları təkrar edərək məsələ həllinə başladılar. Müəllim Leminin riyazi biliklərinin səviyyəsi ilə maraqlandı. Lemi dedi:

– Bizim dərs sistemində hər bir proqram, o cümlədən riyaziyyat proqramı mürəkkəbliyinə görə A, B, C və D kateqoriyalı dörd səviyyəyə bölünür. D kateqoriyasını mənimsəmək artıq riyaziyyat kursunu mükəmməl bilmək deməkdir.

– Maraqlıdır! Sən hazırda hansı kateqoriyanı öyrənirsən?

– D kateqoriyasını.

– Bizim uşaqlara bir neçə sadə məsələ deyə bilərsənmi?

Lemi lövhənin qarşısına çıxdı:

– Avtomobil birinci saat 460 km, ikinci saat bundan 30 km artıq sürətlə getdi. Avtomobil iki saata nə qədər məsafə qət etdi?

Uşaqlar gülüşdülər:

– Bu, avtomobildir, yoxsa raket?

Məsələni tez həll etdilər.

– Atanın 160, oğulun 120 yaşı var. 10 ildən sonra onların birlikdə neçə yaşı olacaq?

Daha bərkdən gülüşmə qopdu.

– Bu ata-balanı “Ginnesin rekordlar kitabı”na salmaq lazımdır.

Aysel yerindən qalxıb vəziyyəti düzəltməyə çalışdı:

– Ləman məsələni Azərbaycan dilinə çevirəndə rəqəmləri səhv salır. Yəqin, atanın 60, oğulun 20 yaşı var.

Tənəffüsdə Aysel Lemini kənara çağırır bəzi təlimatlar verdi.

Azərbaycan dili dərində “Yurdum, yuvam, məskənimdən!” mövzusunda inşa yazıya hazırlıq keçirildi. Müəllim mövzunun adını lövhəyə yazaraq plan verdi və şagirdlərə plan üzrə danışmağı təklif etdi. Arzu edənlər bir-bir çıxış etməyə başladılar.

Dərsin sonunda müəllim Lemiə yaxınlaşıb soruşdu:

– Qızım, sən də öz yurdun haqqında bir neçə kəlmə deyərsənmi?

Lemi ayağa qalxdı. Pəncərədən uzaqlara, səmaya baxaraq aram-aram söylədi:

– Mənim yurdum çox gözəldir. Mavi suları, ətirli torpağı, vüqarlı meşələri, əzəmətli dağları var. Biz insanlar da təbiətin bir hissəsiyik. Bizə elə gəlir ki, qüdrətliyik, özümüzə yüksək texnologiyalarla təmin olunmuş rahat həyat qurmuşuq, amma əslində, biz təbiətin qarşısında çox zəif və acizik. Təbiət bircə dəfə köksünü ötürsə, təbii fəlakətlər – vulkan püskürmələri, zəlzələlər, su daşqınları baş verər, bütün yaratdıqlarımız məhv olar. Ona görə də biz təbiəti qoruyur, onunla ehtiyatla davranırıq. Elə yaşamağa çalışırıq ki, planetimizin ahəngini pozmayaq, onu cızığından çıxarmayaq. Mən yurdum üçün çox darıxmışam. Ondan uzaq düşəndən sonra onu nə qədər sevdiyimi bir daha başa düşdüm. Mən öz planetim üçün, onun açıq səması, isti günəşi üçün darıxmışam.

Aysel yavaşca Lemini dümsüklədi, amma o, deyəsən, bunu heç hiss etmədi.

– Mən mütləq öz yurduma qayıdacağam, mütləq!

Zəng vurulmuşdu, amma heç kim yerindən tərpənmirdi...

Həyat bilgisi dərsi başlandı. Mövzu ailə və ailə münasibətləri idi. Müəllim ailənin cəmiyyətdə rolu, ailə münasibətləri haqqında danışdı. Daha sonra uşaqlar öz ailələri haqqında bir neçə söz dedilər. Leminin dedikləri hamını, xüsusilə müəllimi çox heyrətləndirdi:

– Bizdə ailə üzvlərinin bir yerdə yaşaması vacib deyil. Adətən, uşaqlar uşaq şəhərciklərində, böyüklər isə iş yerlərinə yaxın mənzillərdə yaşayırlar. Əvvəldən təyin olunmuş günlərdə ailə üzvləri bir yere toplaşaraq vaxt keçirirlər. Amma biz bir-birimizlə hər gün, hər saat, hər dəqiqə əlaqə saxlaya bilirik. Yüksək texnologiyalar buna imkan verir. Mən öz ailəmi çox sevirəm. Atam, anam və qardaşım həyatda mənə ən əziz olan insanlardır. Həmişə onların qayğısını və köməyini hiss edirəm.

İdman dərində qızlar boy sırası ilə düzülərək iki komandaya bölündülər və müəllimin fiti ilə basketbol oyunu başlandı.

Oyunun ilk dəqiqələrindən Lemi hamını təəccübləndirdi. Əvvəlcə o, oyunun qaydalarını başa düşməyib topu öz komandasının səbətinə atdı. Səhvini anlayandan sonra isə rəqib komandanın səbətini, demək olar ki, bombardman etdi. Qərribə idi, top Leminin sözüne elə baxırdı ki, elə bil sehrlənmişdi. Lemi lap uzaqdan onu düz səbətə tullayır, komandasına dalbadal xallar qazandırır. Onu üzük qaşı kimi dövrəyə alsalar da, mane ola bilmirdilər.

Oyundan sonra müəllim Lemini çağırır basketbolla nə vaxtdan və hansı komandalarda məşğul olduğunu soruşdu. Onun birinci dəfə basketbol oynadığını eşidəndə isə təəccübdən deməyə söz tapmadı.

Yolboyu Aysel məktəbdə baş vermiş hadisələri təfərrüatı ilə Rüstəmlə Kənanə danışdı. Uşaqlar xeyli güldülər. Ayrılıanda Lemi dedi ki, basketbol oyunu çox xoşuna gəlib. Öz planetinə qayıdanda mütləq bu oyunu yoldaşlarına da öyrədəcək.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

- 1 Leminin qurduğu riyazi məsələlərdən çıxış edərək onun planetindəki həyat haqqında nə demək olar?
- 2 Leminin dediklərindən onun planeti ilə bağlı xoşuna gələnləri və gəlməyənləri söylə. Fikirlərini əsaslandır.

DİL QAYDALARI

- 3 Verilmiş cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözləri cümlədə elə işlət ki, xüsusi isim olsun.
 1. Güneşin şüaları yeri qızdırırdı.
 2. İlimizdə on iki ay var.
 3. Toyya iki saatdan sonra yerə endi.

Bazar günü idi. Kənan səhər tezdən evdən çıxdı. O bu gün üzgüçülük üzrə məktəblərarası yarışda iştirak edəcəkdi.

Zalda adam çox idi. Aysellə Lemi qabaq sırada oturmuşdular. Yarış başladı. Fit verilən kimi üzgüçülər suya atıldılar. Bir azdan aydın oldu ki, Kənan ikinci xətdə üzən oğlandı geri qalır. Hamı həyəcanla yarışın sonunu gözləyirdi.

Lemi yarışa diqqətlə izləyirdi. Dostunun bir qədər geri qalması onu narahat edirdi. O, gözlərini qərribə şəkildə qıyaraq ikinci xətdə üzən oğlana baxdı. Elə həmin anda oğlan suda qərribə hərəkətlər edərək geri qalmağa başladı. Lemi gözünü ondan çəkdi. Yox, onun öz gücündən sui-istifadə etməyə, yarışın nəticələrinə təsir göstərməyə haqqı yoxdur. Dönüb ətrafındakı uşaqlara və Ayselə baxdı. Onlar Kənanın qalib gəlməsini necə də arzulayırdılar. Bəs ikinci xətdə üzən o oğlan? Məgər o da qalib gəlmək istəmirmiş?

Birdən Leminin ağılına çox aydın bir fikir gəldi: “Kənan bu cür qalib gəlməyi istəməz. Yalançı çempion adı ona gərək deyil”. Bundan sonra Lemi sakitləşərək yarışa axıra qədər izlədi.

Kənan çempion adını qazana bilmədiyinə görə çox pərt olmuşdu. Onu təbrik edənlərə cavab vermirdi. Lemi isə gülümsəyirdi. Hissləri ilə deyil, ağılı ilə hərəkət etdiyinə görə o özündən razı idi.

- 1 Mətnin bu hissəsində Leminin hansı bacarıqları üzə çıxdı? Səndə bu bacarıqlar olsa idi, necə hərəkət edərdin?

Ertəsi gün uşaqlar dünənki yarışa müzakirə edirdilər. Lemi dedi:

– Siz nəfəs sistemindən bir qədər düzgün istifadə etmirsiniz, ona görə də daha yavaş sürətlə üzürsünüz.

Qızın sözləri, deyəsən, Kənanın xətrinə dəydi. O ayağa qalxdı:

– Demək, belə! Sabah dərsdən sonra üzgüçülük hovuzunda görüşürük! Lemi bizi suda nəfəs almağı öyrədəcək!

...Qızlar üçün ayrılmış geyim otağında heç kim yox idi. Lemi və Aysel paltarlarını dəyişib hovuzla getdilər.

Lemi, doğrudan da, çox gözəl və iti üzür, özünü suda balıq kimi hiss edirdi. O, havanı ciyərlərə çəkib mümkün qədər çox saxlamağın üsullarını uşaqlara başa salandan sonra dediklərini əyani göstərmək üçün suyun altına girdi və uşaqlar saniyələri saymağa başladılar.

– ...121, 122, 123...

Uşaqlar Leminin suyun altında bu qədər qalmasından narahat olub hovuzda baş vurdular, Leminin saçından, qolundan yapışaraq suyun üzərinə çıxartdılar.

– Bu nə zarafatdır?! – deyərək Rüstəm qışqırdı. – Dəli olduq, elə bildik ki, batmışsan!

Uşaqlar hovuzdan çıxıb geyim otaqlarına yollandılar. Az sonra üzə çıxan həqiqət onların hər birini şoka saldı: Leminin saati yoxa çıxmışdı! Onu çantanın cibindən oğurlamışdılar!

Aysel hovuzdakı qızlara yaxınlaşdı. Geyim otağından saat oğurlandığını deyəndə qızlardan biri incik halda dedi:

– Əşyalarımız geyim otağındadır, gedib axtara bilərsiniz.

Qız hovuzda enmək istəyəndə Lemi onun biləyindən yapışdı:

– Mən hər şeyi bilirəm, saati sən götürmüşsən!

– Geyim otağına gedib çantaları yoxlayın! – Rüstəm təklif etdi.

– Ehtiyac yoxdur! – Lemi dedi. – Saat bu otaqda deyil. **1**

O, gözlərini qızın gözlərinə dikərək buz kimi soyuq səsle soruşdu:

– Sən saati kiməsə vermişsən! Kimə?

Onun gözlərindən çıxan qırmızı qığılımlar qızı sarsıtdı. O, Leminin getdikcə böyüyən göz bəbəklərində özünü gördü. Otağa necə qayıtdığını, saati necə götürdüyünü filmə baxırmış kimi seyr etdi. Qız qorxu və dəhşət içində arxaya çəkilib divara yapışdı, dil-dodağı əsə-əsə danışdı:

– İlqar məni məcbur elədi, 9^b-dəki. **2**

– Mən onu gördüm! – deyərək Rüstəm tələsik qabağa gəldi. – Biz gələndə Səlimlə birlikdə burada idi.

...İlqar onları görəndə özünü itirdi, amma saati götürdüyünü boynuna almadı. Qaçmağa cəhd edərkən Kənan onun qarşısını kəsdi. Onu divara tərəf sıxışdırdılar. İlqar həm Rüstəmdən, həm də Kənandan boyca hündür olsa da, iki nəfərin öhdəsindən gələ bilməzdi. Rüstəm eynəyini çıxarıb cibinə qoyanda o, vəziyyətin ciddi olduğunu bir daha anladı, yumruqlarını düynləyərək yavaş-yavaş arxaya çəkilməyə başladı. Birdən onun gözləri Kənanla Rüstəmin çiyinləri arasından ona zillənmiş, arabir qızaran yaşıl bəbəklərə salsdı. İlqarın rəngi ağardı, nitqi tutuldu, nəsə kəkələdi. Kənanla Rüstəm başlarını döndərəndə Lemini aralarında gördülər. O heç bir söz

söyləmədən əlini İlqara tərəf uzadıb ovcunu açdı. İlqar sözəbaxan uşaqlar kimi kəmərinin altında gizlətdiyi saati çıxarıb onun ovcuna qoydu. Qız ləngimədən saati qoluna keçirdi və dostları ilə bərabər ondan uzaqlaşdı. Nə baş verdiyini hələ də anlamayan İlqar yerindən tərpənmədən gözlərini döyürdü. Birdən çənəsinə dəyən yumruqdan tamamilə özünə gəldi. Rüstəm əllərini bir-birinə çırparaq eynəyini çıxarıb gözlərinə taxdı və qaçıb dostlarına çatdı. Onlar gözdən itdilər.

DÜŞÜN VƏ CAVAB VER

2 Cümlələri tamamla.

1. Lemi Kənana kömək etmədi, çünki ...
2. Kənan uduzduğuna görə pərt olmuşdu, çünki ...
3. Uşaqların üzmə sürəti az idi, çünki ...

SÖZ EHTİYATI

3 Verilmiş terminləri cədvəl üzrə qruplaşdır və cədvəli dəftərində tamamla.

*zərf, sambo, paralelepiped, vokal, gimnastika,
romans, məsdər, trapesiya*

Dil qaydaları	İdman	Musiqi	Riyaziyyat

6.

VİRTUAL ƏLAQƏ

...Telefonun səsi təzəcə yuxuya getmiş Kənanı diksindirdi.

- Mənəm, Rüstəm! Yatırdın?
- Bu vaxt neyləyərlər?
- Bilirsən nə olub? Mən onlarla əlaqə yaratmışam! Leminin planetindən olanları deyirəm.

- Nə?! Yuxu görmüsən, yəqin!
- İnanmırsansa, dur kompüteri aç.

Kənan yavaşca iş otağına keçib kompüteri qoşdu. Telefon qulağında idi, Rüstəmin bir dəqiqə belə dayanmadan üyüdüb-tökdüklərinə qulaq asırdı:

– Əvvəlcə mən yadplanetlilərlə bağlı saytlara girib baxdım, öyrəndim ki, yadplanetlilərlə nə vaxtsa ünsiyyətdə olanların cəmiyyəti və öz saytı var. Onlar bir-biri ilə əlaqə saxlayır, təəssüratlarını bölüşürlər. Mən də o sayta üzv oldum. Yazdım ki, yadplanetli bir qızla tanış olmuşam.

– Nə?! Heç bilirsən neyləmişən? Sən bizi satmısan ki! Biz Leminin kim olduğunu hamıdan gizlədirik, sən isə bütün dünyaya car çəkmişən.

– Mən başqa adla qeydiyyatdan keçdim.

– Axmaq! İstəyirsən adını yüz dəfə dəyişdir. Səni iki dəqiqəyə tapıb divara dirəyəcəklər, bütün bildiklərini deyəcəksən.

– Narahat olma, mən adamsatan deyiləm. Elə bir şey olsa, deyərəm ki, hər şeyi özümdən uydurmuşam.

Kənan Rüstəmin göndərdiyi faylı açıb baxdı:

– Mən yadplanetli qızla tanış olmuşam. Gözləri yaşılıdır. İlk baxışdan bizdən heç nə ilə fərqlənmir. Bizim kimi danışır, gülür, yaşayır. R-M.

– Yadplanetli yaşılqözlü qızla maraqlanıram. **L**ütfən, **E**-Mailimə yazıb cavab verməyinizi **İ**stərdim. 1667663.

Kənan duruxdu: monitordakı fərqləndirilmiş hərflər Leminin adını əmələ gətirirdi. Yoxsa Rüstəm haqlı idi? Bəs sondakı rəqəmlər?..

...Erləsi gün məktəbdə Kənan Rüstəmi görəndə kimi soruşdu:

- Təzə nə xəbər?

– Bütün gecəni o rəqəmlərin üstündə baş sındırmışam, sorğu kitablarını, interneti axtarmışam, bir şey çıxmayıb. Amma dəqiq bilirəm ki, onların nəşə bir mənası var. Məsələn, planetlərarası məsafəni göstərə bilər, ya da sürət...

Dərs qurtaran kimi Kənanla Rüstəm Ayseli də götürüb Leminin yanına tələsdilər. Çatan kimi Rüstəm rəqəm barədə xəbər aldı.

– 1667663? – deyə Lemi təəccüblə soruşdu, – bu ki Kanın telefon nömrəsidir. Siz bunu haradan bilirsiniz?

Uşaqlar sevinclə əllərini bir-birinə vurdular. Aysel Lemini qucaqladı:

– Gedək, sənə *sürprizimiz* var!

Uşaqlar tələsik evə yollandılar. Kolların arxasından çıxan İlqar təəssüflə onların arxasınca baxdı. Skamyaya tərəf dönəndə heyrdəndən bir müddət yerində donub-qaldı: kosmik fəzanın xəritəsi Rüstəmin qeydləri ilə birlikdə skamyanın üstündə qalmışdı...

Evdə Lemiye internetdəki yazışmanı göstərəndə o:

– Bu, Kandir! – deyə həyəcanla qışqırdı. – Ona cavab yazmaq lazımdır! Götür-qoy edəndən sonra Rüstəm belə bir cavab hazırlayıb yolladı:

OK! Hər şey **A**ydındır. **N**ə sözlünüz olsa, yazın.
1667667.

Rəqəmlər Leminin telefon nömrəsini göstərirdi. Çox keçmədi ki, Rüstəmin səsi evi başına götürdü:

– Cavab gəldi! Mənə cavab gəldi!

Hamı intizarla monitora baxır, səhifənin açılmasını gözləyirdi. Nəhayət, mətn göründü:

Hər şey hazırdır. Yaxın günlərdə səfərə çıxacağıq.
Dəqiq vaxtını əvvəlcədən xəbər verəcəyəm.

SÖZ EHTİYATI

- 1 Oxuduğun mətnə rast gəldiyin terminlər hansı elm sahələrinə aiddir? Bu sahələrə aid olan daha hansı terminləri bilirsen? Onları sadə və mənalı şəkildə izah et.

DİL QAYDALARI

- 2 Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlədə baş və ikincidərəcəli üzvləri tap və onların hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdir.

Üç gün keçmişdi. Hələ ki Leminin qardaşından bir cavab gəlməmişdi. Uşaqlar **intizarla** gözləyirdilər.

Kənanın valideynləri həftəsonu uşaqları şəhər kənarına apardılar. Onlar Lemini də özləri ilə götürdülər.

Gün tez **gəlib** keçdi. Axşam düşdü. Hava sərinlədi. Göyün üzü aydın və təmiz idi. Süd yolu, Böyük Ayı bürcü, Kiçik Ayı bürcü aydın görünürdü.

– Lemi, sənin **planetin** haradadır, görəsən?

– Buradan yalnız **ulduzlar** görünür, başqa qalaktikalardakı planetləri görmək mümkün deyil.

– Düzdür, – deyə Kənan əlavə etdi. – Biz adi gözlə yalnız öz qalaktikaımıza aid olan planetləri görə bilirik.

Onlar Aya baxdılar. Kənan da öz biliklərini nümayiş etdirmək istədi:

– Ayın cazibə qüvvəsi Yerinkindən altı dəfə azdır.

Birdən Leminin gözləri **parıldadı**, Aysele yaxınlaşıb dedi:

– Hoppan görüm! Bacardığın qədər hündürə hoppan!

Aysel çiyinlərini çəkib hoppandı.

– Bax Ayda olsan, bundan altı dəfə hündürə hoppanaırsan.

Kənan da hoppandı:

– Əla olar! Ayda lap sirkdəki akrobatlar kimi hoppana bilərik!

Hər üçü hoppanmağa başladı.

– Biz orada kenqurular kimi hoppana-hoppana qaçardıq!

...Daha iki uzun gün gəlib keçdi. Uşaqlar dərstdən çıxandan sonra Kənan ilə gedib kompüterə qoşaraq bir məlumat olub-olmadığını yoxlayırdılar. Birdən Rüstəmin qışqırtısı evi başına götürdü:

– Uşaqlar!!! Cavab gəldi! Mənə cavab yazdılar! Baxın!

1667663 artıq səfərə çıxmışdır. Sabah saat 20:00-da həmin yerdə gözləyəcək.

– Yəqin ki, Lemi ilə ayrıldıqları yeri nəzərdə tutur, axı o, Yer planetində başqa yer bilmir.

– Cavab yazmaq lazımdır.

Məsləhətləşib belə yazdılar:

1667667-yə hər şey aydındır. 20:00-da düşdüyü yerdə olacaq.

Bundan sonra hər üçü Lemiyə baxdı; onun gözləri sevinclə parlayırdı.

Kənan dedi:

– Atama hər şeyi danışmaq istəyirəm. O bizə inanmalı, Lemini yola salmağa kömək etməlidir. Başqa cür ola bilməz!

Onlar oturub bir daha hər şeyi müzakirə etdilər. Ən xırda detalları belə nəzərə alıb plan cızdılar.

Aysel birdən soruşdu:

– Lemi, sən bizim planetə düşməyinə peşman olmamısan ki?

– Yox, əlbəttə yox! Mən Yer planeti, Yer insanları ilə tanış oldum, sizin kimi dostlar qazandım. Bundan sonra həmişə biləcəyəm ki, mənim Kainatda, Yer planetində dostlarım var. Sizi heç vaxt unutmayacağam.

– Biz də səni unutmayacağıq. Sənə rast gəldik, çox şey öyrəndik.

– Mən də sizdən öyrəndim.

– Doğrudan? Lemi, sən bizdən nə öyrəndin?

– İnsanları sevməyi, qayğı göstərməyi, kömək etməyi öyrəndim. Mənim planetimdəki insanlar bir-birinə qarşı daha etinasız və soyuqdurlar. Onlar həmişə ədəb-ərkan gözləsələr də, bir-birinin hislərinə biganədirlər. Mən sizin kimi olmağa çalışacağam.

DİL QAYDALARI

1 Mətnə mavi rənglə verilmiş sözləri fonetik təhlil et.

2 Verilmiş söz köklərinə uyğun gələn şəkilçiləri əlavə et və dəftərinə yaz.

sərhəd...

pambıq...

quş...

kömür...

-çir⁴

ulduz...

sənəd...

qartal...

gümüş...

-in⁴

Rüstəm evə çatan kimi öz otağına keçib kitab rəflərinin qarşısında dayandı. Yer kürəsi, təbiət və cəmiyyət haqqında bir neçə kitab seçdi. O öz-özünə aramsız danışdı:

– Daha nə onlar üçün maraqlı ola bilər? İnformasiya ötürməliyik, belə fürsət həmişə ələ düşməz.

O daha bir neçə kitab seçib bağlama düzəltdi... 1

Kənan da bu vaxt evdə idi. O özünü toplayıb olanları başdan-ayağa atasına danışdı. Atasını Kənana inanmadı, amma oğlunun aciz görkəminə baxıb halına acıdı, yanında oturub saçlarını qarışdırdı:

– Yaxşı, de görüm, məndən nə kömək istəyirsən?

– Ata, bu gün Lemi öz planetinə qayıtmalıdır. Kosmik gəmidə onun dalınca gələnler axşam saat səkkizdə şəhər kənarında onu gözləyəcəklər. Cəmi bir neçə saat vaxtımız var, biz onu yola salmalıyıq. Bizi maşınla apararsan?

Atası fikrə getdi. Kənan intizarla onun üzünə baxırdı.

– Hə, Kənan! Bütün bunların cəfəngiyat olduğunu sənə sübut etmək üçün başqa yol yoxdur! Gedək, görək!

Kənan sevincək Rüstəmə zəng vurub dedi ki, işlər qaydasındadır. Bir azdan uşaqlar Kənanla yığıldılar. Artıq saat 18³⁰ idi.

Onlar aşağı düşəndə Rüstəm xəbər verdi ki, heyətdə polis maşını dayanıb. İlqar da oradadır.

Kənan boylanıb baxan kimi polis nəfərlərindən birini tanıdı:

– Bu ki İlqarın atasıdır! Onu məktəbdə görmüşəm. 2

Uşaqların davranışı atanı təəccübləndirdi:

– Polisdən nə üçün gizlənirik ki? Bir pis iş görmüşük?

– Ata, onlar Lemini axtarırlar!

– Nə danışırısan? Nə?

– Firsətdir. Onlar bloka girdilər! – Kənan əli ilə getmək işarəsi verdi.

Maşın heyətdən çıxdı. Yolu göstərmək üçün qabaqda oturmuş Kənan qarşıdan gələn başqa bir polis maşınına görcək qışqırdı:

– Əyilin aşağı! Polislər!

Uşaqlar mümkün qədər aşağı yatıb gizləndilər. Ata onlara baxıb dodaqaltı gülümsədi. O, bütün bunları oyun sayır və özünü də bu oyunun iştirakçısı hesab edirdi. Polis maşınları onların qarşısından keçib həyətə buruldu.

Nəhayət, maşın şəhərdən çıxdı. Kənan da, arxada bir-birinə sıxılıb oturmuş uşaqlar da rahat nəfəs aldılar. Həyəcanını gizlədə bilməyən Leminin gözü qolundakı iri saatda idi. O, signal gözləyirdi, Kanla danışsaydı, rahat olardı. Signal gəlməyibsə, demək, onlar hələ Yer kürəsinə yaxınlaşmayıblar.

Maşın boz torpaqlı bir ərazidə dayandı.

– Buradır, – Lemi əli ilə göstərdi, – mən paraşütlə buraya düşmüşdüm!

Uşaqlar maşından çıxdılar. Birdən Leminin qolundakı saatın işıqları yanıb-sönməyə başladı. Hamı sevinclə qışqırdı. Daha da sıxlaşıb saata baxmağa başladılar: dairəvi şəkildə düzülmüş rəngli işıqlar növbə ilə yanıb-sönürdü. Kanın səsi hamının intizarına son qoydu:

– Lemi! Lemi!

Xorla qışqırdılar:

– Eşidirik!

– Lemi! Haradasan?

– Düşdüyüm yerdəyəm! Sizi gözləyirəm!

– Biz Yerə yaxınlaşmışıq! Səni götürmək üçün özüm aşağı enəcəyəm!

Kənan maşına söykərib dalğın halda dayanmış atasının tərəddüd içində olduğunu, heç bir şey danışmadığını görüb ona yaxınlaşdı:

– Ata, sən hələ də inanmırsan?

– Bilmirəm, Kənan, mən heç nə başa düşmürəm. **3**

Uşaqlar göyə baxdılar, səmada heç nə görünmürdü. Rüstəm dedi:

– Mən hökmən mühəndis-konstruktor olacağam. Başqa planetlərə uçan kosmik gəmini özüm düzəldəcəyəm. Biz sənə qonaq gələcəyik, Lemi, mütləq gələcəyik!

Saatın işıqları yenə yanıb-söndü:

– Lemi! Mən sizi görürəm, Lemi!

– Kan! Mən dostlarımla bir yerdəyəm!

Hamı yuxarı baxdı. Göyün bir hissəsi işıqlanmağa başladı, sonra elə parlaq oldu ki, artıq ona baxmaq mümkün olmadı. Işığın ortasından çıxan kiçik bir obyekt yavaş-yavaş Yerə enərək onlardan bir qədər aralıda dayandı. Bu heyrətamiz obyektin hər tərəfində işıqlar yanıb-sönürdü. Aysel Lemiye tərəf döndü. Qızlar qucaqlaşdılar, göz yaşları bir-birinə qarışdı. Lemi heyrət içində donub-qalmış ataya baxıb gülümsədi:

– Yalan söylədiyimizə görə bizi bağışlayın.

– Bilmirəm nə deyim, bəlkə də, düz eləmisiniz, – fikirli halda söyləyən ata Leminin başını qucaqlayıb alnından öpdü, sonra diqqətlə gözlərinə baxdı. – Bu gözlərdən o qədər şey oxumaq olardı ki! Heyif ki,

biz – Yer sakinləri hələ bunu bacarmırıq, biz zəifik... 4

Lemi çantasını Kənandan alıb çiyinə keçirdi. Sonra saatını qolundan açıb uşaqlara uzatdı:

– Bunu sizə bağışlayıram, götürün!

O, yavaş-yavaş uzaqlaşdı. Son dəfə əli ilə “sağ ol” edərək onu gözləyən obyektə tərəf getdi və avtomatik açılan qapıdan içəri daxil olub gözdən itdi.

– Le - mi - i !!!

Ayselin cingiltili səsi ürəklərdə əks-səda verdi. Obyektin işıqları gücləndi, Yerdən azacıq qalxıb göydən asılı vəziyyətdə dayandı, sonra birdən sürətlə yuxarı qalxdı. Leminin saati 20⁰⁰-ı göstərdi və uzun signal verəndən sonra yanib-sönərək susdu.

...Onlar əl-ələ tutaraq Leminin arxasınca göyə baxırdılar. Uşaqların nələr hiss etdiyini təsvir etmək çətindir. Onların qəlbi şirin xatirələrlə, böyük arzularla, gələcəyə inamla dolu idi... Onlar Leminin planetini tapacaqlar, hökmən tapacaqlar... Onu tanımaq çətin deyil, axı o, Yer kürəsinə oxşayır...

Reyhan Yusifovzının “Yaşıl Gözlü Qız” əsəri əsasında işlənmişdir.

YAZI

- 1 Səncə, nə üçün Lemi saatını dostlarına bağışladı? Bu epizoddan çıxış edərək əsərin davamını təxmin et və yaz.
- 2 Elə təsəvvür et ki, sən də Lemini yola salan uşaqların arasındasan. Ona olan arzu və istəklərini məktub formasında dəftərinə yaz.

- 1 Bölmədəki mətnlər əvvəlki bölmələrdən hansı cəhətinə görə fərqlənir?
- 2 Bölmədəki mətnlərdən kainat haqqında hansı məlumatları əldə etdin?
- 3 Mətnləri oxuyarkən hansı fənlərdən əldə etdiyin biliklərdən yararlandın?
- 4 Sözləri cümlələrdə elə işlət ki, həm köməkçi nitq hissəsi kimi, həm də əsas nitq hissəsi kimi işlənsin.
qoyun, görün, tək, sarı
- 5 Altından xətt çəkilmiş sözlərin hansı nitq hissələrinə aid olduğunu müəyyənləşdir.
1. Pis günün ömrü az olar.
2. Yaralı özünü pis hiss edirdi.
- 6 Hansı cümlədə xəbərin mübtəda ilə uzlaşması səhv verilmişdir?
A) Uşaqlar həyətdə futbol oynayırdılar.
B) Quşlar alçaqdan uçaraq civildəşirdi.
C) Qılgılcımlar ətrafa səpələndilər.
- 7 Verilmiş sözləri fonetik təhli et.
hörümçək, kötük, musiqi, dağlıq, beşmərtəbəli
- 8 Hansı cümlədə altından xətt çəkilmiş söz yerindən asılı olma-
yaraq böyük hərflə yazılmalıdır?
1. Ay Yer planetinin peykidir.
2. Ayın sonunda idman yarışları başlayır.
- 9 Uyğunluğu müəyyən et.

kantata

riyaziyyat

informasiyanı ötürən qurğu

trapesiya

təsviri incəsənət

solo və ya xor üçün əsər

modem

musiqi

dördbucaqlı fiqur

bütə

informatika

badamabənzər naxış

AZƏRBAYCAN DİLİ – 4

*Ümumtəhsil məktəblərinin 4-cü sinfi üçün
Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə dərslik*

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər:	<i>Rafiq İsmayılov Solmaz Abdullayeva Dilruba Cəfərova Xanım Qasımova</i>
Redaktor:	<i>Nigar Həbibova</i>
Dil-üslub redaktoru:	<i>Arzu Quliyeva</i>
Rəssamlar:	<i>Elçin Cabbarov Səidə Eyvazova</i>
Dizayner:	<i>Rəşad Nəbiyev</i>
Korrektor:	<i>Aqşin Məsimov</i>

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 04.07.2011-ci il tarixli
1158 №-li əmri ilə təsdiq edilmişdir.*

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2017

*Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun
hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron
informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.*

Fiziki çap vərəqi 28,0. Formatı 57x82¹/₈. Səhifə sayı 224.
Ofset çapı. Ofset kağızı. Tiraj 41762. Pulsuz. Bakı – 2017.

«Altun kitab»

AZ1130, Bakı, Ə.Naxçıvani küçəsi – 15A.
www.altunkitab.az